

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΟΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

Ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἑπουργείου κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν
τῶν διδακτικῶν βιβλίων ἀριθ. ἐγκρίσ. $\frac{25099}{26-4-30}$

ΕΚΔΟΣΙΣ ΟΓΔΩΝ

Ἀριθμὸς ἀδείας κυκλοφορίας	55655
	2-11-32
Τιμᾶται	Δραχ. 14,50
Ἀξία βιβλιοθήκῃ	> 5,80
Πρόσθετος φόρος Ἀναγκ. δανείου	> 1,80
Συνολικὴ ἀξία	Δρ. 22,10

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

52 ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ - ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ 52

1932

5329

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Μ. Σ. Κουδύνη

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

Εγκριθείσα υπό του Υπουργείου κατά την αναθεώρησιν
τῶν διδακτικῶν βιβλίων (ἀριθ. ἐγκρίσ. 35099
28-4-30)
Ἐγκριθεὶς καὶ ὑπὸ τῆς Ἰσραῆλ Συνόδου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝ. Ν. ΣΙΔΕΡΗ
52 ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 52 - ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΩΝ
1932

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

Έγκριθείσα υπό του Υπουργείου κατά την αναθεώρησιν
των διδακτικῶν βιβλίων (ἀριθ. ἐγκρίσ. $\frac{25099}{28-4-30}$)
Έγκριμένη καὶ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝ. Ν. ΣΙΔΕΡΗ

52 ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 52 - ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

1932

Ἄριθ. } Πρωτ. 1497
          } Διεκπ. 1017

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23 Νοεμβρίου 1907.

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν κ. Α. Διομήδη Κυριακὸν
Καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ

Συνφδὰ τῇ ἐκθέσει τῇ ὑποβληθείσῃ τῇ Ἱ. Συνόδῳ ὑπὸ τοῦ
ἄρχιμανδρίτου Πολυκάρπου Θωμᾶ, τοῦ τὴν πρὸς χρῆσιν τῶν μα-
θητῶν τῶν Γυμνασίων συνταχθεῖσαν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ὕμῶν
κατὰ Συνοδικὴν ἐντολὴν διεξεληθόντος, ἀποφαίνεται ἡ Ἱ. Σύνο-
δος ὅτι ἐν τῷ συγγράμματι ὕμῶν τούτῳ οὐδὲν περιέχεται τὸ ἀντι-
πίπτον τοῖς δόγμασι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

- † Ὁ Ἀθηνῶν **Θεόκλητος** πρόεδρος
- † Ὁ Κεφαλληνίας **Δαμασκηνὸς**
- † Ὁ Ἡλείας **Δαμασκηνὸς**
- † Ὁ Μεσσηνίας **Μελέτιος**
- † Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας **Γερμανὸς**

Ὁ Γραμματεὺς
Ἄρχιμ. **Πολύκαρπος** Θωμᾶς

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1.

Τί είναι χριστιανική ήθική ;

Χριστιανική ήθική είναι η επιστημονική διδασκαλία περί τῶν ἠθῶν τῶν εἰς τὸν χριστιανὸν προπόντων κατὰ τὰς Ἁγίας γραφὰς καὶ τὴν ἱερὰν τῆς ἐκκλησίας παράδοσιν. Ἡ χριστιανικὴ δηλ. ἠθικὴ, ἔχουσα ὡς κυριώτατον αὐτῆς ὀδηγὸν τὰς γραφὰς καὶ τὴν ἱερὰν παράδοσιν ὡς καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἐξετάζει ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ βίος τοῦ χριστιανοῦ, τίνας κανόνας ἠθικῶν πρέπει νὰ ἀκολουθῆ, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν, τίνας ἀρετὰς πρέπει νὰ ἀσκῆ καὶ τίνας κακίας νὰ φεύγῃ, ἵνα εἶναι ἀληθὴς χριστιανός.

§ 2.

Τίς ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ;

Ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς δεικνύεται : 1) Ἐκ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. Δὲν ὑπάρχουσι σπουδαιότερα καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα διὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ζητήματα ἢ ταῦτα : τίς εἶναι ὁ νόμος, ὅστις πρέπει νὰ κανονίξῃ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου· πότε ὁ ἄνθρωπος πράττει κατ' ἀρετὴν καὶ σύμφωνα πρὸς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα καὶ πότε κακῶς·

τί εἶναι δίκαιον, τί εἶναι ἄδικον· τί ἀγαθόν, τί κακόν· τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Πάντα δὲ ταῦτα εἶναι ὑπόθεσις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. 2) Ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Σκοπὸς αὐτῆς εἶναι νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ ἀποτρέψῃ ἐκ τοῦ κακοῦ, ἐκεῖνο μὲν παριστῶσα καὶ ἀποδεικνύουσα ὡς τὸν ἀληθῆ προορισμὸν ἡμῶν, τοῦτο δὲ ὡς παρεκτροπὴν καὶ ἀποπλάνησιν. Τίς ἄλλη ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἱερώτερον σκοπὸν ; 3) Ἐκ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀγνοίας τῆς ἠθικῆς. Πόσοι, χριστιανοὶ καλούμενοι, ἀγνοοῦντες τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸς καὶ τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ καθήκοντα, ζῶσι βίον ὅλως ἀπάδοντα πρὸς χριστιανούς ; Δὲν ἀρκεῖ μὲν βεβαίως ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ὅπως εἶναι τις ἐνάρετος, καὶ μεταξὺ τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς πράξεως αὐτοῦ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις, ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι πάντοτε ὁ πρῶτος ὄρος τῆς πράξεως αὐτοῦ. Πῶς δύναμαι νὰ πράττω πάντοτε τὰ καθήκοντά μου, ὅταν ἡ ἀγνοῶ ἐντελῶς αὐτὰ ἢ γνωρίζω αὐτὰ ἐλλιπῶς ; Καὶ ναὶ μὲν ἡ ὅλη χριστιανικὴ ἀνατροφή ἡμῶν καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη θρησκευτικὴ ἡμῶν μόρφωσις ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν ἡμῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο μάθημα, τὸ ὁποῖον ὡς κύριον αὐτοῦ ἔργον ἔχει νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ νὰ διδάξῃ ἡμᾶς ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ βίος ἡμῶν ὡς χριστιανῶν (*).

§ 3.

Πῶς διαιροῦμεν τὴν ἠθικὴν ;

Τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διαιροῦμεν εἰς δύο μέρη, τὸ γενικόν, ἐν ᾧ ἐκθέτομεν τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς ἠθι-

(*) Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς Κατηχήσεως, ἐν τῇ ἐξηγησίᾳ τοῦ δεκαλόγου, ἐκτίθεται ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἀλλ' ὅ,τι ἐκεῖ διδάσκεται συντόμως καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς τάξεως, ἀναπτύσσεται ἐν τῇ χριστιανικῇ ἠθικῇ κατὰ πλάτος καὶ εὐμεθόδως.

κῆς καὶ ἐξετάζομεν γενικῶς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ, δηλ. τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος, καθ' ὃν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πράττῃ, τί εἶναι καθήκον, τί δικαίωμα, τί συνείδησις, τί ἐλευθέρᾳ θέλησις, τί ἀρετὴ καὶ τί κακία, καὶ τὸ εἰδικόν, ἐν ᾧ ἐξετάζομεν εἰδικῶς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Ἐκθέτοντες τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πραγματευόμεθα περὶ πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεόν, καὶ περὶ προσευχῆς καὶ καλῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, διαιροῦμεν ταῦτα εἰς καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ. Τέλος δὲ ὡς πρὸς τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ταῦτα διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον· τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν, περιουσίαν καὶ ἐλευθερίαν τοῦ πλησίον· τῆς φιλαληθείας πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς καθοδηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν· καὶ εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, θεωρουμένου ὡς μέλους τῆς οἰκογενείας, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

§ 4.

Τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν; Τίς εἶναι ἡ σχέσηις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον;

Ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος εἶναι, κατὰ τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Καὶ ἡ μὲν Παλαιὰ Διαθήκη περιλαμβάνει εἰς τὰς τέσσαρας πρῶ-

τας ἐντολὰς τοῦ Δεκαλόγου, τὰ καθήκοντα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, εἰς δὲ τὰς ἑξ τελευταίας τὰ καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον. Ἐν δὲ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἐρωτηθεὶς ὁ Κύριος, ποῖα εἶναι αἱ μέγιστα ἐντολαί, εἶπε τὸ «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» καὶ «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Ματθ. κβ'. 37—40). Καὶ ὅτε νομικός τις ἠρώτησεν αὐτὸν «τί ποιήσας αἰώνιον ζωὴν κληρονομήσω;» πάλιν ἀπήντησε· «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου . . . καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. . . Τοῦτο ποιεῖ καὶ ζήση» (Λουκ. ι'. 25—28). Οὗτος λοιπὸν εἶναι ὁ ὕψιστος νόμος, καθ' ὃν πρέπει νὰ ρυθμίζωνται αἱ πράξεις τοῦ χριστιανοῦ κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν. Τὸν αὐτὸν νόμον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εὐρίσκομεν ὡς ὕψιστον ἠθικὸν νόμον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐὰν λογικῶς σκεφθῶμεν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν, τίς εἶναι ἡ σχέσηις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, πρὸς οὓς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Ὁ Θεός, καθὼς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου ἐν γένει, ὅστις δὲν ἠδύνατο αὐτομάτως νὰ προσέλθῃ (τοῦτο θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῆ τις), οὕτως εἶναι ὁ δημιουργὸς καὶ τοῦ ἀνθρώπου. **Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ**, ὡς ἡ κορωνὶς τῆς κτίσεως, κατ' εἰκόνα Θεοῦ (Γεν. α'. 26, β'. 7), τοῦτ' ἔστιν ὁ Θεὸς ἐδώρησεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκτὸς τοῦ τελειοτέρου σώματος, τὸ λογικὸν καὶ τὴν ἐλευθέραν βούλησιν, προορίσας αὐτὸν διὰ τῆς δυνατῆς τελειοποιήσεώς του **νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ νὰ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ**· ἐν τῇ ἐνώσει εὐρίσκει τὴν πλήρωσιν τῶν ὑψίστων ἑαυτοῦ πνευματικῶν πόθων ἢ τὴν ἑαυτοῦ μακαριότητα, διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄκρον ἢ ὕψιστον ἀγαθόν. Οὐ μόνον δ' ἐπλάσεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ προορίσας αὐτὸν διὰ τοσοῦτων ὑψηλῶν δώρων ὑπέδειξεν αὐτῷ τοσοῦτον μέγαν προορισμόν, ἀλλὰ καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, ὡν πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ αὐτὸν ἡ Γραφή «πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε'. 16). Εἰς τὸν Θεὸν λοιπὸν ὀφείλει

ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν· αὐτὸς εἶναι δι' αὐτὸν τὸ πρότυπον πάσης τελειότητος, πρὸς ἣν πρέπει νὰ σπουδάζη, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ τείνη, ὃ πατὴρ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται. Ὁ δὲ πλησίον, τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος, εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ, ὅμοιον ἡμῖν, φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ, νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ. Ἡ Γραφὴ θεωρεῖ πάντας τοὺς ἀνθρώπους προελθόντας ἐκ τῆς αὐτῆς πρωτοπλάστου οἰκογενείας. «Ἐποίησε» λέγει ὁ Παῦλος, «ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Πράξ. ιζ' 24). Κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν δὲν διαφέρει κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ Ἕλληγ, ὁ δοῦλος καὶ ὁ ἐλεύθερος, τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ (Γαλ. γ' 28), ἀλλὰ πάντες εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀδελφοί. Κατὰ ταῦτα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μὲν τὸν Θεὸν εἶναι σχέσις πλάσματος πρὸς τὸν πλάστην αὐτοῦ, υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα, εἰς ὃν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν, καὶ πρὸς ὃν ὡς πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν δεόν νὰ τείνη, πρὸς δὲ τὸν πλησίον σχέσις πρὸς ὅμοιον πλάσμα πεπροικισμένον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης δηλ. λογικῆς ἀξίας, ἥτοι σχέσις ἀδελφοῦ πρὸς ἀδελφόν (*).

§ 5.

Τίς ὁ ὑψιστος ἠθικὸς νόμος, ὃ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων;

Ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ αὐτοῦ

(*) Ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι κατὰ τὴν ἀγίαν γραφὴν καὶ τὴν ὑγιᾶ λογικὴν τοιαύτη, τοῦτο ἀναπτύσσεται καὶ ἀποδεικνύεται ἐν τῇ Κατηγήσει. Ὅρα ἡμετέρας Χριστιανικῆς Κατηγήσεως § § 18 καὶ 19.

ἢ ὁ πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτὸν πατήρ, ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἀνθρώπου, πλάσμα ὁμοιον αὐτῷ, μετὰ τῆς αὐτῆς ἀξίας πεποικισμένον, ὡς ὑψιστος ἠθικὸς νόμος (*) τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, δύναται ἀναγκαίως νὰ ἐξαχθῇ οὗτος. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτὸν. Τὴν ἀγάπην λοιπὸν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον χαρακτηρίζει ὡς ὑψιστον ἠθικὸν νόμον καὶ ἡ ἅγια Γραφή καὶ τὸ λογικὸν ἡμῶν εὐρίσκει ὡς τοιοῦτον λαμβάνον ὑπ' ὄψιν τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν ἀνώτατον ἠθικὸν νόμον πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ ὀυθμίζῃ τὸν βίον του, πράττων μὲν πᾶν ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ὡς ἀγαθόν, ἀποφεύγων δὲ πᾶν ὅ,τι ἀπάδει ὡς κακὸν ἢ ἁμαρτίαν. Πᾶσαι ἐν γένει αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὸν καθολικὸν τοῦτον νόμον. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ πράττῃ ὅ,τι ἡδύνη ἀπλῶς τὰς αἰσθήσεις του καὶ ὑπαγορεύεται αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν, ἢ ὅ,τι ἀπλῶς συμφέρει ἡμῖν καὶ κολακεύει τὸν ἐγωϊσμὸν ἡμῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐγωϊστῶν, ἀλλ' ὅ,τι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἀπαγορεύεται ὡς καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, ὡς σύμφωνον δηλ. πρὸς τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην· αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν ἀποκτηνώνει τὸν ἄνθρωπον καθιστῶσα αὐτὸν ἀνίκανον πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἣτις πολλάκις ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῆς ἰδίας εὐπαθείας. Καὶ ἡ τῶν ἐγωϊστῶν δὲ ἀρχή, ἡ δεχομένη ὡς ὑψιστον νόμον τοῦ βίου τὸ συμφέρον, ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν, τὴν ἀπαιτοῦσαν πολλάκις τὴν αὐταπάρνησιν. Μόνη ἡ ἠθικὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν

(*) Ἠθικὸν νόμον καλοῦμεν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ὀυθμίζονται τὰ ἦθη καὶ αἱ πράξεις ἡμῶν.

καὶ τὸν πλησίον εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, ὁδηγοῦσα εἰς τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς αὐτοθυσίας. Βεβαίως καὶ ἡ πρὸς τὸ ἡδὺ καὶ εὐάρεστον τάσις, εἰς ὃ κινουῖσιν ἡμᾶς αἱ ἐπιθυμίαι καὶ ἡ πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν τάσις ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλάστου, ἵνα ὑποβοηθῶσι τὴν συντήρησιν τῆς σωματικῆς ἡμῶν ζωῆς καὶ ἀσφαλίζωσιν αὐτήν, ἀλλὰ τὰ ταπεινότερα ταῦτα ἐλατήρια πρέπει νὰ ἔρχωνται ὡς ἐπιβοηθητικά καὶ νὰ ὑποχωρῶσιν ἀπέναντι τοῦ ὑψηλοτέρου ἐλατηρίου, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τοῦ ἐπιβαλλομένου τῷ ἄνθρωπῳ ὡς πνευματικῷ ὄντι. Ὁ ἄνθρωπος κέκτηται μὲν καὶ σῶμα, ἀλλ' εἶναι κυρίως πνευματικὸν ὄν. Διὰ τοῦτο ἡ σωματικὴ ζωὴ ἐν αὐτῷ πρέπει νὰ ὑπόκειται τῇ ἐν αὐτῷ πνευματικῇ ζωῇ, τὸ σῶμα τῷ πνεύματι (Ματθ. κατ'. 41). Τὰ σωματικά ἄρα ἐλατήρια δέον νὰ ὑπόκεινται τῷ πνευματικῷ ἐλατηρίῳ. Ἡ ἐπιδίωξις τοῦ εὐαρέστου καὶ τοῦ συμφέροντος ἐπιτρέπεται μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντίκεινται ταῦτα τῷ ὑψίστῳ ἠθικῷ νόμῳ τοῦ πνεύματος: τῇ ἀγάπῃ δηλ. πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον.

§ 6.

Πῶς δεικνύεται ὅτι εἶναι ἔμφυτος ὁ ἠθικὸς νόμος τῷ ἄνθρωπῳ; (ἀντί) Α?

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλεται ἡμῖν κατὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ ὑπὸ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ἣν ὀφείλομεν ὡς χριστιανοὶ νὰ ἀκολουθῶμεν καὶ ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἡμῶν. Ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν παντὶ ἄνθρωπῳ δεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι πᾶς ἄνθρωπος αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ὑπόχρεῶς νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἔχει ἔμφυτον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ· ἡ συνείδησις του ὑπαγορεύει αὐτῷ ὡς πρακτέον μὲν τὸ ἀγαθόν, φευκτέον δὲ τὸ κακόν· Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος καλεῖ τὸν νόμον τοῦτον «γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν» (Ῥωμ. β'. 16). Ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνέ-

γραψεν αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· διὰ τοῦτο ἐκφράζει τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. Ὁ κατ' αὐτὸν πράττων πράττει κατ' αὐτὸ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον πάντοτε ἀνεγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος· ὅ,τι ὑπαγορεύει ἡμῖν σήμερον ὡς ὀρθὸν καὶ δίκαιον, ὑπηγόρευσε τοῖς ἀνθρώποις ὡς τοιοῦτο καὶ πρὸ χιλιάδων ἐτῶν καὶ θέλει ὑπαγορεύει ὡς τοιοῦτο καὶ μετὰ χιλιάδας ἐτῶν. Τὸ κλέπτειν πάντοτε ἦτο κακὸν καὶ θὰ θεωρῆται πάντοτε ὡς τοιοῦτο· τὸ εὐεργετεῖν τοῦναντίον καλόν, τὸ σέβεσθαι τὸ θεῖον ἀρετὴ, ἢ πρὸς τὸ θεῖον ἀσέβεια κακία. "Ἄν ὑπῆρξαν δὲ ἢ ὑπάρχωσιν ἐντελῶς βάρβαροι καὶ ἄγριοι λαοί, παρ' οἷς ἐπικρατοῦσιν ἠθικαὶ ἰδέαι διεστραμμέναι, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διότι, ἀνερευνῶντες τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν αὐτὸν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀγριότητος καὶ βαρβαρότητος, ἣτις εἶναι παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποθηρλώσεως, ἀλλ' ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡμερότητος, ἣτις εἶναι κανονικὴ κατάστασις αὐτοῦ, ἀπαρράλλκτως ὅπως ἐρευνῶντες τὰς ιδιότητας φυτοῦ τινος, πρέπει νὰ λάβωμεν αὐτὸ ἐν τῇ κανονικῇ του ἀναπτύξει, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ καταστάσει μαρασμοῦ. Ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ διαφθορά, ἣτις ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀρξαμένη διεδόθη εἰς ὅλον τὸν κόσμον, *ἐξησθένισε μὲν* καὶ διέστρεψε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις *τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου*, ἀλλὰ μόνον ἐξησθένισε, δὲν ἀπέπνιξεν ὅλως αὐτήν. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη κατὰ τὸν Παῦλον «φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐποιοῦν» (αὐτόθι). Καὶ αὐτοὶ οἱ βαρβαρώτατοι ἄνθρωποι ἔχουσιν ὁπωσδήποτε ἠθικὰς τινὰς ἐννοίας. *Διὰ τοῦ θείου φωτός τῆς ἀποκαλύψεως* τῆς Π. καὶ Κ. Δ. καὶ διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς ὁ *ἠθικὸς νόμος ἀποκτᾶ* ἐν τῷ ἀναγεγεννημένῳ ἀνθρώπῳ πᾶσαν τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ κατάρτητα καὶ ἰσχύν.

§ 7.

**Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρωῖται
ὁ ἠθικὸς νόμος ;**

Ὁ ἠθικὸς νόμος πρέπει νὰ ἐκπληρωῖται μετὰ εἰλικρινοῦς διαθέσεως, ἐξ ἀγάπης δηλ. πρὸς τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ δι' ἄλλους σκοπούς. Ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινα πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν πρὸς ὃν ἀναφέρεται ἡ πράξις, ἀλλ' ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου, τότε ἡ ἀγαθὴ αὕτη πράξις οὐδὲμίαν ἔχει ἀξίαν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρετὴ τῶν Φαρισαίων, ἣν σφοδρότατα διὰ τοῦτο ἐλέγχει ὁ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, οἵτινες πάντα ἐποίουν «πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις» (Ματθ. ζ', 1). Μόνον ὅταν τὸ ἐλαττόριον τῆς πράξεως εἶναι ἀγαθόν, τότε ἡ καθ' ἑαυτὴν οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις εἶναι καὶ ἠθικῶς (ὡς πρὸς τὸν πράττοντα) ἀγαθὴ. Ὅταν τοῦναντίον ὁ σκοπὸς εἶναι κακός, δύναται ἡ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις νὰ μεταβληθῇ εἰς ἠθικῶς κακὴν. Ὅταν π. χ. δίδω χρήματα εἰς ἔνδεῃ τινα, ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν πρὸς πονηρὸν τινα σκοπὸν, ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ ὑπὲρ ἐμοῦ λ. χ., τότε μεταστρέφω τὴν εὐεργεσίαν πρὸς αὐτὸν εἰς ἠθικῶς κακὴν πράξιν. Δὲν συμβαίνει ὅμως καὶ τὰνάπαλιν· δηλ. οὐσιωδῶς ἡ καθ' ἑαυτὴν κακὴ πράξις δὲν δύναται νὰ μεταστραφῇ εἰς ἠθικῶς ἀγαθὴν, διότι δῆθεν ὁ πράττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχεν ἴσως ἀγαθὸν σκοπὸν, καθότι ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα, ὅπως κακῶς ἐδίδασκον οἱ ἰησοῦται. Δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ ἢ νὰ ἀφαιρέσω τὴν περιουσίαν του, ὅπως εὐεργετήσω ἄλλον· διότι τὸ κακὸν μένει πάντοτε κακόν· διότι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φιλανθρωπία ὀφείλεται πρὸς πάντας. Ἡ πράξις λοιπόν, ἵνα εἶναι ἀγαθὴ, πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν ἢ καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ σκοπὸν ἢ ἠθικῶς νὰ εἶνε ἀγαθὴ.

Οὕτω πρέπει νὰ ἐκπληρωῖται ὁ ἠθικὸς νόμος.

§ 8.

Τί εἶναι συνείδησις ;

Συνείδησις λέγεται ἡ ἐνέργεια ἐκείνη τοῦ νοῦ, καθ' ἣν κρίνομεν προᾶξιν τινα ἡμετέραν, ἂν εἶνε σύμφωνος ἢ οὐ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σωτηριώδης αὕτη φωνὴ τῆς συνειδήσεως δικαίως καλεῖται φωνὴ Θεοῦ, διότι ὑπὸ τοῦ Πλάστου ἐνετέθη ἡμῖν ἡ γνῶσις αὕτη τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ὑποχρεώσεως ὡς ὁδηγὸς ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ τὸ ἅγιον θέλημα ἐξαγγέλλει. Ἡ συνείδησις πρὸ μὲν τῆς πράξεως προτρέπει μὲν ἡμᾶς πρὸς αὐτήν, ἐὰν εἶναι ἀγαθὴ, ἀποτρέπει δ' ἀπ' αὐτῆς ἐὰν εἶναι κακὴ· καὶ τότε λέγεται προηγουμένη συνείδησις, μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐὰν μὲν ἡ πράξις ἦτο καλὴ, ἐπαινεῖ ἡμᾶς καὶ συγκαίρει ἢ παρέχει ἡμῖν τὴν καλουμένην ἠθικὴν ἱκανοποίησιν ἢ ψυχικὴν γαλήνην, ἐὰν δὲ κακὴ, ψέγει καὶ ἐλέγχει ἢ γεννᾷ ἐν ἡμῖν *τύψιν τῆς συνειδήσεως*, καὶ τότε λέγεται *ἐπομένη συνείδησις*. Κατὰ ταῦτα ἡ μὲν γαλήνη τῆς συνειδήσεως εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς χαρᾶς, τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος, πρὸς τὴν ὁποίαν προτρέπει ἡμᾶς αὕτη ἡ συνείδησις, ἡ δὲ τύψις τῆς συνειδήσεως εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς λύπης διὰ προᾶξιν κακὴν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀποτρέπει ἡμᾶς ἡ ἐσωτερικὴ τῆς συνειδήσεως φωνή. Ἡ χαρὰ τῆς συνειδήσεως, ἡ ἠθικὴ *ἱκανοποίησις* εἶναι ἡ *βάσις τῆς ἀληθοῦς* εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου, ἦν καὶ τὰ μεγαλύτερα ἐξωτερικὰ δυστυχήματα δὲν δύνανται νὰ καταστρέψωσιν. Ὁ *ἔχων* γαλήνην συνειδήσεως συναισθάνεται ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ βραβεύει τὸ ἀγαθόν, καὶ εἶναι ἠνωμένος μετ' αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τῷ Θεῷ, ὡς τῷ ἄκρῳ ἀγαθῷ, εὔρηται ἡ τελεία εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦναντίον μακρὰν τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ἐχθρᾷ πρὸς αὐτόν, εἶναι δυστυχὴς ὁ ἀνθρώπος. Ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως, ἣτις βεβαιοῖ τὸν ἀνθρώπον, ὅτι πράττων τὸ κακὸν εἶναι

ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀποστρεφομένου τὸ κακὸν καὶ τιμωροῦντος αὐτό, καθιστᾷ δυστυχῆ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγίστων ἐξωτερικῶν εὐτυχιῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει πρὸ πάντων νὰ ζητῶμεν τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως πράττοντες τὸ ἀγαθόν. Δύναται δέ, καθὼς ἐν γένει ὁ νοῦς, οὕτω καὶ ἡ συνείδησις νὰ ἐπισκοτισθῇ ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἁμαρτίας καὶ διαστραφῇ. Διὰ τοῦτο διακρίνουσι πολλὰ εἶδη *συνειδήσεως*: τὴν *εὐλαβῆ* ἢ *ὕγιᾶ*, ὅταν ὀρθῶς κρίνη τὰς πράξεις ἡμῶν τὰς τε μεγάλας καὶ τὰς μικρὰς ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν· τὴν *εὐρεΐαν*, ὅταν μόνον τὰ λίαν μεγάλα ἀδικήματα αἰσθάνεται καὶ δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχουσα τὸν ἄνθρωπον συγχωρῇ αὐτὸν διὰ πολλὰ ἄλλα ἱκανῶς σπουδαῖα ἀδικήματα· τὴν *ἐλαστικὴν*, ὅταν κάμνη ὑποχωρήσει παρὰ τὸ δίκαιον χάριν ἰδίων συμφερόντων, τὴν *περιδεᾶ*, ὅταν περὶ μικροῦ λόγου ἀξίας πραγμάτων θορυβῆται καὶ εὐρίσκηται πάντοτε ἐν ἀμφιβολίαις· καὶ τέλος τὴν *φαρισαϊκὴν συνείδησιν*, ὅταν περὶ μόνον τὰ μικρὰ ἐπιδείξεως χάριν δεικνύῃ μεγάλην αὐστηρότητα, περὶ δὲ τὰ μεγάλα εἶναι ἀδιάφορος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος λέγεται φαρισαϊκὴ συνείδησις ἐκ τῶν Φαρισαίων, οἵτινες, καθὼς λέγει ὁ αὐτοὺς ἐλέγξας Κύριος, διύλιζον τὸν κώωπα, τὴν δὲ κάμηλον κατέπινον καὶ ἐκαθάριζον τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἐνῶ τὸ ἔσωθεν ἦτο μεστὸν πάσης ἀκαθαρσίας (Ματθ. κγ'. 24). Ὁ τὴν ὕγιᾶ συνείδησιν κεκτημένος ὀνομάζεται *εὐσυνείδητος*. Ὁ τοιοῦτος οὐδὲν πράττει παρὰ συνείδησιν, πάντοτε σπουδάζων σύμφωνα πρὸς τὴν φωνὴν αὐτῆς νὰ ζῆ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ νὰ πράττῃ μόνον ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ὁ *ἀσυνείδητος* εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ εὐσυνείδητου· ὁ τοιοῦτος ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀσυνείδησία αὕτη ἐπιτεινομένη δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναλγησίαν, ἥτις εἶναι ἡ ἠθικὴ κατάστασις ἐκείνου, ὅστις καὶ διὰ τὰ βαρύτερα ἐγκλήματα δὲν αἰσθάνεται ἄλγος ἢ τύψιν συνειδήσεως. Ἔτι δὲ χείρων εἶναι ἡ κατάστασις τῆς *πωρῶ-*

σεως τοῦ νοῦ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δὲν τύπτεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, πράττων βαρύτερα ἁμαρτήματα, ἀλλὰ καὶ χαίρει εἰς τὸ κακόν. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα, ἐν οἷς οὐδὲν ἕνος σχεδὸν συνειδήσεως διασφύζεται. Τὴν *συνείδησιν του πρέπει* νὰ σπουδάξῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρῇ καθαρὰν καὶ ζωηράν· εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα δύνανται νὰ συντελέσωσιν ἡ μελέτη τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει ὠφελίμων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βιβλίων, ἡ ἀκρόασις τοῦ θείου λόγου καὶ ἠθικῶν ὁμιλιῶν καὶ ἡ μετὰ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων συναναστροφή. Ἐν τῷ βίῳ ὁ ἀληθὴς χριστιανός, ὁ ἔχων ὑγιᾶ συνείδησιν, πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὰ ἐξῆς *παραγέματα*.

Μέλλων νὰ πράξῃς τι, ἐρώτα προσεκτικῶς τὴν συνείδησίν σου ἂν εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν.

Ποτὲ μὴ πράξῃς ὅ,τι σοὶ λέγει ἡ συνείδησίς σου ὅτι εἶναι κακόν.

Πράττε μόνον ὅ,τι σοὶ λέγει ἡ συνείδησίς σου ὅτι εἶναι ἀγαθόν.

§ 9.

Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ καθήκοντα;

Καθήκον λέγεται πᾶσα πράξις ἐπιβαλλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης, τοῦ ὑπὸ τε τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἐπιβαλλομένου. Π.χ. ὁ ἠθικὸς νόμος μοὶ ἐπιβάλλει νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς· τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς εἶναι καθήκον μου. Τὰ καθήκοντα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς *ἀποφατικά* καὶ εἰς *θετικά*· ἀποφατικά εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀπαγορεύουσί τι, οἷον μὴ κλέψῃς· θετικά τὰ ἐπιβάλλοντά τι, οἷον· ἐπαίνει τὰς καλὰς πράξεις τῶν ἄλλων."Ἐπειτα διαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς *ἀπόλυτα* ἢ *γενικά* καὶ εἰς

σχετικὰ ἢ εἰδικά. Καὶ ἀπόλυτα μὲν ἢ γενικὰ λέγονται τὰ καθολικὰ καθήκοντα παντὸς ἀνθρώπου, οἷον ἀγάπα τὸν Θεόν, τήρει τὰς ὑποσχέσεις σου. Σχετικὰ δὲ ἢ εἰδικὰ λέγονται τὰ καθήκοντα τὰ γεννώμενα ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκειοθελῶς συνήψαμεν ἢ αἵτινες δὲν ἐπιβαρύνουσιν ἀπολύτως πάντα ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον, οἷον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν ἐταίρων ἑνὸς συλλόγου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον, πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου δύνανται ταῦτα νὰ διαιρεθῶσιν εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου **πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν** (μὴ λατρεύης τὰ εἰδωλα· μὴ ἐπιθυμῆς τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα· φρόντιζε περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ σου καὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου). Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν, πρὸν ὃν ἀποβλέπουσι τὰ καθήκοντα, διαίρουσιν εἰς **δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας** καθήκοντα· καὶ ἐκεῖνα μὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀδικῆ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του (μὴ φονεύσης), ταῦτα δὲ εἰς τὸ νὰ εὐεργετῆ αὐτὸν (σῶζε τὴν κινδυνεύουσαν ἀδίκως ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου). Ἐκεῖνα ἐκβιάζονται καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν νόμων· ταῦτα ἀφίνονται εἰς τὴν συνείδησιν ἑκάστου ἀνθρώπου, διότι εὐεργεσία βεβιασμένη δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀληθῆς εὐεργεσία. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα καὶ ταῦτα εἶναι **ἐπίσης σπουδαῖα** καθήκοντα, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως δὲ τῶν δευτέρων δεικνύεται ὁ ἀληθῶς ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθῆς χριστιανός· διότι τὰ πρῶτα δύνανται νὰ τηρῶνται καὶ παρὰ τῶν κακῶν ἐκ φόβου μόνον τῶν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἀπειλουμένων τιμωριῶν· τὰ δὲ δεύτερα προϋποθέτουσι πάντοτε ἀγαθὴν διάθεσιν, σέβας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τὴν μέλλουσαν περιγράφων κρίσιν κηρύττει ἀξίους ἀνταμοιβῆς οὐχὶ τοὺς μὴ ἀδικήσαντας ἀπλῶς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τοὺς θρέψαντας τοὺς πεινῶντας, ποτίσαντας τοὺς διψῶντας, συναγαγόντας τοὺς ξένους, περιβαλόντας τοὺς γυμνοὺς καὶ ἐπισκεφθέντας τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ (Ματθ. κε'. 31—46).

§ 10.

Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα ;

Δικαίωμα εἶναι ἡ πρὸς τι ἕξουσία, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος. Καθὼς δηλ. ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους, οὕτως ἐπιβάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνάλογα καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς, ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιοῦμεθα νὰ ἀπαιτῶμεν. Ἡ ἕξουσία πρὸς τὸ ἀπαιτεῖν τι, ἡ οὕτως ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου διδομένη, εἶναι δικαίωμα ἡμῶν. Π. χ. καθὼς ἔχω ἐγὼ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, οὕτως ἔχω παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶ ἵνα καὶ οἱ ἄλλοι σέβωνται τὴν ζωὴν μου· ἔχω δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς μου. Καὶ τὰ δικαιώματα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς *ἀπόλυτα* (ἢ *φυσικά*) καὶ εἰς *σχετικά* (ἢ *ἐπίκτητα*). Τὰ πρῶτα ἔχομεν ἐκ φύσεως. Ἐχω ἁ. χ. τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίζω τὴν ζωὴν μου. Τὰ δεύτερα γεννῶνται ἐκ σχέσεων, ὡς ἡμεῖς οἰκειοθελῶς συνήψαμεν, οἷον δικαιοῦμαι νὰ μετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος ἐταιρείας. Τὰ δικαιώματα ἔπειτα εἶναι ἢ *προσωπικά*, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα, ἢ *πραγματικά*, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράγματα. Τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς τιμῆς ἡμῶν εἶναι προσωπικόν, τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν εἶναι πραγματικόν. Ἄλλη διαίρεσις τῶν δικαιωμάτων εἶναι ἡ εἰς *ὠρισμένα*, τοιαῦτα δηλ. τὰ ὁποῖα ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου δύνανται νὰ ἐκβιασθῶσι, καὶ εἰς *ἀόριστα* τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται διὰ νόμων νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐκβιασθῶσιν, ἀφινόμενης τῆς τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Τὰ μὲν πρῶτα σκοποῦσι νὰ ἀποσοβήσωσιν ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν βλάβην καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ δεύτερα σκοποῦσι νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Παράδειγμα ὠρισμένου δικαιώματος· δικαιοῦ-

μαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου· ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ σεβασθῆ τὸ δικαίωμά μου τοῦτο καὶ θέλῃ νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν περιουσίαν μου, δύναμαι ἐπικαλούμενος ὑπὲρ ἑμαντοῦ τοὺς πολιτικοὺς νόμους νὰ διεκδικήσω τὸ δικαίωμά μου καὶ νὰ ἐκβιάσω τὸν σεβασμὸν του παρὰ τοῦ ἄλλου. Παράδειγμα ἀορίστου δικαιώματος εἶναι τὸ ἐξῆς : δικαιοῦμαι καὶ ἀπαιτῶ πάντες νὰ μὲ ἐπαινῶσι καλῶς πράττοντα· δὲν δύναμαι ὅμως νὰ ἐξαναγκάσω αὐτοὺς πρὸς τοῦτο. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν δύναται εἰμὴ μόνον νὰ ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν εἰς ταῦτα ἀνταποκρινομένων ὠρισμένων δικαιωμάτων. Μόνον δηλ. τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους βλάβην ἀποκρούει ὁ πολιτικὸς νόμος, τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίαν καὶ φιλανθρωπίαν καταλείπων εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου, διότι ἡ φιλανθρωπία, ὡς ἐρρήθη καὶ ἀνωτέρω, δὲν θὰ ἦτο φιλανθρωπία καὶ δὲν θὰ εἶχεν οὐδεμίαν ἀξίαν, ἐὰν ἐξεβιάζετο ὑπὸ τῶν νόμων.

§ 11.

Τί εἶναι δίκαιον καὶ τί ἄδικον; Τί δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία; Τί ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης;

Δίκαιον εἶναι ἡ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰ δικαίωματα τῶν ἄλλων, ἄδικον δὲ ἡ ἀσυμφωνία πρὸς αὐτά.

Δικαιοσύνη δὲ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἡ ἕξις τοῦ σέβασθαι τὰ δικαίωματα τῶν ἄλλων· *ἀδικία* τοῦναντίον ἡ ἕξις τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν τὰ δικαίωματα τῶν ἄλλων. Τὴν δικαιοσύνην διακρίνομεν εἰς δικαιοσύνην ἐν στενωτέρῳ ἐννοίᾳ ἢ *πολιτικὴν καὶ αὐστηρὰν καλουμένην*, ἣτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν πολιτικῶς ἐκβιαζομένων δικαιωμάτων καὶ εἰς δικαιοσύνην *καθολικὴν ἢ χριστιανικὴν* τὴν ἐκτεινομένην καθόλου εἰς πάντα τὰ δικαίωματα, εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ τῶν μὴ ἐκβιαζομένων ἢ τῶν ἀορίστων δικαιωμάτων, ἣτις ἀπαιτεῖται παρὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς

ἀπηγόρευσεν οὐ μόνον τὸ φονεῦν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διακίσεσθαι πρὸς τὸν πλησίον, οὐ μόνον τὸ ἐπιορκεῖν ἢ ψευδοορκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεύδεσθαι (Ματθ. ε'. 21). Ἡ ἀδικία ἢ ἡ προσβολὴ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων, ἐὰν εἶναι ἀσήμαντος, καλεῖται **πταῖσμα**, ἐὰν δὲ εἶναι μικρά, καλεῖται ἀπλῶς **ἀδίκημα** ἢ **πλημμέλημα**, **κακούργημα** δέ, ὅταν ἐπιφέρῃ μεγάλην βλάβην. **Ἐπιείκεια** δὲ εἶναι τὸ ἀποβλέπειν ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν πάντοτε πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ μὴ δεικνύειν ὑπερακρίβειαν ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἡ δικαιοσύνη δηλ. πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε συνδυασμένη μετὰ τῆς φιλανθρωπίας. Π. χ. ὅταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας, ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων, δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ ὑποχρέωσίν τινα πρὸς ἡμᾶς, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας δικαιοῦμεθα, ἐὰν εἴμεθα φιλάνθρωποι, πρέπει νὰ δεῖξωμεν ἐπιείκειαν καὶ νὰ μὴ ἀπαιτήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριβείας τὸ δικαίωμα ἡμῶν. Ἄλλως πρᾶττοντες θὰ φανῶμεν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι. Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς ἀλλήλους καθηκόντων ἡμῶν. Οὐ μόνον δηλ. δεόν νὰ ἐκπληρωῶμεν τὰ καθήκοντα ἡμῶν, ἐφ' ὅσον ἡ αὐστηρὰ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν καί τι πλεόν, ὅταν ἡ χρεία ἢ ἡ ἀσθένεια τῶν πρὸς οὓς τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἀναφέρονται, ἀπαιτῶσι τοῦτο. Ἡ ἐπιείκεια λοιπὸν πρέπει νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὴν δικαιοσύνην· ἄλλως ἢ ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία (*). Πρέπει ὅμως ἡ ἐπιείκεια νὰ δεικνύηται μετὰ συνέσεως, ὅταν δέη καὶ πρὸς οὓς δεῖ· διότι δύναται ἢ μεγάλη καὶ ἀλόγιστος ἐπιείκεια νὰ ἐπιφέρῃ μεγάλα κακά, μάλιστα ὅταν ἐφαρμόζηται οὕτως ἀσυνέτως πρὸς ὑφισταμένους ἢ πρόσωπα, ὧν ἀνέλαβέ τις τὴν παιδαγωγίαν καὶ μόρφωσιν. Ἡ αὐστηρότης εἶναι ἡ ἄνευ ἐπιεικείας δικαιοσύνη, τὸ μὴ λαμβάνειν ὑπ' ὄψιν δηλ. μήτε ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων, μήτε ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων

(*) *Summum jus summa injuria.*

μηδόλως τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας.

§ 12.

Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν καθήκοντων καὶ τῶν δικαιωμάτων ;

Τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα συνδέονται στενῶτα πρὸς ἄλληλα. Πᾶν καθήκον συνυπονοεῖ καὶ δικαίωμα τι. Εἰς τὰ δικαιώματα, τὰ ὅποια ἔχει τις ἐπὶ τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς, τῆς περιουσίας καὶ τῆς ἐλευθερίας του, ἀντιπαράκεινται τὰ ἀνάλογα καθήκοντα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν του, καὶ ἀντιθέτως εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα αὐτοῦ ἀντιπαράκεινται τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἐπιπαράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ὥστε γνωρίζων τις καθήκον τι δύναται νὰ εὔρη καὶ τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα καὶ τ' ἀνάπαλιν.

§ 13.

Τί εἶναι ἡ ἐλευθέρα θέλησις ;

Ἡ συνείδησις ἐν ἡμῖν δὲν ἤθελεν ἐπαινεῖ μὲν ἡμᾶς, ὅταν πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ψέγει δέ, ὅταν πράττωμεν τὸ κακόν, ἐὰν δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι, εἶν ὅ,τι πράττομεν δὲν ἦτο προῖόν τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς λογικότητος ἔλαβε παρὰ τοῦ Πλάστου καὶ τοῦτο τὸ δῶρον, νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως τὸ πρακτέον (Σοφ. ιε', 14—20).(*)

Τοῦτο εἶναι ἡ καλουμένη *ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως*. Ἐπ' αὐτῆς δὲ στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώ-

(*) Σημ. «Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς, συντηρήσεις ἐντολάς καὶ πίστιν ποιήσεις εὐδοκίας. Παρέθηκε σοὶ πῦρ καὶ ὕδωρ. Ὁ ἐὰν θέλῃς ἐκτενεῖς τὴν χεῖρά σου. Ἐναντι ἀνθρώπου ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ἐὰν εὐδοκήσῃ, δοθήσεται αὐτῷ».

που διὰ τὰς πράξεις του· ἄνευ αὐτῆς οὐδεμία πράξις, εἴτε καλὴ εἴτε κακὴ, θὰ ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ ἠθικὸς δὲ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ ἀνθρώπος, ὡς ἐλεύθερον ὄν, εἶνε ὄν ἠθικόν. Διὰ τοῦτο τὰ κτήνη ὡς μὴ ἐλεύθερα, ἀλλ' ὡς πράττοντα κατὰ ἔνστικτα ἢ ὁρμέφυτα τυφλῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, δὲν εἶναι οὔτε ἠθικὰ ὄντα· αἱ πράξεις των δὲν ἔχουσιν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν· δὲν εἶναι οὔτε ἀξιόπαινα οὔτε ἀξιόμειπτα ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτῶν. Τὴν **θέλησιν** τοῦ ἀνθρώπου **ἐπηρεάζουσι** διάφοροι αἰτίαι, ὅτε μὲν αἱ ἐπιθυμίαι, ὅτε δὲ ὁ ἐγωϊσμός, ὅτε δὲ ὁ ὀρθὸς λόγος· ἀλλ' εἰς πάσας τὰς περιστάσεις ταύτας ὠθεῖται μὲν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν, **ἀλλὰ δὲν ἐξαναγκάζεται**. Ἄλλως ἤθελε παύσει ἢ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως ὁ ἀνθρώπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του. Ἐὰν ἐνικήθῃ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του ἢ ἐὰν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωϊσμοῦ του καὶ ἔπραξε κακόν τι, ψέγει ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται τύψεις συνειδήτος. Ἐὰν τοῦναντίον ὑπήκουσεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐπαινεῖ ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται ἠθικὴν ἱκανοποίησιν. Τοῦτο προϋποθέτει ὅτι πάντοτε ἦτο ἐλεύθερος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Ὁ ἀνθρώπος, ὡς λογικὸν ὄν, πρέπει νὰ ρυθμίσῃ τὴν θέλησιν του σύμφωνα πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεώς του καὶ νὰ μὴ ἀφίνη ἑαυτὸν νὰ σύρῃται ὑπὸ τῶν τυφλῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Εἰς τοῦτο αἰσθάνεται ἕκαστος ἐσωτερικῶς ὅτι εἶναι ὑπόχρεως. Ὅταν δὲ συνηθίσῃ τις νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἢ θέλησὶς του, οὔτως ἀσκουμένη καὶ κρατυνομένη, λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ροπὴν, καθὼς φέρεται πρὸς τὸ κακόν, ὅταν ἐθίσῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν τοῦτο. Τότε ἡ θέλησὶς εἶναι πράγματι **ἰσχυρά**, ὅταν ἐκλέγῃ ὅ,τι πρέπει, οὐχὶ δὲ ὅταν ὑπὸ τῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωϊσμοῦ του σύρῃται αἰχμάλωτος εἰς ὅ,τι δὲν πρέπει.

§ 14.

Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων;

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἐλεύθερον καὶ πράττει οὐχὶ κατὰ βίαν καὶ ἀνάγκην, ἀλλ' ἐλευθέρως, φέρει τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του. Ἡ εἷς τινα ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης ἢ τοῦ ποσοῦ τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος λέγεται **ἠθικὸς καταλογισμὸς τῆς πράξεως**. Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ τούτου παρατηροῦμεν τὰ ἐπόμενα: 1) Ἐκεῖνο μόνον τὸ ἔργον δύναται νὰ καταλογισθῇ τινι, τὸ ὁποῖον οὗτος ἔπραξεν ἐλευθέρως. Ἐὰν κατὰ λάθος, τὸ ὁποῖον μοὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ προῖδω, ἢ ἐξαναγκασθεὶς ὑπ' ἄλλου ἔβλαψά τινα παρὰ τὴν θέλησίν μου, δὲν δύναται νὰ μοὶ καταλογισθῇ. 2) Ὅσῳ μικρότερα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμὸς. Τὴν ἐλευθερίαν ἐξασθενίζουσι καὶ σμικρύνουσι καὶ ἡ ἀγνοία, ὁ φόβος, τὰ πάθη, ἢ συνήθεια. Διότι ὁ ἐν ἀγνοίᾳ εὐρισκόμενος ἢ τελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ πάθους τινός, ὀργῆς π. χ., ἢ παρασυρόμενος ὑπὸ ἐπικρατούσης κακῆς συνηθείας, δὲν πράττει ἐντελῶς ἐλευθέρως. 3) Ὅσῳ μεγαλυτέρα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον ὁ καταλογισμὸς μεγαλύτερος. Τοῦτο ἐννοεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρω. 4) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι **ἀνάλογος τῆς σπουδαιότητος** τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένης **ὑποχρεώσεως**. Ὁ ὑβρίζων π. χ. τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἀμαρτάνει βαρύτερον τοῦ πράττοντος τὸ οὐτὸ ἀμάρτημα εἰς ξένον τινά. Ὁ καταλογισμὸς εἶναι **ἀνάλογος τῶν δυσχερειῶν** πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου. Π. χ. ὁ κατατρυχόμενος ὑπὸ πενίας, ὅμως τίμιος δεικνυόμενος ἐν τῇ διαχειρίσει ξένων χρημάτων, εἶναι μᾶλλον ἀξιέπαινος τοῦ τιμίου πλουσίου.

§ 15.

Τί εἶναι ἀρετὴ;

Ἀρετὴ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἕξις τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, δηλαδὴ ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθι-

κὸν νόμον, πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ ἀκριβῆς πλήρωσις πάντων τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ ὁ σεβασμὸς πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων. **Ἡ ἀρετὴ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπισμόν**, διότι ἀληθῆς λογικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ μὴ κινούμενος ὑπὸ μόνων τῶν ἐπιθυμιῶν του καὶ τῶν ἐγωϊστικῶν ἐνστίκτων, ὅπως τὰ κτήνη, ἀλλ' ἀκολουθῶν ὡς ὕψιστον ὁδηγὸν τὸν λόγον καὶ τὴν συνείδησιν, τὰ ἐπιβάλλοντα αὐτῷ ὡς ὕψιστον ἐλατήριον τῶν πράξεών του τὸν ἠθικὸν νόμον τῆς ἀγάπης. Διὰ τῆς ἀρετῆς ὑψοῦται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἀπλῶς σωματικῆς κτηνώδους ζωῆς, εἰς τὴν πνευματικὴν, ἠθικὴν, ἀληθῶς ἀνθρωπίνην ζωὴν. **Ἡ ἀρετὴ, ἵνα εἶναι ἀληθῆς**, πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἐπόμενα ιδιώματα: 1) Πρέπει νὰ εἶναι **περιληπτικὴ πάντων τῶν καθηκόντων**. Διότι δὲν ἀρκεῖ τὰ μὲν τῶν καθηκόντων νὰ πράττη τις, τῶν δὲ νὰ ἀμελῇ· νὰ εἶναι π. χ. καλὸς πατήρ, ἀλλὰ κακὸς πολίτης. Ἡ τελεία καὶ ἀληθῆς ἀρετὴ δὲν εἶναι μονομερῆς. 2) Πρέπει νὰ εἶναι **ἀμετάβλητος καὶ καρτερικὴ**. Μία ἀγαθὴ πράξις γενομένη δὲν συνιστᾷ ἀρετὴν· αὕτη δεικνύεται πάντοτε· εἶναι τοιαύτη καὶ σήμερον καὶ αὔριον καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ· πράττεται οὐ μόνον ὅταν εἶναι εὐκόλος, ἀλλὰ καὶ ὅταν μεγάλα δυσχέρειαί πρέπει νὰ ὑπερνικηθῶσιν· ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀπέκτησε τὴν ἕξιν τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ εἶναι ἐνάρετος καὶ ὅταν πρόκηται νὰ ὑποστῇ μεγάλας ὑλικὰς ζημίας. 3) Πρέπει νὰ εἶναι **ἐνεργός**, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἀγαθῶν ἔργων. Ἡ ἐν λόγοις ἀρετὴ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· τὸ νὰ λαλῇ τις ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς, καὶ νὰ πλέκη λαμπρὰ ταύτη ἐγκώμια δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς ἐνδείξεις ἀκραιφνοῦς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπης· διότι πολλάκις καὶ φαῦλοι ὁμιλοῦσι περὶ ἀρετῆς. Τὰ ἀγαθὰ λοιπὸν ἔργα εἶναι τὰ μαρτυροῦντα τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν. «Ἐὰν ἀδελφὸς ἢ ἀδελφή, λέγει ὁ Ἰάκωβος (β' 15), γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὧσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἶπη δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτή-

δεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;» 4) Πρέπει νὰ εἶναι **καθαρά**, δηλαδή νὰ γίνηται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὅταν ἡ ἀρετὴ γίνηται διὰ φόβον ἢ δι' ὀφείλειαν ἢ διὰ δόξαν, τότε δὲν ἔχει ἀξίαν τινά. Τότε ἡ ἀρετὴ καταβιάζεται εἰς μέσον ἀπλοῦν τῶν σκοπῶν ἡμῶν. Τοιαύτην ἀρετὴν δύνανται νὰ ἀσκῶσι καὶ οἱ χειριστοὶ τῶν ἀνθρώπων.

§ 16.

Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν;

Κακία εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἡ ῥοπὴ πρὸς τὸ πρᾶττειν τὸ κακόν. Ἡ κακία εἶναι τὸ ὅλως ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς. Μία μόνη κακὴ πράξις λέγεται **ἀμαρτία**. Ἡ κακία εἶναι ὑποδούλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ εἰς τὸν ἐγωϊσμόν καὶ ἐντελῆς ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ κακὸς ὡς κανόνα τῶν πράξεων του ἔχει τὸ ἡδῦνον τὰς αἰσθήσεις του ἢ τὸ συμφέρον ἐν γένει, κωφεύει δὲ ἐντελῶς πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἣτις ἐπιβάλλει αὐτῷ τὸ καθῆκον. Διὰ τῆς κακίας καταλίπτει τις εἰς ἀποκλήνωσιν, διότι τὰ κτήνη τὰ στερούμενα λογικοῦ κινουῦνται μόνον ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ὁ ἐν κακίᾳ ζῶν ζῆ μόνον τὴν κατωτέραν σωματικὴν ζωὴν, ἀγνοεῖ δὲ τὴν ἀνωτέραν πνευματικὴν, ἠθικὴν ζωὴν. Τὰ κρατύνοντα τὴν κακίαν εἶναι κυρίως τέσσαρά τινα, ἡ κακὴ ἀγωγή, ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας, ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ τὰ κακὰ παραδείγματα ἢ αἱ κακαὶ συναναστροφαί. Ιον. **Ἡ κακὴ ἀγωγή** δύναται νὰ βλάβῃ μεγάλως τὸν ἄνθρωπον· διότι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι λίαν εὐπλαστος, καί, καθὼς πλάσσεται τις ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, τοιοῦτος συνήθως γίνεταί σὺν τῷ χρόνῳ. Ὁ παῖς μὴ ἔχων ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ πράττει καθὼς βλέπει, καὶ τὰ παραδείγματα τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς του εἶναι τὰ πρῶτα καὶ σπουδαιότατα μαθή-

ματα τῆς ἠθικῆς τὰ ὁποῖα λαμβάνει. Ὅταν λοιπὸν βλέπη κακὰ παραδείγματα ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ διαφθαρῇ. Μάλιστα δὲ εἶναι μεγίστη ἡ ἐπιρροή τῆς μητρός, ὑφ' ἧς τὴν παιδαγωγῆσιν τελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Διὰ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, ὅτι ἀνδρῶν φημισθέντων ἐπ' ἀρετῇ αἱ μητέρες ὑπῆρξαν ἀγιώταται γυναῖκες, οἷον τοῦ Χρυσοστόμου ἡ Ἀνθοῦσα, τοῦ Αὐγουστίνου ἡ Μόνικα, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἡ Νόννα καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας, ἡ Ἐμμέλεια. Τοῦναντίον πολλῶν περιβοήτων κακοῦργων αἱ μητέρες ὑπῆρξαν κακοῦργοι. Εὐτυχεῖς ὅσοι ἐμπνέονται ἐκ παιδικῆς ἡλικίας παρὰ τῶν μητέρων αὐτῶν τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει ἀγάπην. 2ον. Ἡ *ἔλλειψις* ἔπεται τῆς *θρησκευτικῆς* καὶ *ἠθικῆς* διδασκαλίας κρατύνει ἐν τῇ κακίᾳ. Διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τις εὐσεβῆς καὶ ἐνάρετος, ὅταν οὐδέποτε ἐδιδάχθη τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ὅταν οὐδέποτε προετράπη εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ἡ διδασκαλία τοῦ λαοῦ εἶναι εἰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν σχολείων. Ἡ *Ἐκκλησία*, εἰς ἣν κυρίως εἶναι ἀνατεθειμένη ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ, ἔχει καθήκον μέγιστον νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας καὶ νὰ ὀδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἐν τοῖς σχολείοις δὲ πρέπει νὰ θεωρῆται πρῶτιστον μέλημα οὐχὶ ἀπλῶς ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοῦ τῶν μαθητῶν διὰ γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ μόρφωσις τοῦ ἤθους αὐτῶν, τὰ δὲ μαθήματα τὰ κυρίως τείνοντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ) δεόν νὰ τιμῶνται ὡς τὰ πρῶτιστα. Ὅταν ἡ Ἐκκλησία σιγᾷ, ὅταν τὸ κήρυγμα δὲν ἀκούηται καὶ ὁ λαὸς μένη θρησκευτικῶς ἀμόρφωτος, ὅταν τὰ σχολεῖα δὲν στηρίζονται εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν, τότε οὐδόλως παράδοξον, ὅτι οἱ λαοὶ διαφθείρονται καὶ ἡ κακία θριαμβεύει. 3ον. Καθὼς βλέπει ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, οὕτως ἐπιβλαβὴς εἶναι καὶ ἡ *κακὴ ἢ διεστραμμένη θρησκευτικὴ καὶ*

ἠθική διδασκαλία. Ἡ χειρίστη ἀλλὰ καὶ συνηθεσιάζουσα διαστροφή τῆς θρησκείας εἶναι, ὅταν παρίσταται αὕτη ὡς σύνολον ἑξωτερικῶν τελετῶν καὶ ἐθίμων, ὧν ἡ ἀπλή τήρησις νομίζεται ὅτι ἀρκεῖ, ἐνῶ ἡ θρησκεία εἶναι ἡ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα, ἡ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δεικνυομένη καὶ μόνον ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης εὐσεβείας εἶναι ἡ λατρεία καὶ πᾶν ὅ,τι ὡς ἑξωτερικὸν ἔθιμον συνεδέθη μετὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς θρησκείας ὡς ἀπλῆς ἑξωτερικῶν τύπων συνηθείας συνεπάγεται τοῦτο τὸ μέγιστον ἄτοπον, ὅτι πολλοὶ νομίζοντες ἑαυτοὺς εὐσεβεῖς καὶ θρησκούς, διότι ἀπλῶς καὶ μηχανικῶς τοὺς τύπους τῆς θρησκείας ἐκτελοῦσιν, εἶναι ἄλλως ἄνθρωποι ἄσπλαγχνοι καὶ ἄδικοι. Ὁ ἀληθῶς εὐσεβὴς πρῶτον πρέπει νὰ δείξῃ τὴν εὐσεβειάν του διὰ τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, καὶ ἔπειτα ἔχουσιν ἀξίαν αἱ προσευχαὶ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι «Οὐχὶ ὁ λέγων, Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 5'. 21). Ἄλλαχού δὲ λέγει ἡ Γραφὴ ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Ὡσηὲ 5'. 6. Ματθ. 9'. 13), δηλ. πρὸ πάντων ζητεῖ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα φιλανθρωπίας καὶ τότε εἶναι δεκτὰ καὶ αἱ δεήσεις αὐτῶν. Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ λησμονήσωσιν οἱ διδάσκαλοι τῆς θρησκείας. 4ον. **Τὰ κακὰ παραδείγματα** καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφαὶ ἐννοεῖται ὅτι διαφθείρουσι μέγας τὸν ἄνθρωπον, διότι τὸ παράδειγμα λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ῥητορικῆς τέχνης, ἀσκεῖ μεγίστην ἐπιρροὴν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπειροτέρων καὶ ἀκριωτέρων ἀνθρώπων, οἵτινες μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ, μιμοῦνται πᾶν ὅ,τι βλέπουσι παρὰ τῶν ἄλλων πραττόμενον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐμπειροτέρων καὶ συνετωτέρων. Διότι, ὅταν τις εὐρίσκηται πάντοτε μετὰ διεφθαρμένων ἀνθρώπων, οἶονεὶ φθείρεται ἐκ τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαιρας ἐν ἧ ἢ ζῆ. Κατὰ μικρὸν ἡ ἀγάπη

πρὸς τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον βλέπει καταπατούμενον καὶ περιωριζόμενον ὑπὸ τῶν περὶ αὐτόν, ψυχραίνεται, ἡ εὐσέβεια ἐκλείπει, ἡ ἀρετὴ σαλεύεται καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέρχεται τὸ πλήρες ἠθικὸν ναυάγιον. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος Ἀ΄ Κορινθ. (ιε΄, 33), κατὰ τὸν Ἑλληνα ποιητὴν Μένανδρον· «Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί, φθείρουσιν ἥθη χρηστὴ ὁμιλία κακαί». Ἐπειδὴ βλάπτουσιν αἱ κακαὶ συναναστροφαί, δέον νὰ ἀναστρέφηται τις μετὰ ἀγαθῶν καὶ τοιούτους νὰ ἔχη φίλους. Φιλία εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα ἀγάπη πρὸς τινὰ πρόσωπα, ὧν τὰ προτερήματα καὶ ἡ ἀρετὴ εἴλυσαν ἡμῶν τὴν συμπάθειαν. Ἡ φιλία στηριζομένη οὐχὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν προτερημάτων καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν φίλων, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἀπλῶς εἰς ἡμᾶς εὐχάριστοι ἢ ὠφέλιμοι, εἶναι ψευδής. Εἶναι μέγα εὐτύχημα τὸ ἔχειν φίλους, οἵτινες ἐν μὲν ταῖς εὐπραγίαις γίνονται κοινωνοὶ τῆς εὐτυχίας ἡμῶν, ἐν δὲ ταῖς δυσπραγίαις παραμυθοῦσι καὶ στηρίζουσιν ἡμᾶς. ὅν. Τὰ *αἰσχροὰ θεάματα* (ἐν θεάτροις καὶ κινηματογράφους) καὶ τὰ *ἀνήθικα ἀναγνώσματα* καὶ μυθιστορήματα. Τὸ καλὸν θέατρον καὶ τὸ καλὸν διήγημα δὲν βλάπτουν. Τὰ κακὰ ὅμως εἶναι δηλητήριον.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ
ΤΟΝ ΘΕΟΝ, ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ
ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Α΄.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ

§ 17.

Τί είναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία;

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς πρώτιστον καθῆκον τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν (§ 5). Τὴν ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶναι τὸ *τελειότατον* τῶν ὄντων ἢ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ αἰτία πάντων, ἐκεῖνος, εἰς ὃν χρεωστοῦμεν οὐ μόνον τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' οὗ, ὡς τῆς πηγῆς παντὸς ἀγαθοῦ, *ἔχομεν* καὶ πᾶν ἄλλο ἀγαθόν. Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν Θεὸν καλεῖται *εὐσέβεια*. Εὐσεβὴς εἶναι τις, ὅταν ἔχει ἀκλόνητον *πίστιν* εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀπὸ καρδίας ἀσπάζῃται τὰς περὶ Θεοῦ ἀληθείας, ὅταν εἶναι ἀπὸ ψυχῆς προσκεκολλημένος εἰς τὸν Θεὸν ἢ *ἀγαπᾷ* αὐτόν, καὶ ὅταν ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἔχη τὴν πεποιθήσιν του εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἢ *ἐλπίζῃ* εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιλαμβάνονται καὶ εἶναι ἐκδηλώσεις αὐτῆς ἡ *πίστις*, ἡ *ἀγάπη* (*)

(*) Σημ. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια· ἐν στενωτέρᾳ κυρίᾳ ἐννοίᾳ καλοῦμεν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν τὴν κλίσιν καὶ προσκόλλησιν τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

καὶ ἡ *ἐλπίς* εἰς τὸν Θεόν. Ἡ *ἀγάπη* πρὸς τὸν Θεὸν προϋποθέτει τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν· διότι ὁ μὴ πιστεύων δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν· συνεπάγεται δὲ ἡ ἀγάπη τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα, διότι, ἐπειδὴ συνδεόμεθα διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐννοοῦμεν, ὅτι εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ἡμῶν ἀνταποκρίνεται ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, ὡς ὄντος παναγάθου πατρός, ἐλπίζομεν εἰς τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιέχεται μὲν καὶ ὁ φόβος πρὸς τὸν Θεόν, ὡς τιμωρὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἴσθημα εἶναι κατώτερον, εἶναι ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς εὐσεβείας, ὑπὲρ ἣν ὑποῖ τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ τὴν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ. «Ἡ τελεία ἀγάπη, λέγει ἡ γραφὴ (Α΄ Ἰωάν. δ΄, 18), ἔξω βάλλει τὸν φόβον». Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ τὸν φόβον ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη. Τὴν *εὐσέβειαν* ἡμῶν πρέπει νὰ δεικνύωμεν ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ ἡμῶν, ὅστις δέον νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ γραπτὸν ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς κηρυττόμενον. Ὁλόκληρος ὁ βίος ἡμῶν πρέπει νὰ εἶναι εὐσεβής. Ὅταν δὲ τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἐκδηλώνωμεν διὰ λόγων ἢ προσευχῆς καὶ διὰ πράξεων ἢ σχημάτων (διαφόρων τύπων), τότε λέγομεν ὅτι λατρεύομεν τὸν Θεόν.

§ 18

α' Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν ;

Πίστις πρὸς τὸν Θεὸν λέγεται ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποιθησις περὶ τῆς υπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ πασῶν ἐν γένει τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ὅσαι διὰ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱεροῦ Παραδόσεως εἶναι ἡμῖν γνωσταί. **Ἡ πίστις ἡμῶν ἐν γένει**, ἡ παραδοχὴ δηλ. ἀληθείας τινός, δύναται νὰ στηρίζεται ἢ ἀπλῶς ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τοῦ κύρους τοῦ λέγοντος αὐτήν, καὶ τότε καλεῖται *ἱστορικὴ*

πίστις, ἣ ἐπὶ τῆς λογικότητος τῆς ἀληθείας, ἦν πιστεύομεν, τῆς συμφωνίας δηλαδὴ αὐτῆς πρὸς γνωστὰς καὶ παραδε-
 δεγμένας ἀληθείας τοῦ νοῦ ἡμῶν, καὶ τότε λέγεται *λογικὴ*
πίστις. Ἡ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστις εἶναι ἅμα
ἱστορικὴ καὶ *λογικὴ*. *Εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας*
πιστεύομεν, διότι διδάσκονται ὑπὸ ἀξιοπίστων καὶ
μέγιστον κύρος ἔχόντων ἀνδρῶν, τῶν ἱερῶν συγγρα-
φῶν τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἱεροὶ καὶ
 ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἅγιος· ἀπέθανον δὲ οἱ πλείστοι αὐτῶν
 ὑπὲρ ἐκείνων, ἅτινα ἐδίδαξαν· διὰ τοῦτο ἔχομεν δικαίως πε-
 ποίθησιν εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν, εἰς τὸ κύρος τῆς διδα-
 σκαλίας των. *Δεύτερον* πιστεύομεν εἰς τὰς ἀληθείας τῆς
 θρησκείας, *διότι εἶναι λογικαὶ καὶ συμφωνοῦσι* πρὸς
 τὰς γνωστὰς καὶ ὡς ἀληθεῖς ἀνεγνωρισμένας ιδέας τοῦ
 νοῦ ἡμῶν ἢ *πρὸς τὰς ἀποφάσεις τοῦ κοινοῦ ὄντιος*
νοῦ καὶ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης ἠθι-
κῆς συνειδήσεως ἅτινα ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλάστου,
 ἵνα ὀδηγῶσιν ἡμᾶς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἐνῶ αἱ ἀντίθετοι εἰς
 τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πλάναι εἶναι μωραὶ καὶ ἀνόη-
 τοι. Διότι πιστεύοντες 1ον) εἰς τὸν *Θεὸν ὡς ποιητὴν τοῦ*
κόσμου καὶ πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, 2ον) εἰς τὴν
 θεῖαν αὐτοῦ *πρόνοιαν*, ἣτις κυβερνᾷ καὶ διευθύνει τὰ
 πάντα, 3ον) εἰς τὴν *πνευματικότητα* τῆς ψυχῆς, 4ον) εἰς
 τὸν *προορισμὸν* ἡμῶν εἰς τὸ νὰ *πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν*
 ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἡμῶν, ἵνα γίνωμεν
 ἄξια τέκνα τοῦ οὐρανοῦ ἡμῶν πατρὸς καὶ ὁμοιάσωμεν
 πρὸς αὐτόν, 5ον) εἰς τὸν Χριστὸν ὡς *σωτήρα* τοῦ κό-
 σμου καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις κατήλλαξεν ἡμᾶς πρὸς
 τὸν Θεόν, διὰ δὲ τῆς θρησκείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς
 ἀγάπης, ἦν ἴδρυσεν, ὠδήγησε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς πλάνης
 καὶ τῆς ἁμαρτίας εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὸν ἁγιασμὸν
 καὶ ἀνεμόρφωσε καὶ ἀνέπλασεν αὐτὸν θρησκευτικῶς καὶ
 ἠθικῶς, διὰ δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ *ἀγίου πνεύματός του* ἐμπνεο-
 μένης ἐκκλησίας του ἐνεργεῖ ἔτι καὶ νῦν τὴν ἀναγέννησιν
 καὶ σωτηρίαν ἐκάστου ἡμῶν καὶ 6ον) εἰς τὴν *μέλλουσαν*

ζωῶν καὶ μέλλουσαν κρίσιν (καὶ αὐταὶ εἶναι αἱ θεμελιωδέστεραι ἀλήθειαι τοῦ Χριστιανισμοῦ) πιστεύομεν εἰς ἀληθείας, εἰς ἃς ἀναγκάζομεθα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ὑγιουῦς νοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Διότι θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀλλ' ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐπλάσθη τυχαίως· διότι ἡ λέξις τύχη οὐδὲν σημαίνει· καθὼς θὰ ἦτο μωρὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἰκία τις ἔγινε τυχαίως, οὕτω μωρὸν θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν, ὅτι τυχαίως ἔγινεν ὁ κόσμος, ὅστις εἶναι μετὰ τοσαύτης σοφίας καὶ ἁρμονίας κατεσκευασμένος· καὶ ἡ ἠθικὴ δὲ συνειδησις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀποτρέπουσα ἀπὸ τῶν κακῶν, προτρέπουσα δὲ εἰς τὰ ἀγαθὰ, μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἰνωτάτου καὶ δικαίου κριτοῦ. Ὁμοίως ἀδύνατον νὰ δεχθῆ ὁ λογικὸς ἄνθρωπος, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον κατέλιπε αὐτὸν εἰς τὴν τύχην καὶ δὲν προνοεῖ περὶ αὐτοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἀντέβαινε εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀναγκαίως αὐτῷ ὡς τελείῳ ἀποδίδει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων, ὁ Σωκράτης π. χ. καὶ ὁ Πλάτων ἐπίστευον εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον ὕλη, διότι ἡ ὕλη δὲν σκέπτεται οὐδὲ θέλει· ἡ νόησις καὶ ἡ θέλησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξιν ἐν αὐτῷ ψυχῆς ὡς πνευματικῆς οὐσίας. Τὰ ἄλογα ζῶα ἔχουσι στοιχειώδη τινὰ νόησιν, ἀναγκαίαν μόνον διὰ τὰς πρώτας σωματικὰς τῶν ἀνάγκας, οὐχὶ δὲ λογικὴν ὑψηλότεραν νόησιν, ὥστε νὰ ζητῶσι τὰς αἰτίας τῶν ὄντων καὶ νὰ ὑψῶνται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ· δὲν ἔχουσι διὰ τοῦτο ἐπιστήμην, καλλιτεχνίαν, ἱστορίαν, θεησκεῖαν, ἠθικὴν, πολιτισμόν. Ὡσαύτως δὲν εἶναι ὀρθόν, ὅτι ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπολαύῃ μόνον τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, διότι τοῦτο εἶναι ὁ προορισμὸς τῶν κτηνῶν. Ὁ λογικὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι ἔχει ἄλλον ὑψηλότερον, πνευματικώτερον προορισμόν, τὴν πνευματικὴν του καὶ ἠθικὴν τελειοποίησιν, τὴν πραγμάτων του ἀγαθοῦ καὶ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπειτα δὲν

εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ **Χριστὸς** δὲν ἔσωσε τὸν κόσμον, διότι ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τοῦναντίον· διότι διὰ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ **ἠλλοιώθη** ἡ ἠθικὴ ὄψις τοῦ κόσμου καὶ ἀνεμορφώθη οὗτος θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς· δι' αὐτῆς κατηργήθη ἡ εἰδωλολατρεία καὶ διεδόθη πανταχοῦ ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· ἐξέλιπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς κοινωνίας, ἣν ἐδείκνυον πρὸ πάντων τὰ θεάματα τῶν θηριομαχιῶν, καὶ τὰ ἦθη ἐγένοντο φιλανθρωπότερα, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἀναρίθμητα φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν· ἔπαυσεν ἡ δουλεία καὶ ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἀδελφότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· ἔμετριάσθη σπουδαίως ἡ ἀκολασία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφροσύνη καὶ ὑψώθη ὁ οἰκογενειακὸς βίος. Πάντα ταῦτα δεικνύουσι τὸν Χριστὸν ἀληθῶς σωτήρα καὶ λυτρωτὴν τοῦ κόσμου. Καὶ τέλος εἶναι πλάνη τὸ ὅτι, ἂν τε ἀδικήσῃ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἂν τε πράξῃ ἑναρέτως, δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἐν **μελλούσῃ** τινὶ **ζωῇ** ἢ τιμωρίαν ἢ ἀνταμοιβήν· τοῦτο, λέγει ἡ συνείδησις ἐκάστου ὅτι εἶναι ἀδύνατον, ὡς ἀδικον. Τότε θὰ ἦτο ἀδικος ὁ Θεός, ὅπερ εἶναι παράλογον. Διὰ τοῦτο οἱ μέγιστοι ἄνδρες τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν θεοσεβεῖς (*). Μόνον δὲ ὁ ἄφρων κατὰ τὴν Γραφὴν λέγει, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς (Ψαλμ. γ'. 1). **Ἡ ἀφροσύνη** καὶ ἡ **ἀσυνειδησία** ἄγει εἰς τὴν **ἀπιστίαν** καὶ τὴν ἀσέβειαν, ἡ ἀληθὴς σοφία καὶ ἡ **χρησιότης** τοῦναντίον **ὀδηγεῖ εἰς τὴν πίστιν**. Ἄφρονες καὶ ἀμαθεῖς, ἢ διεστραμμένην ἔχοντες τὴν διάνοιαν, ἀρνοῦνται τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρόνοιαν, ἀνίκανοι ὄντες ἀπὸ τῆς θεωρίας τῶν τοσοῦτον πανσόφως πεπονημένων δημι-

(*) Σημ. Τὰς θεμελιώδεις ιδέας τῆς θρησκείας, τὸν Θεόν, τὴν πρόνοιαν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασία αὐτῆς παρεδέχθησαν καὶ ὑπεστήριξαν οἱ σοφώτεροι ἄνδρες τοῦ κόσμου, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Κικέρων, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Καρτέσιος, ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Οὐόλφιος, ὁ Κάντιος, ὁ Ἰακώβης καὶ πολλοὶ ἄλλοι φιλόσοφοι.

ουρημάτων νὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὸν δημιουργὸν καὶ τὴν πρόνοιάν του. Ὁ ὑγιὴς νοῦς τοῦναντίον καὶ μάλιστα ὁ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθοῦς παιδείας πεφωτισμένος βλέπει παντοῦ ἐν τῇ φύσει τὸν Θεὸν καὶ ἐννοεῖ τοὺς λόγους τῆς Γραφῆς. «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» (Ψαλμ. ιη'. 1). Ὡσαύτως καὶ ὁ **ἀσυνειδήτος** καὶ διεφθαρμένος ἄνθρωπος εὐκόλως **ἀπιστεῖ**, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ κωφεύῃ εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς του, ἣτις κηρύττει τὸν Θεὸν ὡς ὕψιστον νομοθέτην καὶ δίκαιον κριτὴν καὶ μέλλουσαν ζωὴν, ἐν ἧ ἡ κακία θέλει τιμωρηθῆ, ἡ δὲ ἀρετὴ θέλει ἀνταμειφθῆ. Αἱ μεγάλαι αὗται ἀλήθειαι τῆς συνειδήσεως ταράττουσιν αὐτὸν καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ ἀπιστία παρακολουθεῖ λοιπὸν τὴν ἀσυνειδησίαν καὶ τὴν διαφθοράν τοῦναντίον ἢ χρηστότης καὶ ἢ ἀρετῆ ἀρέσκειται εἰς τὴν πίστιν· ὁ ἐνάρετος καὶ χρηστὸς θέλει νὰ ὑπάρχῃ μέλλουσα ζωὴ, ἵνα ὑποστηρίξῃται τὸ ἀγαθὸν κατὰ τῆς κακίας καὶ ἐπὶ τέλος θριαμβεύῃ κατ' αὐτῆς. Τὰ ἐκ τῆς πίστεως καλὰ εἶναι μεγάλα. Αὐτὴ στηρίζει τὴν ἀρετὴν, αὐτὴ ἐνθαρρύνει ἡμᾶς ἐν ταῖς δυσχεραῖαις τοῦ βίου· αὐτὴ παρηγορεῖ ἡμᾶς ἐν ταῖς θλίψεσιν.

Ἵνα εἶναι ἀληθῆς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις, πρέπει νὰ εἶναι: 1) **Δογματικὴ**, δηλ. δέον νὰ πιστεύωμεν μετὰ λόγου, μὴ ἀναμειγνύοντες μετὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς θρησκείας πράγματα ἄσχετα πρὸς αὐτὴν καὶ μὴ ἀποδεχόμενοι τυφλῶς καὶ ἄνευ πάσης ἐξετάσεως πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. 2) Πρέπει νὰ εἶναι **σταθερά**. Ὁ ἀληθῶς πιστεύων ἐμμένει πάντοτε εἰς τὰς πεποιθήσεις του καὶ ὑπερμαχεῖ αὐτῶν, χάριν δὲ αὐτῶν εἶναι ἔτοιμος τὰ πάντα νὰ θυσιάσῃ. Ταιαύτην σταθερότητα πίστεως εἰς τὸν Θεὸν ἔδειξαν οἱ προφῆται, οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἄγιοι μάρτυρες, οἵτινες κατεδιώχθησαν καὶ χάριν τῆς πίστεως ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ τελευταῖον καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον. 3) Ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι **ἐνεργὸς ἢ ζῶσα**, πρέπει δηλαδή νὰ μὴ περιορίζεται μόνον ἐν λόγοις, ἀλλὰ νὰ δει-

κνύηται καὶ δι' ἔργων. Ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει, ὅτι ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔχη ἔργα, εἶναι «νεκρά» (β', 14). Καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγει, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ ἐγεργηται διὰ τῆς ἀγάπης, νὰ δεικνύηται δηλ. ἐνεργῶς διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ε'. 6).

§ 19.

β'. Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη;

(αὐτοῦ) Α Ε Ζ.

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ κλίσις τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ προσκόλλησις αὐτῆς εἰς αὐτὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθόν καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο καλεῖ ἡ ἀγία Γραφή τὸν Θεὸν «τέλειον» (Ματθ. ε', 48). Ὁ δὲ Ἰάκωβος διδάσκει, ὅτι «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν ἐστὶ καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων» (α', 17). Τὸν Θεὸν ἐννοοῦντες ὡς τέλειον θεωροῦμεν αὐτὸν ὡς *πρότυπον* ἡμῶν κεκτημένον ἐν τελειότητι ὅ,τι ἡμεῖς οἱ καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ πλασθέντες ἀτελῶς ἔχομεν. Ὅ,τι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει καλόν, ἀποδίδομεν διὰ τοῦτο εἰς τὸν Θεὸν ἐν τελειοτάτῳ βαθμῷ. Ὁ Θεὸς εἶναι ὠκεανός, ἐξ οὗ ἡμεῖς μόνον σταγόνας τινὰς ἐλάβομεν. Δύναμις, γνῶσις, ἀγαθότης, ἐξ ὧν καὶ ἡμεῖς ἔχομεν, εἶναι ἐν αὐτῷ τέλεια, διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὸν Θεὸν παντοδύναμον, παντογνώστην, πανάγαθον. Ὅ,τι ἐκ τῆς δυνάμεως, γνώσεως καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ εἶναι ἐν ἡμῖν, εἶναι ἀκτίς ἐκ τοῦ φωτὸς αὐτοῦ. Τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ ἐκφράζοντες καλοῦμεν αὐτὸν ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν, καλὸν καὶ ἀληθές· διότι τὸ θεῖον καὶ τὸ τέλειον ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ τὰς τρεῖς ταύτας μορφάς, ὡς ἀληθές, καλὸν καὶ ἀγαθόν· εἰς μὲν τὸν νοῦν ἡμῶν ὡς ἀληθές, εἰς δὲ τὸ αἶσθημα ὡς καλὸν καὶ εἰς τὴν θέλησιν ὡς ἀγαθόν. Τὰ τρία ταῦτα

ἐννοοῦμεν ἐν τῷ Θεῷ ἐν τελειοτάτῳ βαθμῷ. Ἀγαπῶντες ἄρα τὸν Θεόν, ἀγαπῶμεν ἐν αὐτῷ τὴν τελείαν ἀλήθειαν, τὸ τέλειον θεῖον κάλλος, τὴν τελείαν ἀγαθότητα. Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ. Καθὼς τὰ ὑλικά σώματα ἔλκονται πρὸς τὸν ἥλιον, ὅψ' οὐ θερμαίνονται καὶ ζωογονοῦνται, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ καὶ ἐν γένει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀγάπης ἔλκονται πρὸς τὸν Θεόν, τὸ πραγματικὸν τοῦτο κέντρον τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, παρ' οὗ φωτίζονται καὶ λαμβάνουσι τὴν ζωὴν των. Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καθὼς λέγει ἡ Γραφή : «Ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ, μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ» (Α' Ἰωάν. δ' 14). Ἐν τῇ ἐνώσει δὲ ταύτῃ κοινωνοὶ γινόμενοι τοῦ ἀπίεργου καὶ τελείου ἀγαθοῦ, εὐρίσκομεν τὴν τελείαν ἡμῶν εὐτυχίαν καὶ μακαριότητα, ἣν δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν τὰ πεπερασμένα ἀγαθὰ, ὡς ἀτελῆ καὶ πρόσκαιρα. Καὶ οὕτω πληροῦται ἡ ἐσωτάτη ἀνάγκη τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἣτις αἰσθάνεται πλήρη εὐτυχίαν μόνον ἐν τῇ ἀποκτήσει τοῦ τελείου ἀγαθοῦ. Εἰς τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ὡς εἰς τὸ μέγιστον ἀγαθόν, προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος : «Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» (Ματθ. κβ'. 37). Ὅτι δὲ τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι *πρωτίστον*, εἶναι καὶ αὐτόδηλον, διότι οὐδὲν τῶν κτισμάτων, ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τέλειον καὶ ἡμῖν εὐεργετικόν, δύναται ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ ἐξισωθῇ κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπιρροήν, πρὸς τὸν Θεόν. ✓

§ 20

Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής;

Ἵνα εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἀληθής, πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἑξῆς ἰδιώματα : 1) Πρέπει νὰ εἶναι *εἰλικρινής*. Δὲν

πρέπει δηλ. νὰ εἶναι ἐπίδειξις ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἐν λόγοις περιορισμένη, ἀλλ' ἀληθὲς αἴσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐνυπάρχον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης παραγγέλλει λέγων· «Τέκνα μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλώσσει, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ', 18). 2) Πρέπει νὰ εἶναι **καθαρά**, δηλ. νὰ μὴ ὑπάρχη ἔνεκα ἰδιοτελείας τινός, ἀπλῶς καὶ μόνον ἔνεκα ὧν ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν, ἢ ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ ἢ ἐλπίζομεν τοιαῦτα, ἀλλ' ἔνεκα τῆς τελειότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὸ κατ' ἔξοχὴν ἀγαθόν, ἢ αὐτοαγαθότης. Τὸ ἀγαθὸν δὲ ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. 3) Πρέπει νὰ εἶναι **υλική**· νὰ εἶναι δηλ. ἀγάπη, ὁποῖα ἀρμύζει εἰς υἱοὺς πρὸς πατέρα, ἀμιγῆς φόβου. Υἱκῶς ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐκεῖνος, ὅστις ἀποφεύγει νὰ πράξῃ τι παρὰ τὰς ἐντολὰς καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα οὐχὶ ἐκ φόβου τιμωρίας, ἀλλὰ μόνον διότι τοῦτο ἀπαρέσκει εἰς τὸν Θεόν, ἀντιβαίνει εἰς τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. «Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, λέγει ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ» (Α' Ἰωάν. δ', 18). 4) **Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης**. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶνε τὸ τέλειον ἀγαθόν, διὰ τοῦτο αὐτῷ ἀνήκει καὶ ἡ ἀνωτάτη ἀγάπη. Ὅστις ὑπὲρ τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἔχει τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Διὰ τοῦτο ἡ ἐντολὴ λέγει : «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου». 5) Πρέπει νὰ εἶναι **ἐνεργὸς καὶ ζῶσα**, δηλ. ὄχι μόνον νὰ εἶναι εἰλικρινὴς καὶ νὰ ὑπάρχη πράγματι ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλὰ νὰ ἔχη καὶ δύναμιν καὶ ζώην, ὥστε νὰ κανονίξῃ ὀλόκληρον τὸν βίον ἡμῶν, ὅστις πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. 6) Πρέπει νὰ εἶναι **σταθερὰ** καὶ **καρτερικὴ**. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ εἶνε πρόσκαιρόν τι φαινόμενον, ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τοιαύτη ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔλεγεν ὅτι ἡ τροφή του ἦτο νὰ ποιῇ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν καὶ νὰ τελειώσῃ αὐτοῦ τὸ ἔργον (Ματθ. ιη', 10) καὶ ἐδίδασκεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέ-

πει νὰ εὐχῶνται πάντοτε νὰ γίνεται τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (Ματθ. 5', 10), ὑπέικων δὲ εἰς τὸ θέλημα τοῦτο παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν (Ματθ. κς', 39). Παραδείγματα ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες ἔνεκα τῆς ἀγάπης ταύτης ὑπέστησαν τσαῦτα κακά, ἐπὶ τέλους δὲ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην τῶν ἀποστόλων ἐκφράζει εὐγλωττότατα ὁ Παῦλος λέγων: «Τί μᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα . . . ; Ἐν πᾶσι τούτοις ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ, ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεσιῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε τις κτίσις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ρωμ. η', 35, 39). Τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ τῶν πρώτων Χριστιανῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ἣν ἔδειξαν πρὸ πάντων ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν. Ὑπ' αὐτῆς δὲ ἐνεφοροῦντο καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες ἐλάμπρυναν αὐτὴν διὰ τοῦ ἀγιωτάτου βίου τῶν καὶ τῶν σοφωτάτων συγγραμμάτων τῶν. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ πάντων ἐν γένει τῶν ἀγίων, ὧν τὴν μνήμην τελεῖ ἡ ἐκκλησία κατὰ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν. Διότι καὶ αὐτῶν ὁ βίος ἦτο ἐκφρασις τελείας πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Πάντας τούτους ἔχοντες ὑπ' ὄψει πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ σπουδάζωμεν νὰ πληρώμεθα ὑπὸ τοιαύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, δεικνύοντες ταύτην ἰδίως διὰ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, καθ' ἅπαντα τὸν βίον ἡμῶν.

§ 21.

γ'. Τί εἶναι ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν;

Ἡ εὐσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύεται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ

διὰ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδος. Ἐλπὶς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει ἡμᾶς ὡς φιλόστοργος πατὴρ, ὅτι παρέχει ἡμῖν πᾶν ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμον, καὶ ὅτι, ἐὰν ἀφίνη ἐνίοτε νὰ δοκιμάζηται ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου τούτου ἡ ἀρετὴ, ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ ὁμοῦς θέλει ἀνταμείψει αὐτὴν τιμωρῶν τὴν κακίαν. Εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζομεν, διότι εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πλήρης ἀγάπης ὢν προνοεῖ καὶ περὶ πάντων μὲν τῶν πραγμάτων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου (Ματθ. 5', 25—34), καὶ γνωρίζει τίνας ἔχομεν χρεῖαν ὡς παντογνώστης, δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς παντοδύναμος καὶ θέλει νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς πανάγαθος. Ἡ ἐλπὶς εἰς τὸν Θεὸν συνδέεται στενωῶς μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Μόνον ὁ ἀρνούμενος τὴν τελευταίαν, ὁ φρονῶν μετὰ τῶν ἐπικουρείων, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον ἐγκατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην (πρᾶγμα παράλογον), δὲν δύναται νὰ τρέφῃ ἐλπίδα εἰς τὸν Θεόν. Τῆς ἐλπίδος ἔχομεν *μεγίστην* ἀνάγκην, πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου· διότι αὕτη ἐπιθέτει βάλαμον ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει αὐτὴν ἀπὸ τῶν θλίψεων καὶ κρατύνει ἡμᾶς, ἐμπνέουσα τὸ αἶσθημα τῆς ὑπομονῆς. Ὁ εὐσεβὴς ὁ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ὑπομένει, καὶ διότι γνωρίζει, ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ τῆς παραχωρήσεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀφίνει νὰ δοκιμαζώμεθα πολλάκις καὶ κρατυνῶμεθα ἐν τῇ ἀρετῇ ἢ ὡς πατὴρ παιδεύει ἡμᾶς πρὸς σωφρονισμόν ἡμῶν, καὶ διότι εἶναι βέβαιος, ὅτι εὐδοκοῦντος τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ παντὸς κακοῦ. Τοῦναντίον ὁ ἄνευ ἐλπίδος εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐγκαταλελειμμένος ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν εἰ ἑαυτὸν, οὐδαμῶθεν προσδοκᾷ βοήθειαν, ἡ δὲ ἀπελπισία καὶ ἡ ἀπογοήτευσις εὐκόλως καταλαμβάνουσιν αὐτόν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐνισχύωμεν ἐν ἡμῖν τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ἐνισχύομεθα δὲ ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ, ὅταν ἀναλογιζώμεθα τὰ ἅπειρα ἀγαθὰ, ὧν ἀπολαύομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἅτινα μαρτυροῦσι τρανῶς τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ. Ἡ ἀληθὴς ἐλπὶς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι: 1) *λογικὴ*, δηλ. δὲν πρέπει

νὰ ἐλπίζωμεν παραλόγως ἢ νὰ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ πράγματα ἀδύνατα, μωρὰ καὶ ἀνάρμοστα εἰς τὸν Θεόν, οὐδὲ νὰ ὀπαιτῶμεν ἐν γένει νὰ γίνηται ἀφενύκτως πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν· διότι πολλάκις τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Διὰ τοῦτο ὁ λογικῶς ἐλπίζων εἰς τὸν Θεόν, ἐλπίζει καὶ εὐχεται νὰ γίνηται πάντοτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τὸ αὐτοῦ (Ματθ. κγ', 39). 2) Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ εἶναι *σταθερὰ καὶ καρτερικὴ*. Ἡ ἐλπίς φαίνεται πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ὅταν πᾶσα ἄλλη ἀνθρωπίνη ἐλπίς ἐγκαταλείπη ἡμᾶς. Τοιαύτη σταθερὰ ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν ἐνέπνεε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀρχαίους χριστιανούς ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπανθρωποτάτοις διωγμοῖς, οὓς ὑφίσταντο παρὰ τῶν ἐθνικῶν Ρωμαίων.

§ 22.

α'. Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία;

Ὅταν ἐκφράζωμεν διὰ λόγων πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν, *λατρεύομεν* αὐτὸν ἢ προσευχόμεθα. Ὁ διάλογος οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἢ *προσευχή*. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἢ προσευχὴ *αἰτήσεως*, ὅταν ζητῶμέν τι παρὰ τοῦ Θεοῦ ἔλλείπον ἡμῖν ἢ *μετανοίας*, ὅταν ἐκφράζωμεν μεταμέλειαν δι' ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐπράξαμεν ἢ *δοξολογίας*, ὅταν ὑμνῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ καθόλου τὰς θείας αὐτοῦ τελειότητας, αἷς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ φύσις καὶ ἡ συνείδησις ἡμῶν φανεροῦσιν ἡμῖν ἢ *εὐχαριστίας*, ὅταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν διὰ τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ. Ἡ προσευχὴ, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ὑψοῦται ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ τούτου κόσμου πρὸς τὸν αἰώνιον Θεὸν καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ, εἶναι ἢ *ὑψίστη προᾶξις* τοῦ ἀνθρώπου, αἱ δὲ στιγμαὶ αὐτῆς αἱ πολυτιμώταται τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ *προσευχὴ* ἔχει ἄξιαν: Ἴον ὅταν *γίνηται μετὰ προσοχῆς*, ὅταν δὲν βαττολογῶμεν, δὲν φλυαρῶμεν δηλ. ἀπλῶς προφέροντες τὰς λέ-

Ξεις τῆς προσευχῆς, χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν ἢ προσέχωμεν εἰς ὅσα λέγομεν. Τοιαύτη προσευχή δὲν εἶναι ἀληθής. Ὁν Ἡ προσευχή τότε εἶναι καλὴ καὶ τῷ Θεῷ ἀποδεκτὴ, ὅταν γίνηται ἀπὸ καθαρᾶς καὶ φιλαδέλφου καρδίας. Διότι πῶς δύναται νὰ δεχθῆ ὁ Θεὸς τὴν προσευχὴν ἡμῶν καὶ νὰ συγχωρῆ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, ὅταν εἴμεθα πλήρεις μίσους κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ ὅταν ἡμεῖς δὲν συγχωρῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ πρὸς ἡμᾶς παραπτώματα αὐτῶν; Τοῦτο ἐδίδαξεν ὁ Κύριος καὶ ἐν τῇ κυριακῇ προσευχῇ, ἐν ἣ παρακαλοῦμεν νὰ ἀφήσῃ ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα νὰ ἀφήσωμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (Ματθ. ζ'. 12), καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀνηλεοῦς δούλου, ὅστις, ἐνῶ ὁ κύριός του ἀφῆκεν αὐτῷ τὸ μέγα χρέος του, αὐτὸς δι' ἐλάχιστον χρέος ἤθελε νὰ θέσῃ τὸν σύνδουλόν του εἰς τὴν φυλακὴν (Ματθ. ιη'. 28). Πρὸς τούτοις ὅν πρέπει προσευχόμενοι νὰ ἔχωμεν πλήρη *πεποίθησιν* εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ εὐχόμεθα νὰ γίνηται τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἡμέτερον. Ἡ προσευχή εἶναι ἀναγκαία οὐχὶ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα, ὧν χρεῖαν ἔχομεν, κατὰ τὴν πρόληψιν πολλῶν δεισιδαιμόνων· διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστης γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν· «οἶδε γὰρ ὁ πατήρ ὧν χρεῖαν ἔχομεν, λέγει ἡ Γραφή, πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτὸν» (Ματθ. ζ'. 8)· καθὼς οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει χρεῖαν τῶν εὐχῶν ἡμῶν καὶ τῶν αἰνῶν, καθ' ὅσον αὐτὸς εἶναι ἀνεκδέης. Ἡ προσευχή *πρέπει* νὰ γίνηται: α) διότι εἶναι ἀναγκαία ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. Ὅταν εἴμεθα εὐσεβεῖς εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀνάγκη νὰ προσευχώμεθα. Διότι καθὼς ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος πᾶν ὅ,τι αἰσθάνεται ζωηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ του, εἴτε εὐχάριστον εἴτε δυσάρεστον αἰσθημα, ζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὰ ἔξω, οὕτως ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβὴς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ διὰ λόγων καὶ σχημάτων τὰ τὴν καρδίαν του ζωηρῶς κατέχοντα θρησκευτικὰ συναισθήματα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν. Χρηζῶν πράγματός τινος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἱκετεύσῃ τὸν πανάγαθον Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

μετανοῶν θέλει νὰ ἐκφράσῃ αὐτῷ τὴν μετάνοιάν του· θαυμάζων τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, ἢ τυχὼν παρ' αὐτοῦ εὐεργετήματός τινος, ἐπιθυμεῖ νὰ δοξολογήσῃ καὶ εὐχαριστήσῃ αὐτόν. Ἡ προσευχὴ τόσοσ ἀναγκαίως προέρχεται ἀπὸ τῆς εὐσεβοῦς καρδίας, ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲ εὐσέβεια ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μὴ προσευχομένου ὑπάρχει. Ἔπειτα β') ἡ προσευχὴ καὶ ἄλλως εἶναι χρήσιμος, διότι, ἂν καὶ εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, *ἐπιδορᾷ* αὐτὴ καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ ζωογονεῖ αὐτήν· διὰ τοῦτο τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Πολλάκις προσευχόμενοι ἄνευ τῆς ἀναγκαίας προπαρασκευῆς εἰς τὴν προσευχήν, δι' αὐτῆς ταύτης τῆς προσευχῆς βλέπομεν ζωογονούμενα ἐν ἡμῖν τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα καί, ἐνῶ ἤρχίσασμεν ψυχροί, τελειώνομεν θερμοὶ τὴν προσευχὴν ἡμῶν. Ἡ προσευχὴ λοιπὸν *διαθερμαίνει* τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν ἢ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν, ἀγάπην καὶ ἐλπίδα. Τοιοῦτοτρόπως δὲ γ') προσεγγίζουσα ἡμᾶς καὶ ἐνοῦσα μετὰ τοῦ *ἁγίου* καὶ *δικαίου* Θεοῦ ἐξαγίζει ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστροφὴν μὲν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ὡς ἀντικειμένην εἰς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἔπειτα δ') ἡ προσευχὴ *στηρίζει* καὶ τῶν ἄλλων τὴν *εὐσέβειαν*· διότι βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους κινουῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς προσευχὴν καὶ γίνονται *εὐσεβεστέροι*. Διὰ τὰ ἐκ τῆς προσευχῆς ταῦτα ἀγαθὰ προτρέπει ἡμᾶς ἡ Γραφὴ νὰ προσευχώμεθα· «Ἄγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε», εἶπεν ὁ Κύριος (Μάρκ. ιγ'. 33), καὶ ὁ Παῦλος· «Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε» (Κολ. δ'. 2).

§ 23.

β'. Τί εἶναι προσευχὴ καὶ τί ἑορτή;

Οἱ χριστιανοὶ ὀφείλομεν οὐ μόνον κατ' ἰδίαν νὰ προσευχώμεθα, ἀλλὰ καὶ κοινῶς συνερχόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τοὺς ναοὺς διὰ πολλοὺς λόγους. 1ον. Διότι ἡ περικόσμησις

τῶν ναῶν, ἐν οἷς γίνονται αἱ κοιναὶ προσευχαί, συντείνει εἰς θερμότεραν προσευχὴν. 2ον. Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ προσευχῇ, ἐξεγειρόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων, προσευχόμεθα θερμότερον. 3ον. Διότι διὰ τῆς προσευχῆς συνδεόμεθα πάντες ἀδελφικῶς. 4ον. Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ πρὸς προσευχὴν συναθροίσει δίδοται τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ καταλληλοτάτη εὐκαιρία νὰ διδάσκωσι τὸν λαὸν ἀναγινώσκοντες τὰς ἁγίας Γραφὰς καὶ ἐξηγοῦντες αὐτάς. Πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην προσευχὴν ἢ λατρείαν κατὰ πρῶτον λόγον, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς ἀνάπαυσιν ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν κόπων εἶναι ὠρισμένοι ἡμέραι τινές, αἱ καλούμεναι ἑορταί. Τοιαῦται εἶναι αἱ Κυριακαί, αἱ εἰς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμένοι, καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταί, καθ' ἃς τελοῦμεν τὴν ἀνάμνησιν μεγάλων γεγονότων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἢ ἁγίων ἀνδρῶν, ὧν τὴν ἀγιότητα προβάλλει ἡ ἐκκλησία εἰς μίμησιν τοῖς πιστοῖς. Τοιαῦται ἑορταί εἶναι αἱ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (τῆς γεννήσεως, τῆς βαπτίσεως, τῆς μεταμορφώσεως, τῆς σταυρώσεως, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ), τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς, τῶν ἀποστόλων, προφητῶν, μαρτύρων, πατέρων, ὁσίων καὶ λοιπῶν ἁγίων. Τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐν τῇ ἑορτῇ εἶναι τὰ ἐπόμενα. Α'. Οφείλομεν κατ' αὐτάς νὰ παριστάμεθα ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας καὶ μετὰ προθυμίας νὰ ἀκροώμεθα τῶν προσευχῶν καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐναντία τοῦ καθήκοντος τούτου πράττουσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἢ ἄνευ αἰτίας ἀπολείπονται τῆς κοινῆς λατρείας, ἢ καίπερ σωματικῶς παριστάμενοι νοερῶς ἀποπλανῶνται εἰς ἄλλα ἀντικείμενα ἢ φλυαροῦσιν ἐν τῷ ναῷ ἢ ἀπρεπῶς προσφέρονται. Β'. Ἀρίστη συνήθεια εἶναι καὶ ἐν τῷ οἴκῳ νὰ μελετῶμεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰς ἁγίας Γραφὰς ἢ ἄλλο τι θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν σύγγραμμα. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη μελέτη καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν γνώσεις θέλει διατηρεῖ καὶ πλουτίζει καὶ θέλει στηρίζει ἡμᾶς εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν, σφύζουσα ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν ἰδεῶν καὶ

ἀπὸ τῶν φαύλων πράξεων (*). Γ'. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀρομύζει νὰ ἀσχολώμεθα καὶ περὶ τὰ τῆς εὐποιίας ἔργα, εἰς ἃ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας ἕνεκα τῶν ἀσχολιῶν ἡμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πολλὴν προσοχήν. Εὐεργεσία τις κοσμεῖ τὴν ἑορτὴν πλειότερον παντὸς ἄλλου, διότι ὁ Θεὸς θέλει πρὸ πάντων ἔργα φιλανθρωπίας. «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Ματθ. θ' 13). Δ' Κατὰ τὰς ἑορτὰς ὀφείλομεν πρὸς τούτοις νὰ παύωμεν ἀπὸ τῶν συνήθων ἐργασιῶν καὶ νὰ ἀναπαυώμεθα ἀπὸ τῶν κόπων ἡμῶν. Καὶ ἡ ἀνάπαυσις αὕτη εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς. Καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα μετὰ πολλῶν ἡμερῶν συνεχῆ ἐργασίαν ἔχουσι ἀνάγκη ἀνέσεως, διότι ἄλλως ἐπέρχεται καταπόνησις καὶ κατὰ πτωσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν. Μόνον ἐργασίαι ἀναπόφευκτοι καὶ ἐπιείγουσαι ἢ χάριν φιλανθρωπικῶν σκοπῶν γινόμεναι ἐπιτρέπονται. Ἄλλως ἡ τήρησις εἶναι Ἰουδαϊκὴ, καθ' ἣς εἶπεν ὁ Κύριος τὸ «οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ σάββατον, ἀλλὰ τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. β', 27). Δὲν πρέπει δὲ αἱ πολλαὶ ἑορταὶ νὰ γίνωνται ἡμῖν ἀφορμὴ ἀργίας, ἣτις οὐ μόνον οἰκονομικῶς εἶναι ἐπιβλαβής, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ὀλεθριωτάτη. Τινές, ἄγαν αὐστηροί, ἐνόμισαν, ὅτι κατὰ τὰς Κυριακὰς ἀπαγορεύεται πᾶν εἶδος τέρψεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνάπαυσις ἀπὸ τῶν κόπων τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν, αἱ δὲ τέρψεις

*) Καταλληλότατα βιβλία πρὸς θρησκευτικὰς μελέτας εἶναι, ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελίου, αἱ Θρησκευτικαὶ Μελέται τοῦ Μαυροκορδάτου, τὰ Κυριακοδρομία τοῦ Θεοτόκη, αἱ Ὁμιλίαι τοῦ Λ. Μελά, αἱ Μελέται τοῦ Αὐγουστου Νικολάου, αἱ Μελέται τοῦ Γκιζώτου, Μελέται Α. Διομήδους Κυριακοῦ, Μελέται Ἰγνατίου Μοσχάκη, Εὐγενίου ἐπιστολαὶ τοῦ Βράϊλα, Λουθάργου λόγοι. Φλαμμαριῶνος. Ὁ Θεὸς ἐν τῇ φύσει Σεϊδεμαχέρου. Κατὰ τοῦ ὕλισμου, Σκαλτσούνη. Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη, ψυχολογικαὶ μελέται, Ἀρμονία χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης τοῦ αὐτοῦ, ἡ Μίμησις τοῦ Χριστοῦ, τὸ Ἀπάνθισμα τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ οἱ Λόγοι τοῦ πιστοῦ Α. Διομήδους Κυριακοῦ.

φέρουσιν ἀνακούφισιν εἷς τε τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν, δὲν δύνανται αὐταὶ νὰ ἀντιβαίνωσιν εἰς τὴν ἑορτήν. Πρέπει μόνον αἱ τέρψεις νὰ εἶναι πάντοτε καὶ ἀθῶαι καὶ μετὰ μέτρου· ἄλλως ἄκοσμοι οὔσαι καὶ ὑπερμέτρως λαμβανόμεναι δύνανται νὰ βλάψωσιν ἡμᾶς ἠθικῶς καὶ νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις, ἐν ᾧ σκοποῦσι νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτάς· δὲν πρέπει δὲ νὰ κωλύωσι καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἑορτῆς, δηλ. τὴν λατρείαν. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀντίθετα πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν τῶν ἑορτῶν πράττουσιν ὅσοι κατ' αὐτάς δὲν προσέρχονται εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν, ὅσοι μολύνουσιν αὐτάς δι' ἀναγνώσεως ἀσέμων βιβλίων ἢ ἄλλων ἀτόπων πράξεων, ὅσοι ἐξακολουθοῦσι τὰς συνήθεις ἐργασίας των κατ' αὐτάς καὶ ὅσοι παραδίδονται εἰς ἀμέτρους, ἀπρεπεῖς, ἀσέμνους καὶ ἀνηθικούς ἢ ἐπιβλαβεῖς διασκεδάσεις.

§ 24.

γ'. Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὁ ὄρκος ;

Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύομεν καὶ ὅταν μεταχειριζώμεθα ἐν πάσῃ περιστάσει μετὰ τῆς ἀνηκούσης εὐλαβείας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἱερώτατον τῶν ὀνομάτων· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν πάντοτε τὸν βαθύτατον σεβασμόν. Μεταχειριζόμενοι διὰ τοῦτο κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἠθέλομεν δείξει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο πράττουσι πρῶτον ὅσοι ἄνευ λόγου καὶ ἀποχρώσεως αἰτίας παίζοντες ἀναφέρουσι τὸ θεῖον ὄνομα. Ὁ εἰς τοὺς ἀστεϊσμούς του ἀναμιγνύων τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δεικνύει ὅτι στερεῖται εὐσεβείας. Δεύτερον κακῶς χρῶνται τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ὅσοι βλασφημοῦσιν αὐτὸ ἢ ὑβρίζουσιν αὐτὸ καὶ πᾶν ἐν γένει θεῖον καὶ ἱερόν, συνδεόμενον μετὰ τῆς θρησκείας. Αἱ βλασφημίαι ἐλέγχουσιν ἐσχάτην ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τελείαν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν Θεόν. Λαοὶ βλάσφημοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐλλείπει

ἀπ' αὐτῶν πᾶν ἔχνος εὐσεβείας. Οἱ νόμοι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ τιμωρῶσιν ἀσστηρῶς τοὺς βλασφήμους. Τρίτον, μεταχειρίζονται κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ οἱ καταρώμενοι δι' αὐτοῦ τοῖς ἄλλοις κακά. Ἡ κατάρα πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι ἔκφρασις ἔχθρας καὶ μίσους πρὸς αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον παραγγέλλει νὰ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. Ὁ Παῦλος λέγει «εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε» (Ρωμ. β' 11), ὁ δὲ Ἰάκωβος παρατηρεῖ, ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐλογοῦμεν τὸν Θεόν, νὰ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας (Ἰάκωβ. γ', 9)· ὑβρίζουσι δὲ τὸν Θεὸν καὶ ἄσεβοῦσι πρὸς αὐτὸν οἱ ἀναμιγνύοντες εἰς τὰς ἑαυτῶν κατάρας, εἰς τὰ ἑαυτῶν δηλ. πάθη κατὰ τῶν ἄλλων, τὸ ὄνομα τοῦ παναγάθου Θεοῦ. Τέταρτον τέλος, ἀνευλαβῆ χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιοῦσιν οἱ ψευδῶς ὀρκιζόμενοι. **Ὁρκος** εἶναι ἡ δι' ἐπικλήσεως τοῦ Παντογνώστου, δικαίου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ, ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου, **ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας ἢ πράξεώς τινος ὡς ἀληθοῦς**. Ὁ καλῶς γινόμενος ὄρκος ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς χριστιανούς ὅταν εἶναι ἀνάγκη. **Ἄνευ ἀνάγκης** ἐν τῇ καθημερινῇ ἀναστροφῇ ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ ὀρκιζώμεθα, διότι τοῦτο προδίδει ἔλλειψιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ διότι ἡ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ εἴμεθα τοσοῦτον εἰλικρινεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ἐμπνέωμεν τοιαύτην ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην ὄρκου. Ταύτην δὲ τὴν βαθμίδα τῆς τελειότητος εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ Σωτὴρ, ὅταν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἔλεγεν εἰς τοὺς μαθητάς του, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ὀρκίζωνται ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34). Ὅτι ὁμοῦς ἀπολύτως δὲν ἀπαγορεύει τὸ εὐαγγέλιον τὸν ὄρκον, δεικνύει τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅστις ὠρκίσθη ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ὅτε οὗτος ἀπέτεινεν αὐτῷ τοὺς λόγους· «ἔξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα εἴπῃς ἡμῖν, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς» (Ματθ. κς', 63), εἰς οὓς ἀπήντησε καταφατικῶς, εἰπὼν· «Σὺ εἶπας», καὶ τοῦ Παύλου, ὅστις

πολλάκις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὀρκίζεται, ὡς ὅταν λέγῃ «Μάρτυς ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ» (Ρωμ. α' 9). Ὁ Παῦλος λέγει ρητῶς, ὅτι ὁ ὄρκος δύναται νὰ γίνῃ πέρας πάσης ἀντιλογίας (Ἑβρ. 7. 16). Ὁ ὄρκος εἶναι ἀναγκαῖος πολλάκις, ἵνα βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ νὰ εἴμεθα βέβαιοι περὶ τινος ἡμῖν διδομένης ὑποσχέσεως. Ὁ ὀρκισθεὶς ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ἐπικαλεσθεὶς τὴν θεῖαν τιμωρίαν καθ' ἑαυτοῦ, ἂν ψευσθῇ ἢ παραβῇ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσίν του, πρέπει νὰ εἶναι πολὺ ἐξηχρεωμένος καὶ εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀσεβῆς. Ἡ πολιτεία διὰ τοῦτο δικαίως μετεχειρίσθη πάντοτε τὸν ὄρκον, ἐπιβάλλουσα αὐτὸν ἐν τοῖς δικαστηρίοις εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς δικαστὰς, καὶ ὑποχρεοῦσα τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῆς δι' αὐτοῦ εἰς εὐσυνείδητον διαχείρισιν τῆς αὐτοῖς ἀνατιθεμένης δημοσίας ὑπηρεσίας. Ὁ μάρτυς ὀρκίζεται, ὅτι θὰ εἴπῃ ἔξεταζόμενος τὴν ἀλήθειαν ἄνευ φόβου καὶ ἄνευ πάθους, ὁ δικαστὴς ἢ ὁ ἔνορκος, ὅτι θὰ δικάσῃ δικαίως, ὁ δὲ ὑπάλληλος, ὅτι θὰ διαχειρισθῇ τὴν ὑπηρεσίαν του χωρὶς νὰ ἀποβλέψῃ ποτὲ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ τηρῶν τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, καὶ ὁ στρατιώτης, ὅτι, οὐδέποτε θὰ καταλίπῃ τὰς σημαίας τῆς πατρίδος του, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῶν νόμων αὐτῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας της μέχρι τελευταίας ρανίδος τοῦ αἵματός του. Ὁ ὄρκος εἶναι δύο εἰδῶν, ἢ *ὁμολογίας τῆς ἀληθείας ἢ ὑποσχέσεως*. Τοὺς ὄρκους, ὅταν δίδωμεν, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο εὐσυνειδήτως. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ βεβαιωμέν τι ὡς ἀληθές, ὅταν, ἢ γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἢ δὲν εἴμεθα βέβαιοι περὶ αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲ οὐδέποτε πρέπει μεθ' ὄρκου νὰ ὑποσχώμεθά τι, τὸ ὁποῖον γνωρίζωμεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Δώσαντες δὲ ἅπαξ ὄρκον ὑποσχέσεως ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρώσωμεν εὐσυνειδήτως τὰ ὑπεσχημένα. Ἡ δολιότης πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν ἀφ' ἡμῶν. Τὸν ὄρκον παραβαίνομεν, ἢ ὅταν ἐν γνώσει ψευδῶμεθα (ψευδορκία), ἢ ὅταν ὑποσχώμεθα μὲν, ἀλλὰ δὲν τηρῶμεν τὰ ὑπεσχημένα (ἐπι-ορκία). Ἡ δὲ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι *ἐγκλήματα*

μεγάλα καὶ φοβερά, διότι δεικνύουσιν ἔλλειψιν φόβου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος δὲν θὰ φοβηθῆ πολὺ περισσότερον τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνθρώπος ἐπικινδυνότατος εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο τὰ ἐγκλήματα ταῦτα τιμωροῦνται βαρύτερα ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. **Ὁ ὄρκος τῆς ὁμολογίας ἰσχύει πάντοτε.** Μόνος δὲ ὁ ὄρκος τῆς ὑποσχέσεως δύναται ἔν τισι περιστάσεσι νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἰσχύν του καὶ ὑποχρέωσιν, ὅταν δηλ. 1ον οἱ ὄρκοι, ὑφ' οὓς ἐγένετο, ἐκλίπωσι, 2ον ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων εἶναι φυσικῶς ἀδύνατος ἢ προσκρούῃ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, 3ον ὅταν ὁ λαβὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἐκουσίως παραιτῆται αὐτῆς, καὶ 4ον ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως δύναται νὰ ἀποβῆ εἰς ζημίαν ἄλλου. Ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν εἶναι καλὸν νὰ ἀκολουθῶμεν τοὺς ἐξῆς **κανόνας** ὡς πρὸς τὸν ὄρκον.

1. Μὴ ὀρκίζου ἄνευ ἀνάγκης.
2. Ὀρκιζόμενος ἐν ἀνάγκῃ ὀρκίζου εὐσυνειδήτως.
3. Ἐν τοῖς ὄρκοις τῆς ὁμολογίας λέγε πάντοτε τὴν ἀλήθειαν.
4. Ἐν τοῖς ὄρκοις τῆς ὑποσχέσεως τήρει πάντοτε τὰ ὑπεσχημένα ἀκριβῶς.
5. Μὴ ἀρνεῖσαι ὄρκον παρ' ἄλλου ἐν ἀνάγκῃ ἀπαιτούμενον. Μόνον ἐν ἀνάγκῃ ἀπαιτεῖ παρὰ τῶν ἄλλων ὄρκον.

B

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

§ 25.

(**Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς, καὶ πῶς διαιροῦμεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς καθήκοντα ;**)

Ἡ θεία εἰκὼν ἢ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία, ἦν τιμῶμεν ἐν τῷ πλησίον καὶ δι' ἣν ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ἐνυπάρχει καὶ ἐν ἡμῖν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς. Ἡ εὐαγγελικὴ ἐντολή, ἡ ἐπιβάλλουσα τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, προϋποθέτει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς καὶ ταύτην λαμβάνει ὡς μέτρον ἐκείνης, λέγουσα : « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν » διὰ τοῦτο προτάσσομεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς καθήκοντα τῶν πρὸς τὸν πλησίον. Ἔχομεν λοιπὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς καθήκοντα. Ἄλλ' ἵνα ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς ἀγάπη εἶνε ἀληθῆς καὶ ὀρθῆ δέον νὰ εἶναι **ἔλλογος** καὶ **δικαία**. Εἶνε ἔλλογος, ὅταν ἀγαπῶμεν ἐν ἡμῖν ὅ,τι εἶναι ἀξιὸν ἀγάπης καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του. Τὸ πνεῦμα λ. χ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν πλειότερον τοῦ σώματος. Ἐλλόγως ἀγαπᾷ ἑαυτὸν ὁ μετριόφρων, δηλαδή ὁ μὴ ὑπερτιμῶν τὰ ἑαυτοῦ προτερήματα καὶ ὁμολογῶν τὰς ἐλλείψεις του, ἄλλογος τοῦναντίον εἶναι ἡ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη τοῦ ἀλαζόνος καὶ ὑπερηφάνου, τοῦ ὑπερτιμῶντος τὰ προτερήματά του καὶ μὴ ὁμολογοῦντος τὰς ἐλλείψεις του. Ἡ ἀλαζονεία εἶναι κουφότης. Διὰ τοῦτο παρέβαλον τὸν ἀλαζόνα πρὸς στάχυν κενόν, ὄρθιον ἰστάμενον, τὸν δὲ μετριόφρονα πρὸς στάχυν μεστὸν κλίνοντα πρὸς τὴν γῆν. Ἡ μετριόφροσύνη εἶναι μεγάλη ἀρετὴ, δὲν πρέπει ὅμως νὰ καταντᾷ μέχρις ἐξευτελισμοῦ ἡμῶν αὐτῶν

διότι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ διασώζη πάντοτε τὴν ἀξιοπρέπειάν του, μὴ δεχόμενος ποτὲ νὰ μεταχειρίζονται αὐτὸν οἱ ἄλλοι ὡς δοῦλον, μηδὲ αὐτὸς νὰ καταφεύγῃ εἰς ποταπά μέσα χάριν τῶν συμφερόντων του, εἰς κολακείας, εἰς ἐπαιτείας, εἰς δάκρυα. Ὁ τοιοῦτος δὲ εἶναι μετριόφρων, ἀλλ' εὐτελής χαρακτήρ. **Δικαία** δὲ εἶναι ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, ὅταν μὴ προσκρούῃ εἰς τὴν πρὸς ἄλλους ὀφειλομένην ἀγάπην ἡμῶν. Ὅταν ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη εἶναι ἄλογος, ἄμετρος καὶ ἄδικος, τότε καταντᾷ εἰς τὴν **φιλαυτίαν** ἢ τὸν ἐγωισμόν. Τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα δυνάμεθα, κατὰ τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ παντὸς ἀνθρώπου, τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, νὰ διαιρέσωμεν εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν τιμὴν ἡμῶν καὶ εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν.

§ 26

α'. Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν ;

Τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν εἶναι ἡ διατήρησις αὐτῆς. Ὅφειλομεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὴν νὰ ἀποφεύγωμεν, νὰ μεταχειριζώμεθα δὲ πᾶν μέσον νόμιμον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Τὸ καθήκον τοῦτο περιέχεται ἐν τῇ ἐντολῇ «οὐ φονεύσεις». Καθὼς δὲν δικαιώμεθα νὰ φονεύσωμεν ἄλλον τινά, οὕτως οὐδὲν δικαίωμα ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Καθὼς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς πλάσματα καὶ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τοιοῦτοτρόπως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὸ θεῖον πλάσμα καὶ τὴν εἰκόνα

τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἐν ἡμῖν (*). Εἰς τὸ καθῆκον τοῦτο ἀντιβαίνει πᾶσα παραμέλησις τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ ἡ αὐτοκτονία ἢ αὐτοχειρία. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἡ ἐξ ἀπελπισμοῦ καὶ ἀηδίας τοῦ βίου αὐτοπροαίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀπαλλαγῆς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων βαρῶν καὶ καθηκόντων. **Ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀχαριστίαν**· ἀσέβειαν μὲν, διότι, ἐνῶ ὁ Θεὸς ἠθέλησε τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸς εἰς τὴν θείαν ταύτην θέλησιν ἀντασώμενος ἀφαιρεῖ αὐτήν· ἀχαριστίαν δέ, διότι καταστρέφει μέγιστον ἀγαθόν, ὅπερ ὁ Πλάστης ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ· **πρὸς δὲ τοὺς οἰκείους του καὶ τὴν πατρίδα του**, οἵτινες παρ' αὐτοῦ προσεδόκων δικαίως ἀγαθὰ, ἀδιαφορίαν. **Τὰ ἄγοντα πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν** συνήθως εἶναι : 1) Ἀκόλαστος βίος καὶ ἄσωτος... Αὐτοκτονοῦσι συνήθως ἄνθρωποι, οἵτινες παραδοθέντες τυφλῶς καὶ κτηνωδῶς εἰς παντὸς εἶδους ἀπολαύσεις καταστρέφουσι καὶ τὴν ὑγίαν καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν περιουσίαν των καὶ τέλος αἰσθάνονται ἢ ἀπελπισμόν, διότι ἀπώλεσαν τὰ μέσα ἵνα ἐξακολουθήσωσι τὸν πρότερον βίον των, ἢ ψυχικὴν ἀδημονίαν, τυπτόμενοι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἢ ἀηδίας καὶ κόρον τοῦ βίου. Ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρετῇ ἐν γένει βίος σώζουσι ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος τούτου, καθιστῶντα τὸν βίον ἡμῶν φαιδρόν. 2) Ἀχαλίνωτα πάθη φθόνου, ὀργῆς, ζηλοτυπίας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συνηθίζωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ κρατῶμεν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρμῶν ἡμῶν. 3) Δειλία πρὸς τὰ δυστυχήματα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐθίξῃ ἑαυτὸν ἐν ταῖς στερησέσει καὶ νὰ σπουδάξῃ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γενναιοψυχίαν ἐκείνην,

(*) Φορεὺς τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θείας εικόνας εἶναι τὸ *ἀνθρ. σῶμα*, ὅπερ κατεσκευάσθη ἀριστοτεχνικώτατα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατοικία τῆς *ἀθανάτου ψυχῆς*. Ὁ Παῦλος ὀνομάζει τοῦτο «μέλη Χριστοῦ» καὶ «ναὸν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (Α' Κορ. 5' 15. 19).

ἥτις θαρραλέως προσβλέπει πρὸς πᾶν δυστύχημα. Γενναιοψυχίαν ἐν τοῖς δυστυχήμασιν ἐμπνέει ἰδίως ἢ εὐσέβεια· διότι ὁ εὐσεβής, πεποιθὼς ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ προνοεῖ περὶ ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰ πάντα καὶ ὅτι οὐδὲν ἄνευ τῆς θελήσεως αὐτοῦ δύναται νὰ γίνῃ, δέχεται ἀγογγύστως τὰ δυστυχήματα, ὡς πατρικὰς τιμωρίας, καὶ ὑπομένει ἐλπίζων σωτηρίαν. Μόνον πρέπει νὰ κρίνηται ἐπεικῶς ἢ αὐτοκτονία, ὅταν προέρχεται ἐκ διαταράξεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων. Διὰ τοῦτο, ἐν ᾧ ἡ Χριστ. Ἐκκλησία, θεωροῦσα τὴν αὐτοκτονίαν ὡς ἔγκλημα φοβερόν, στερεῖ τοὺς αὐτόχειρας πάσης ἐπικηδεῖου τιμῆς, ἐν τούτοις ἐπιτρέπει τὴν ἐκκλησιαστικὴν ταφήν, ὅπου πρόκειται περὶ πνευματικῆς συγχύσεως ἢ παραφροσύνης. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἔγκλημα ἢ ἐξ ἀηδίας καὶ ἀπελπισμοῦ ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ καθῆκον τὸ διατηρεῖν τὴν ζωὴν, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ περιστάσεις ἐν τῷ βίῳ, καθ' ἃς καθῆκον εἶναι τὸ θυσιάζειν τὴν ζωὴν. Τοιαῦται περιστάσεις εἶναι : 1ον Ὅταν *κινδυνεύῃ* διὰ τῆς διασώσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν ἢ *ἀρετῇ* ἡμῶν. Ἐὰν βιαζόμενος νὰ πράξω ἀθέμιτόν τινα προᾶξιν ἀπειλῶμαι καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ὀφείλω, ἐὰν σέβωμαι τὴν ἀρετὴν ἢ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸ θεῖον θέλημα, νὰ προτιμήσω τὸν θάνατον. Οὕτως ἀπέθνησκον οἱ μάρτυρες, ἵνα μὴ θυσιάσωσι τοῖς εἰδώλοις καὶ ἀρνηθῶσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. 2ον Ὅταν ἡ *πατρις* ἢ ἡ *ἐκκλησία* κινδυνεύουσι καὶ εἶναι ἀνάγκη διὰ τῆς θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν νὰ ὑπερασπίσωμεν αὐτάς. Τὸ θνήσκειν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος δικαίως θεωρεῖται ἐνδοξότατος θάνατος, διότι δὲν ὑπάρχουσι τῷ ἀνθρώπῳ πολυτιμότερα κτήματα τῆς πίστεως καὶ πατρίδος. 3ον Ὅταν ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἄλλων, ἰδίως τῶν οἰκείων, κινδυνεύῃ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἢ ἀληθῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἥτις δέον νὰ ἐμπνέῃ τὸν ἀληθῆ χριστιανόν. «Μερίζονα ταύτης ἀγάπην», λέγει ἡ Γραφή, «οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. ιε').

§ 27.

β'. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν ;

Δὲν ἀρκεῖ νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὀφείλομεν καὶ νὰ ἀναπτύσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς τε σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς ἡμῶν δυνάμεις. Ἡ κατ' ἀμφοτέρωα τελειοποίησις εἶναι καθήκον ἡμῶν. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς τοῦ σώματος ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν, διότι μόνον ἀκμάζον καὶ εὖ ἔχον δύναται τοῦτο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον τῆς ψυχῆς καὶ διότι, νοσοῦντος τοῦ σώματος, νοσεῖ ἀναγκαιῶς καὶ ἔξασθενεῖ μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ τὸ σοφὸν λόγιον «ὕγιῆς νοῦς ἐν σώματι ὑγίει» (*mens sana in corpore sano*). Ἡ διατήρησις τῆς ὑγείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος κατορθοῦται, ἐὰν ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτὴν καὶ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὠφελήσῃ αὐτήν. Τὰ βλάπτοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ ὀλιγωρία πρὸς τὴν ὑγείαν, ἡ μαλθακότης, ἣτις ἔξασθενίζουσα τὸ σῶμα καθιστᾷ αὐτὸ εὐπρόσβλητον εἰς τὰς νόσους, τὰ σφοδρὰ πάθη, τὰ ὁποῖα εὐκόλως συγκινοῦσι καὶ διαταράττουσι τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν, ἡ ἀκολασία, ἣτις ἔξαντλεῖ τὰς δυνάμεις, ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, ἡ ὑπερβολικὴ ἐργασία ἢ ἡ ἀργία καὶ ἡ ὀκνηρία καὶ ἡ ἀκαθαρότης, ἡ δεικνύουσα συνήθως καὶ ψυχῆς ἀκαθαρσίαν καὶ εὐτέλειαν. Τὰ δὲ κρατύνοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ προσοχὴ περὶ τὴν ὑγείαν, ἡ σκληραγωγία καὶ ἐν γένει ἡ ἀσκησις τοῦ σώματος, ἡ ἐπιτυγχανομένη μάλιστα διὰ τῆς γυμναστικῆς· ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ σωφροσύνη, ἡ ὀλιγοφαγία καὶ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία καὶ φιλοπονία, ἡ μετὰ μέτρου καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀνάλογος ἐργασία καὶ ἡ καθαριότης, ἡ ἐλέγχουσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ψυχῆς καθαριότητα καὶ εὐγένειαν. Ἡ ἀσκησις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος εἶναι πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἄνδρας ἀναγκαῖα, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὰς βαρεῖας αὐτῶν ἐργασίας (ἄνθρωπος ἀσθε-

νῆς πάντοτε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκπληροῖ καλῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ καθήκοντά του), καὶ ὑπηρετῶσιν ὡς εὐσταλεῖς ὀπλίται τὴν πατρίδα των ἐν καιρῷ πολέμου. Ἄλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ στερεῶνται αὐτῆς, διότι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ δύνωνται νὰ ἀντέχωσιν εἰς τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν καὶ διότι μόνον ὑπὸ ὑγιῶν μητέρων γεννῶνται ὁμαλέα καὶ εὖ ἔχοντα τέκνα. Διὰ ταῦτα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν σωμάτων αὐτῶν πρέπει νὰ ἐπιμελῶνται καὶ αἱ γυναῖκες τῆς γυμναστικῆς· πρέπει μόνον ἢ χάριν αὐτῶν γυμναστικὴ νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν τῶν γυναικῶν. Ἐὰν παρὰ πάντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἤθελε πάθει ἡ υἰγεία ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ μεταχειρισθῶμεν πάντα τὰ μέτρα τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνάρρωσιν.

§ 28.

γ'. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν;

Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, καθ' ὃ καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Διὰ τοῦτο ἡ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ φροντίς πρέπει νὰ θεωρῆται πολὺ σπουδαιότερα τῆς περὶ τοῦ σώματος. Τί ὀφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδίσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῆ; (Ματθ. ις', 26). Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν ἢ καρδίαν, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα. Ἡ τοῦ νοῦ λέγεται *θεωρητικὴ ἀνάπτυξις*, ἡ τῆς καρδίας *πρακτικὴ*. Ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν τοῦ νοῦ πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τις πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ ἢ ἀμβλύνῃ αὐτόν. Πρὸς φωτισμὸν τοῦ νοῦ συντείνει τὰ μέγιστα ἡ παιδεία, ἣς σπουδαιότατον μέρος εἶναι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις. Ἡ ἀγάπη λοιπὸν πρὸς τὴν παιδείαν, ἡ φιλομάθεια, εἶναι καθήκον. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ πρέπει νὰ συνδέηται καὶ συμβαδίῃ πάντοτε καὶ ἡ μόρ-

φωσις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Διότι πεφωτισμένος νοῦς ἀνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβής. Τὴν καρδίαν πρέπει νὰ πληρῶσιν αἰσθήματα εὐγενῆ καὶ γενναῖα, ἢ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἢ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἢ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, τὰ αἰσθήματα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλάνθρωπίας, ὁ ἔρωσ ἐν γένει πρὸς τὸ ἀληθές, πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τότε ἔχει τις διαμεμορφωμένην καρδίαν καὶ θέλησιν. Εἰς τὴν μόρφωσιν ταύτην τῆς θελήσεως συντελεῖ τὰ μέγιστα ἢ ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας καλὴ ἀνατροφή καὶ ἐκπαίδευσις, ἢ στηριζομένη ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθόν ἐμπνέει καὶ ἡ καλλιτεχνία, πρὸ πάντων ἡ μουσική· διότι τὸ καλόν εἶναι συγγενὲς τῷ ἀγαθῷ καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἐν τῇ φύσει καλόν, ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεικονίζει ἡμῖν τὰς θείας τελειότητας, εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ κάλλους, τῆς θείας ἁρμονίας. Ὁ ἀγαπῶν τὸ καλόν ὑψοῦται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἐμπνέεται ὑπὸ ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἢ τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἄλλως δὲ ὠφελεῖ ἢ ἐνασχόλησις εἰς τὴν καλλιτεχνίαν. Τὸ καλόν εἶνε ἁρμονία καὶ συμμετρία· διὰ τοῦτο ἢ εἰς αὐτὸ ἐνασχόλησις εἰσάγει καὶ εἰς τὰς σκέψεις καὶ διαθέσεις ἡμῶν τὴν ἁρμονίαν καὶ συμμετρίαν, διώκουσα τὴν ἀκοσμίαν καὶ ἀσχημοσύνην, καὶ οὕτως ἐξευγενίζει ἡμῖς.

§ 29.

δ'. Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς /
τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος ;

Πρὸς τῇ ζωῇ πολῦτιμον κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ τιμὴ, ἣτοι ἢ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψις. Φρόντισον, λέγει ἢ γραφῆ, περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γὰρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσίου (Σειρᾶ μα'. 12) Καὶ αὐτὴ ἢ ζωὴ ἀνευ τῆς τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει

ἀξίαν· ἐκ τῆς τιμῆς δὲ ἐξαρτᾶται καὶ πᾶσα ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ πρόοδος ἡμῶν ἐν τῷ βίῳ· διότι τί δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, ὅταν ὑπὸ πάντων περιφρονώμεθα καὶ θεωρώμεθα ὑποπτοι ; Ἐχομεν λοιπὸν καθῆκον νὰ φροντίζωμεν περὶ αὐτῆς καὶ ὤμεν φιλότιμοι. Τῆς παρὰ τῶν ἄλλων τιμῆς ἀπολαύομεν οὐχὶ ἐπιζητοῦντες τοὺς ἐπαίνους αὐτῶν, ἀλλὰ πράττοντες ἄξια τιμῆς, ὄντες εὐσεβεῖς πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ἐν γένει ἐνάρετοι. Ἡ τιμὴ ἀκολουθεῖ ἀναγκαίως τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ὅπως ἡ σκιά τὰ σώματα. Ὁφείλομεν δὲ τὴν τιμὴν ἡμῶν προσβαλλομένην νὰ ὑπερασπίζωμεν· ἡ ὑπεράσπισις ὅμως αὕτη πρέπει νὰ γίνηται μετὰ μετριοπαθείας, φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. Μόνον διὰ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας δυνάμεθα νὰ κερδίσωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐνῶ ἡ μεγαλαυχία καὶ ἀλαζονεία, ἣτις εἶναι κουφότης, καταστρέφει αὐτήν. Ἄνευ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἡ φιλοτιμία μεταβάλλεται εἰς φιλοδοξίαν. Φιλοδοξία εἶναι τὸ ζητεῖν τὴν παρ' ἄλλων τιμὴν διὰ παντὸς μέσου ἢ δι' ἀδίκων πολλάκις καὶ ἀνηθίκων ἢ ἐξευτελιστικῶν πράξεων· διὰ τοῦ ψεύδους, διὰ τῆς κολακείας, τῆς συκοφαντίας, τῆς καταθλίψεως τῶν ἄλλων. Τύπος φιλοδοξίας ἦσαν οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες, καθὼς λέγει ἡ Γραφή, ἐφίλουν τὰς πρωτοκλισίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ νὰ καλῶνται ῥαββὶ ῥαββὶ (Ματθ. ιγ', 6).

§ 30.

ε'. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν ; Πῶς διασώζομεν τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ;

Πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἀναπτύσσεσθαι ἔχομεν ἀνάγκην πολλῶν μέσων. Ἐχομεν διὰ τοῦτο καθῆκον νὰ ἐργαζώμεθα πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων τούτων καὶ διατήρησιν αὐτῶν.

Ἡ χρῆσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων εἶναι ἡ ἐργασία. Ἴνα ἡ ἐργασία εἶναι ἠθικῶς ἐπιτετραμμένη, πρέπει πρῶτον νὰ μὴ ἀντίκειται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ νὰ μὴ εἶναι ἐξευτελιστικὴ. Πᾶσα ἐργασία, ἣτις ἤθελεν ἐξευτελίζει τὸν ἀνθρώπου καὶ ἤθελε καταβιάζει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν κτηνῶν, εἶναι ἀποδοκίμαστα. Δεύτερον, ἡ ἐργασία πρέπει νὰ μὴ εἶναι ἠθικῶς ἐπιβλαβὴς ἢ νὰ μὴ ἀντίκειται εἰς τὴν ἠθικὴν, διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποίησις. Ἐργαζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ ἠθικῇ βλάβῃ ἐργαζόμεθα ἀσκόπως. Ἐπειτα τὸ κακὸν ὀφείλομεν νὰ μισῶμεν καὶ ἀποφεύγωμεν, καὶ ἐὰν ἤθελε προσφέρει ἡμῖν ὕλικὰς ὠφελείας. Τὸ καθῆκον ὑπαγορεύει ἡμῖν τοῦτο. Τρίτον, ἡ ἐργασία οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνήθικος, ἀλλὰ μηδὲ ἀνηθικῶς καὶ ἄνευ τιμιότητος νὰ γίνηται. Σπουδάζοντες καὶ μοχθοῦντες ἵνα πορισθῶμεν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, καὶ ἠθικὸν καθ' ἑαυτὸ ἔργον ἐὰν ἐπαγγελλώμεθα, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο ὡς τίμοι ἀνθρώποι, μηδένα ἀδικοῦντες. Ἡ κλοπὴ καὶ πᾶσα βλάβη τοῦ πλησίον πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν τοῦ χριστιανοῦ. «Ὁ κλέπτης μηκέτι κλεπτέτω», λέγει ἡ Γραφή, «μᾶλλον δὲ κοπιᾶτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχη μεταδοῦναι τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν» (Ἐφεσ. δ'. 28). Τέταρτον, ἡ ἐργασία πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν, ἵνα μὴ καταπονῇ ἡμᾶς καὶ φθείρῃ τὴν ἡμετέραν υγείαν. Διότι τοιαύτη ἐργασία ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ πληρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς. Ἡ ἀργία εἶναι ἁμάρτημα, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸ καθῆκον, τὸ ὁποῖον ἔχομεν, τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τελειοποιήσεως αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπεν ὁ Παῦλος: «Ἐῖ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ'. 10). Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ ἀργία ἄγει εἰς πᾶν εἶδος ἐγκλημάτων. Ὁ ἀργὸς εὐκόλως κλέπτει, ἵνα ζήσῃ, δύναται δὲ νὰ ψευσθῇ, νὰ φονεύσῃ καὶ ἄλλα νὰ διαπραξῇ ἐγκλήματα, ἵνα κερύψῃ τὴν κλοπὴν. Ἡ ἀργία,

ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ἐν δὲ τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κακά, τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ἀσωτίαν, ἅτινα εἶναι ἀδικήματα καθ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν οἰκείων ἡμῶν, ἀσπαζόμενοι τὴν οἰκονομίαν, δαπανῶντες δηλαδὴ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων ἡμῶν.

Ὀλιγαρχεῖς καὶ οἰκονόμοι καὶ φίλεργοι ὄντες διασώζομεν καὶ τὴν *ἐλευθερίαν* ἡμῶν· διότι ἐπαρκοῦντες εἰς τὰς ἀνάγκας ἡμῶν δὲν θὰ ἐξαρτώμεθα παρ' οὐδενός, δὲν θὰ φοβώμεθα κανένα καὶ θὰ δυνάμεθα νὰ διατηρῶμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν τελείως. ✓

Γ.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ

§ 31.

Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθῆκον ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον;

Ὁ ἠθικὸς νόμος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς καθῆκον καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ὁ Κύριος, ἀφοῦ εἶπεν, ὅτι τὸ «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου κτλ.» εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἔπειτα ἐπήγαγε: «Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ» εἶναι ἡ «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Ματθ. κβ'. 40). *Τὰ καθήκοντα* ταῦτα συνδέονται στενωτάτα πρὸς ἄλληλα. Οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐὰν μισῇ τὸν πλησίον αὐτοῦ, καθὼς λέγει ὁ Ἰωάννης. «Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστὶ καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ»

αὐτὸ δὲ βίβλ.

(Α' Ἰωάν. δ'. 20). Διότι πῶς δύναται νὰ δείξῃ κάλλιον ὁ ἀνθρώπος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην του, εἰ μὴ ἀγαπῶν τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἣν ἔχει ἐνώπιόν του; Εἶναι δὲ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις, καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν νὰ προξενήσωμεν αὐτῷ, ἀλλὰ καί, εἰ δυνατόν ἡμῖν, προθυμοποιούμεθα νὰ εὐεργετήσωμεν αὐτὸν χρεῖαν ἔχοντα. Ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον, ὅταν εἴμεθα πρὸς αὐτὸν δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ὅταν συμπαθῶμεν πρὸς αὐτὸν καὶ χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις αὐτοῦ, λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ.

Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὡς ὅμοιον ἡμῖν πλάσμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν θεῖαν εἰκόνα, εἶναι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ τεῖνῃ τελειοποιούμενον νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ἡ λογικὴ αὕτη φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη ἀξία πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Πᾶς ἄνθρωπος δυνάμει φέρει τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο πάντα ἄνθρωπον ὀφείλω νὰ σέβωμαι καὶ νὰ ἀγαπῶ, μὴδ' ἐπ' ἐλάχιστον βλάπτω αὐτὸν ἢ κωλύω τὴν ἀνάπτυξίν του, τοῦναντίον δὲ εὐεργετῶν, ἐφ' ὅσον δύναμαι. Μόνον ὅταν ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀγάπης πηγάζωσι τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν, ἔχουσιν ἀξίαν· ἄλλως ἐκκληρούμενα ταῦτα ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἐξ ἄλλων σκοπῶν οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι, ἂν τις ἐκέκτητο τὰ μεγαλύτερα χαρίσματα, δι' ὧν νὰ γίνηται ὀφελιμώτατος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἔπραττε τὰ μεγαλύτερα καλὰ καὶ ἔδιδε πᾶν ὅ,τι εἶχεν ὑπὲρ τῶν ἄλλων καὶ ἐθυσιάζετο ὑπὲρ αὐτῶν, ἔπραττε δὲ ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν, ἀγάπην δὲ μὴ εἶχεν, οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον τὰ ἔργα του. «Ἐάν», λέγει «ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἤχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἶμι» (Α' Κορινθ. ιγ', 1—4). Ἡ ἀγάπη

εἶναι ἡ δίδουσα τὴν ἀξίαν εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν, εἰς ὅλον τὸν βίον ἡμῶν. Ἡ μεγαλυτέρα σοφία καὶ τὰ λοιπὰ χαρίσματα εἶναι οὐδὲν ἄνευ αὐτῆς. Σταγῶν ἀγάπης εἶναι κρείττων ὠκεανοῦ γνώσεων. Ἐν γένει ἡ Γραφὴ δίδει μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει, λέγει ὅτι θέλουσιν ἀκούσει τῆς φωνῆς ἐκείνης : « Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου » μόνοι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔδειξαν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, οἵτινες ἔθρεψαν τοὺς πεινῶντας, ἐπότισαν τοὺς διψῶντας, ἐνέδυσαν τοὺς γυμνοὺς συνήγαγον τοὺς ξένους καὶ ἐπεσκέφθησαν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ (Ματθ. κε', 41—46). Ἄλλοτε πάλιν εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι θὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ οἱ λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἀλλ' οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς σου, τοῦ ἐν οὐρανοῖς, δηλ. οἱ δίκαιοι καὶ οἱ φιλόανθρωποι πρὸς πάντας (Ματθ. ζ', 21). Τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὠρίσθη ὡς τὸ μόνον ἀσφαλὲς γνώρισμα τῶν μαθητῶν του τοῦτο : « ἐὰν ἀγάπην ἔχωσιν ἐν ἀλλήλοις » (Ἰωάνν. ιγ', 39). Ἡ ὅλη δὲ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περιλαμβάνεται ἐν τῷ « Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους » (Ἰωάν. ε', 17). Ὁ τὴν ἐντολὴν ταύτην τηρῶν τηρεῖ ὁλόκληρον τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν.

§ 32.

Ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ;

Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι : 1) *καθολικὴ*, ἐκτείνεται δηλ. πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν καθήκοντα πρὸς μόνους τοὺς συγγενεῖς, τοὺς ὁμοεθνεῖς καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους, ὅπως ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ἔθνηκοί, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἐν γένει ὡς τοιοῦτον. Διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, εἴμεθα

ἀδελφοί, πάντες ὅμοια πλάσματα τοῦ Θεοῦ, φέροντες ἐν ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ τὴν θεῖαν εἰκόνα· οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ Ἰουδαίου καὶ Ἑλληνος, δούλου καὶ ἐλευθέρου, ἄρρενος καὶ θήλεος (Γαλ. γ', 28). Ὅτι πλησίον εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, ἔδειξεν ὁ Κύριος λαμπρῶς ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ Σαμαρείτου (Λουκ. ι', 33), ἐν ἣ παριστάνεται προσφερόμενος φιλανθρώπως πρὸς τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς ληστὰς ὁ ξένος τοῖς Ἰουδαίοις Σαμαρείτης, πρὸς δὲ οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον ὅτι οὐδὲν εἶχον καθῆκον.

2) Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἡ ἐκτεινόμενη μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν, πρὸς οὓς ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα γενναῖοι καὶ νὰ δεικνύωμεν αὐτοῖς, ὡς καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς, δικαιοσύνην καὶ φιланθρωπίαν, ἀμνησικακοῦντες αὐτοῖς καὶ ἀνεξίκακοι δεικνυόμενοι. Καὶ τὸν ἐχθρόν μου δὲν πρέπει νὰ ἀδικῶ καὶ τὸν ἐχθρόν μου πάσχοντα ὀφείλω νὰ εὐεργετῶ. Τότε ἔχω τὴν τελείαν χριστιανικὴν ἀγάπην. «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν» παραγγέλλει ὁ ἠ-
 τῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. ε', 44). Διότι, ἐὰν οἱ ἄλλοι παραβαίνωσι τὸν ἠθικὸν νόμον πρὸς ἡμᾶς, καὶ εἶναι ἀδικοὶ καὶ σκληροὶ πρὸς ἡμᾶς, δὲν εἶναι τοῦτο λόγος, ἵνα καὶ ἡμεῖς παραβῶμεν αὐτὸν πρὸς αὐτούς. Ἐάν τις π. χ. συκοφαντῇ ἡμᾶς, δὲν δικαιούμεθα διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς νὰ συκοφαντῶμεν αὐτόν. Τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀμνησικακίας ἄριστον παράδειγμα ἔχομεν αὐτὸν τὸν Κύριον, ὅστις τὸν προδότην Ἰούδαν προσερχόμενον μετὰ στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, ἵνα συλλάβῃ αὐτόν, δὲν ἀπεστράφη οὐδ' ἐπέτιμησε διὰ τὴν ἀχαριστίαν, ἀλλ' ἀπέτεινε πρὸς αὐτόν τοὺς πλήρεις γαλήνης καὶ ἀνεξικακίας λόγους : «Ἐταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει ;» Φίλε, πρὸς τί ἦλθες ; Μὲ φίλημα μὲ προδίδεις ; (Ματθ. κοτ', 50). Σταυρούμενος δὲ δὲν ἔδειξεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴγνος δυσμενείας πρὸς τοὺς σταυρωτάς του, τοῦναντίον ἀνεξικάκως ἠύχето ὑπὲρ αὐτῶν λέγων : «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι» (Λουκ. κγ', 14). Τοιαύτην ἀνεξικακίαν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔδειξαν καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν. Οὕτως, ἀποθνήσκων ὁ πρω-

τομάριτος Στέφανος ἔλεγεν ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτόν: «Κύριε, μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην», δηλ. μὴ λάβης ὑπ' ὄψιν τὴν ἁμαρτίαν τῶν ταύτην (Πραξ. ζ', 60). 3) Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι *εἰλικρινῆς καὶ καθαρὰ*. Πρέπει δηλαδή ἀπὸ καρδίας νὰ αἰσθανώμεθα τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, οὐχὶ δὲ ἐκ συμφέροντος ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἄλλον τοιοῦτον λόγον. Διὰ τοῦτο ἡ ἐλεημοσύνη π.χ. πρέπει νὰ εἶναι καρπὸς τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης. Περὶ τούτου λέγει ὁ Κύριος (Ματθ. στ', 3) ὅτι, ὅταν ποιῶμεν ἐλεημοσύνην, δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ, δηλ. δέον νὰ ἀγνωῶσιν αὐτὴν καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκειότεροι ἡμῶν. 4) Πρέπει νὰ εἶναι *ἐνεργός*, νὰ δεικνύεται δηλ. δι' ἔργων καὶ νὰ μὴ περιορίζεται ἐν λόγοις. «Ὅς ἂν ἔχη τὸν βίον τοῦ κόσμου», λέγει ὁ Ἰωάννης, «καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καὶ κλείη τὰ σπλάγχνα ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ, (Α' Ἰωάννου γ', 17). 5) *Δικαία*. Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι μακρὰν τῆς ἀληθοῦς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Οὐδέποτε πρέπει νὰ εὐεργετῇ τις τινα, ἵνα ἀδικήσῃ ἄλλον· δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείπῃ τις τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης χάριν τῶν καθηκόντων τῆς εὐεργεσίας. Πρῶτον λ.χ. πρέπει νὰ μὴ ἀρνῶμαι νὰ πληρώσω τὰ χρεῖά μου καὶ ἔπειτα νὰ θέλω νὰ ποιῶ γενναίας εὐποιίας. 6) *Συνετὴ*. Πρέπει δηλ. νὰ δεικνύωμεν ἀγάπην καὶ εὐεργετῶμεν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καὶ τῆς χρείας αὐτῶν. Δὲν πρέπει νὰ παραμελῶμεν τῶν οἰκείων, ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλλους· δὲν πρέπει νὰ ἀφίνωμεν ἀβοηθήτους τοὺς μεγίστην χρεῖαν ἔχοντας, ἵνα εὐεργετήσωμεν τοὺς ἦττον ἐνδεεῖς· δὲν πρέπει νὰ βοηθῶμεν τοιούτους, οἵτινες ἐκ τῆς βοηθείας ἡμῶν ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ὀκνηροὶ καὶ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἀργίαν. 7) *Καρτερικὴ*. Δέον δηλαδή νὰ βοηθῶμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν, παρουσιαζομένης ἀνάγκης, ἀπαιτῆται νὰ ὑποστῶμεν θυσίας. Ὅταν ἐλίκεται ἀνάγκη, ὅταν διατρέχῃ

κίνδυνον ἢ ζωὴ ἢ ἡ τιμὴ τοῦ ἄλλου, ὀφείλομεν νὰ διακινδυνεύσωμεν καὶ αὐτὴν ἡμῶν τὴν ζωὴν. 8) **Σταθερά.** Δέον δηλαδὴ νὰ μὴ εἶναι εὐμετάβλητος· δὲν πρέπει ὅτε μὲν νὰ δεικνυόμεθα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ἄλλοτε δὲ ἄδικοι καὶ ἄσπλαγχοι. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι διαρκῆς καὶ μένει πάντοτε ἡ αὐτή, δηλ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν μόνον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην ἀξίαν, οὐχὶ δὲ ἐκ συμφέροντος ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ δι' ἄλλον τοιοῦτον λόγον. Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἐκθέτομεν κατωτέρω διαιροῦντες εἰς δύο τάξεις, εἰς καθήκοντα **ἀτομικά**, ὡς ἀναφερόμενα εἰς ἕν ἄτομον, καὶ εἰς **κοινωνικά**, ὡς ἀναφερόμενα εἰς ὀμάδας ἢ ὀλοκλήρους κοινωνίας (οἰκογένειαν, πολιτείαν, ἐκκλησίαν).

§ 33.

Παραδείγματα χριστιανικῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

Εἰς πάσας τὰς ἐποχὰς οἱ χριστιανοὶ ἔδωκαν παραδείγματα ἐξόχου ἀγάπης. Πρὸ πάντων τοιαύτην ἀγάπην πρὸς ἀλλήλους ἔδειξαν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ τῶν Ἱεροσολύμων, περὶ ὧν λέγει τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ ἡ καρδία ἦτο μία, ὅτι προσέφερον τὰς περιουσίας των ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, ὅτι δὲν ἤθελον νὰ λέγωσιν ὅτι ἔχουσι τι ἴδιον καὶ τὰ πάντα ἦσαν κοινὰ δι' ὅλους, ὅπως μὴ ὑπάρχη ἐνδεής τις μεταξὺ αὐτῶν. Καὶ ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν τοιαύτη ἦτο ἡ ἀγάπη τῶν χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους, ὥστε οἱ ἐθνικοὶ ἔλεγον ἐκκλητιτόμενοι· «οἱ χριστιανοὶ ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πρὶν γνωρισθῶσι», καὶ «ἴδετε πόσον ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων!» Ἐξέτεινον δὲ τὴν ἀγάπην των ταύτην καὶ ἐπὶ τοὺς ἐθνικοὺς ἀκόμη, ὡς ἐδείχθη ἐν καιρῷ φοβερῶν λιμῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Καρχηδόνι καὶ ἀλ-

λαχοῦ. Ἐν γένει παρατηροῦμεν ὅτι διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἤρξατο ἡ φιλανθρωπία, ἧς ἐλάχιστα ἔχνη ἀπαντῶμεν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔθνοις, νὰ ἐξαπλοῦται εἰς τὸν κόσμον. Αἱ χριστιανικαὶ μεγάλαι πόλεις καὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ πολὺ περισσότερον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, γέμουσι φιλανθρωπικῶν καταστημάτων πρὸς περίθαλψιν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, ἀπειράριθμοι δὲ φιλανθρωπικαὶ ἐταιρεῖαι καὶ σύλλογοι παντὸς εἴδους ἐργάζονται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Τοιαύτη θερμὴ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ πληροῖ καὶ ἡμᾶς, ἐὰν θέλωμεν νὰ εἴμεθα ἀληθεῖς χριστιανοί.

Α'. ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

§ 34.

α'. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον ;

Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης πηγάζει τὸ καθήκον νὰ σεβώμεθα πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον. Τὰ κυριώτερα δὲ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ, ἡ περιουσία καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ. Ὄφείλομεν λοιπὸν πρῶτον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὄν λογικόν, πρέπει νὰ εἶναι ἡμῖν σεβαστός. Τὴν ζωὴν αὐτοῦ προσβάλλοντες ἀσεβοῦμεν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ δεικνύομεν ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν, οὕτινος καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα. Διὰ τοῦτο αὐστηρῶς ἀπαγορεύει ἡ Γραφή τὸν φόνον λέγουσα : «Ὁὐ φονεύσεις» (Ἐξόδ. κ'). Ὁ φόνος δύναται νὰ προσγίγη εἴτε ἀμέσως, εἴτε ἐμμέσως, εἴτε διὰ τῆς βίας, εἴτε διὰ τοῦ δόλου, εἴτε διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς, εἴτε διὰ ξένης. Εἰς πάντα ταῦτα τὰ εἶδη τοῦ φόνου ὑπάρχει εὐθύνη πάντοτε. Μόνον ὁ ἀκουσίως φονεύσας τινὰ δὲν

δύναται νὰ θεωρηθῆ φονεύς· διότι ὁ φόνος προϋποθέτει πάντοτε κακὴν πρόθεσιν. Ὁ ἐκ λάθους ἢ ἀκούσιος φόνος τότε μόνον εὐθύνει, ὅταν τὸ λάθος εἶναι ἀσύγγνωστον. Ὁ φόνος εἶναι ἐν τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι καταφρόνησις πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αἶρει πᾶσαν δικαιοσύνην, ἐπάγει καὶ μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς οἰκείους τοῦ φονευθέντος καὶ πολλάκις εἰς ὀλόκληρον τὴν κοινωνίαν, ὅταν ὁ φονευθεὶς ἦτο χρήσιμος ἀνὴρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν φονέα, καὶ αἱ τύψεις συνειδήσεως ἕνεκα τοῦ τριούτου κακουργήματος εἶναι μέγιστα. Ὁ βαθμὸς τοῦ ἐγκλήματος πρέπει νὰ κρίνηται ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ φονευθέντος, τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν ἀφορμῶν, τοῦ τρόπου τοῦ φόνου καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη (ὁ ὑπὸ παιδός, παρ' ᾧ ἡ συνείδησις δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη, διαπραχθεὶς φόνος ἢ ὑπὸ ἀνθρώπου ἐν τελείᾳ μέθῃ διατελοῦντος δὲν εὐθύνει πολὺ, οὐδόλως δὲ ὁ ὑπὸ παράφρονος). Ἡ ἐκ τοῦ φόνου εὐθύνη ἐκλείπει, ὅταν τις ἐν ἀμύνη διατελῶν, δηλ. ὑπερασπίζων τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν προσβαλλομένην ὑπ' ἄλλου φονεύσῃ αὐτόν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἐὰν ἐπέλθῃ θάνατος τοῦ προσβάλλοντος, αἷτιος τοῦ θανάτου εἶναι αὐτὸς οὗτος. Καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ὅμως τῆς ἀμύνης ἡ ἠθικὴ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ προσπαθήσῃ τις ὅσον τὸ δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ φόνον ἀνθρώπου, προσπαθῶν νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν κίνδυνον διὰ παντὸς ἄλλου μέσου. Καὶ ἐν τῷ ὑπὲρ πατρίδος πολέμῳ ἢ ἐκ τῶν φόνων εὐθύνη ἐκλείπει, διότι καὶ ὁ πόλεμος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἄμυνα τοῦ ὅλου ἔθνους κατὰ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ οἱ πόλεμοι καὶ αὐτοὶ οἱ δίκαιοι, πρέπει νὰ θεωρῶνται, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα κακὰ καὶ πρέπει νὰ εὐχεταί τις νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Οἱ ἄδικοι πόλεμοι μάλιστα πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς βαρύτερα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἐγκλήματα. Εἰς τοὺς ἐνόχους βαρυτάτων κακουργημάτων, οἷον ληστὰς, πειρατὰς, φονεῖς ἐκ προμελέτης, δικαιοῦνται κατὰ τὴν Γραφὴν ἡ πο-

λιτεία ἀμυνομένη (Ρωμ. ιγ'. 6) νὰ ἐπιβάλλῃ *θανατικὴν ποινὴν*, ὅπως ἀσφάλισον τὴν ζωὴν καὶ τὴν τιμὴν τῶν πολιτῶν. Ἄλλὰ καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ θὰ εἶναι φιλάνθρωπον νὰ καταργηθῆ, ὅπου ἐκ τῆς καταργήσεως αὐτῆς δὲν θὰ ἐβλάπτετο ἡ κοινωνία, ὅπου δηλ. θὰ ἦτο βέβαιον, ὅτι οἱ ἀσφαλῶς πεφυλακισμένοι κακούργοι θὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀβλαβεῖς εἰς τὴν κοινωνίαν, καὶ ὅτι ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δὲν θὰ ἐθρόασυνε τοὺς κακούργους περισσότερον. Ἄλλως ἡ ἀπερίσκεπτος κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δύναται μεγάλως νὰ βλάβῃ τὰς κοινωνίας καὶ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ, ὥστε νὰ κορυφωθῶσι τὰ ἐγκλήματα. Καὶ ὅπου δὲ μένει ἰσχύουσα ἡ θανατικὴ ποινὴ, ἡ χριστιανικὴ φιλάνθρωπία ἀπαιτεῖ ἡ ἐκτέλεσις νὰ μὴ εἶναι ἀπάνθρωπος. Αἱ βάσανοι καταδικάζονται ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς φιλάνθρωπίας. Ὁ ἐν μονομαχίᾳ φόνος δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῆ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀληθῆς φόνος, φέρων εὐθύνην, ὡς κακούρημα. Διότι, ἐὰν μὲν ὁ φονεὺς εἶνε ὁ *προσβληθεὶς*, ἀδίκως φονεύει τὸν ἄλλον, πρῶτον διότι γίνεται ὁ αὐτὸς κατήγορος καὶ δικαστὴς τοῦ ἄλλου καὶ ἐκτελεστῆς τῆς ποινῆς, τὸ ὅποιον ἀντίκειται εἰς πᾶσαν δικαιοσύνην· αὐτοδικεῖ δὲ ἐνῶ ὑπάρχουσι πολιτικὰ δικαστήρια, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἠδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ τὸν *προσβαλόντα*· ἡ αὐτοδικία δὲ γενικευομένη ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀναρχίαν· καὶ δεύτερον, διότι καὶ ἔνοχος ἂν εἶναι ἀληθῶς ὁ ἀντίπαλος, ἐπιβάλλεται κατ' αὐτοῦ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ἡ ὠρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὰ βαρύτερα τῶν ἐγκλημάτων, ἐνῶ ἡ προσβολὴ ὑπῆρχεν ἴσως λίαν ἀσήμαντος. Ἐὰν δὲ ὁ φονεύσας εἶναι ὁ προσβαλὼν, τότε ἡ ἀδικία εἶναι προδηλοτάτη, διότι εἰς τὸ πρῶτον ἀδίκημα τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς προστίθησι δεύτερον, τὸ τοῦ φόνου. Ἐν γένει δὲ παρατηρητέον, ὅτι ἡ μονομαχία εἶναι παράλογος, διότι δι' αὐτῆς πολλάκις ζημιοῦται καὶ ἀπόλυσι τὴν ζωὴν οὐχὶ ὁ ἀδικήσας, ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς, καὶ διότι ἡ βλάβη τοῦ κατηγόρου δὲν ἐξαλείφει τὸ ἐκ τῆς κατηγορίας ὄνειδος. Διὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐκλίπη ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν, καθ' ὅσον μά-

λιστα ἀντιβαίνει καὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην, τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἐπιβαλλομένην. Ἡ ἐκδίκησις εἶναι αἴσθημα μὴ συμβιβαζόμενον πρὸς τὴν ἀληθῆ ἠθικὴν πρὸς τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν. ✓

+

§ 35. *αβγδ*

β' Τί εἶναι τὸ καθῆκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία; ✓

Καθὼς τὴν ζωὴν, οὕτως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου. Ὁ ἠθικὸς νόμος, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἐπιβάλλει ἡμῖν τὸ καθῆκον τοῦτο. Τί εἶναι ἰδιοκτησία; Ἰδιοκτησία εἶναι πᾶν ὅ,τι δικαίως ἐκτήσατό τις καὶ κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν του ἀναγκαῖον. Δικαίωμα δὲ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἐξουσία ἣν ἔχει τις νὰ κτᾶται, νὰ κατέχη καὶ νὰ μεταχειρίζεται τὴν ἰδιοκτησίαν του. Ὁ ἄνθρωπος πλασθεὶς λογικὸς καὶ ἐλεύθερος ἔχει τὸ καθῆκον, ἄρα καὶ τὸ δικαίωμα νὰ μεριμνήσῃ καὶ ἐξεύρῃ τὰ πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν του ἀναγκαῖα μέσα· ἀρκεῖ νὰ μὴ προσβάλλῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων.

Ἐπὶ τούτου τοῦ λόγου στηρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Ὅφειλε δὲ νὰ σέβηται πᾶς τις τὸ δικαίωμα τῶν ἄλλων πρὸς ἀπόκτησιν ἰδιοκτησίας. Τὴν ἰδιοκτησίαν κτώμεθα ἢ διὰ καταλήψεως πράγματός τινος εἰς οὐδένα ἄλλον ἀνήκοντος, ἢ δι' ἀμοιβαίων συμφωνιῶν, δι' ὧν πράγματα ἀνήκοντα εἰς τινὰ περιέρονται εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου, ἢ δι' ἐργασίας. 1ον Ἡ κατάληψις πράγματός τινος ἀδεσπότητος εἶνε δικαία, ὅταν εἶναι τις βέβαιος, ὅτι δὲν ὑπάρχει κύριος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εὐρεθέντος ἢ καταλειφθέντος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλομεν, ἐὰν εὐρωμέν τι, νὰ ἀναζητήσωμεν πρῶτον τὸν κύριόν του, καὶ μόνον ἐὰν βεβαιωθῶμεν, ὅτι τοιοῦτος δὲν εὐρίσκεται, νὰ λάβωμεν εἰς ὀριστικὴν ἡμῶν κατοχὴν τὸ εὐρεθὲν πρᾶγμα, ἄλλως κατακρα-

τοῦντες ξένην ἰδιοκτησίαν εἴμεθα κλέπται. 2ον Αἱ συμφωνίαι, ἵνα εἶναι ἔγκυροι, πρέπει νὰ γίνωνται δι' ἀμοιβαίας ἐλευθέρως συγκαταθέσεως, ἄνευ δόλου τινὸς περὶ πραγμάτων θεμιτῶν καὶ περὶ τοιούτων, ἐφ' ὧν ὁ ποιῶν τὴν παραχώρησιν ἔχει πραγματικὴν κυριότητα· ἄλλως αἱ συμφωνίαι εἶναι ἄκυροι καὶ ἀνήθικοι. Δύνανται δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ εἶνε ἢ ἀπόλυτοι ἢ ὑπὸ ὅρους. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει δὲν ἔχουσιν ἰσχύν αἱ συμφωνίαι, ὅταν δὲν πληρῶνται οἱ ὅροι, ὅταν ἐπέλθῃ νέα τις συμφωνία διαλύουσα τὴν πρώτην, ἢ ὅταν τὸ ὑπὲρ οὗ ἢ συμφωνία μέρος παραιτῆται ἔκουσίως τοῦ δικαιώματός του, ἢ τέλος ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμπεφανεμένων εἶναι ἀδύνατος. 3ον Ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν πρέπει νὰ ἰσχύωσιν οἱ ἀκόλουθοι ἠθικοὶ κανόνες: ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἐξευτελιστικὴ, διότι πρέπει νὰ διασώζῃ τις τὴν ἀξιοπρέπειάν του· δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνήθικος, μηδὲ ἀνηθίκως νὰ γίνηται, διότι ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ θυσιάζεται· καὶ νὰ μὴ ἐξαντλῇ τὰς δυνάμεις ἡμῶν, διότι ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ συντήρησις ἡμῶν.

§ 36.

**Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῶ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ
τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον;**

Εἰς τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἀντίκεινται τὰ ἑξῆς: 1ον Ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Κλοπὴ εἶναι ἡ ἀφαίρεσις πράγματός τινος παρὰ τὴν γνώμην καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ὅταν ἡ ἀφαίρεσις γίνηται μετὰ βίας, λέγεται ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Εἰς τὴν κλοπὴν ὠθοῦσι πρὸ πάντων ἡ ὀκνηρία, ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ πλεονεξία· σώζουσι δὲ ἀπ' αὐτῆς ἡ φιλεργία, ἡ ὀλιγάρχεια καὶ ἡ ἀφιλοκέρδεια. Ὁ ὀκνηρὸς καὶ ἄεργος στερούμενος τῶν πάντων καὶ ἔχων ἀνάγκην τῶν πρὸς συν-

τήρησιν, καταφεύγει εὐκόλως εἰς τὴν κλοπὴν. Ὁμοίως ὁ δαπανηρὸν βίον διάγων καὶ ὁ πλεονέκτης εὐκόλως αἰσθάνονται τὸν πειρασμὸν τοῦ σφετερισμοῦ τῆς ξένης παρουσίας. Ὁ φίλεργος τοῦναντίον, ὁ ὀλιγαρκῆς καὶ ὁ ἀφιλοκερδῆς δυσκόλως παρασύρεται εἰς τὸ ἔγκλημα τοῦτο, ὡς ποριζόμενος ἐντίμως τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀρκούμενος εἰς ὅσα ἔχει καὶ ἀποστρεφόμενος πᾶν αἰσχρὸν κέρδος. 2ον. Ὁ δι' ἀπάτης *σφετερισμὸς* καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια ἐν γένει. Δι' ἀπάτης σφετερίζεται τις τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα, ὅταν παρακινή π. χ. αὐτόν, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τι, ἔξ οὗ αὐτὸς ἐλπίζει νὰ ὠφεληθῇ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ παραπειθομένου.

Ἐν γένει δὲ οὕσα παρὰ νόμον καὶ ἄδικος ἐπιδιώξεις κέρδους, πᾶσα αἰσχροκέρδεια ἀντίκειται εἰς τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν παρουσίαν τοῦ ἄλλου. Ἡ τοκογλυφία, τὸ νὰ λαμβάνῃ τις τόκους ὑπερμέτρους, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς ἐπείγουσας ἀνάγκης τοῦ πλησίον, εἶναι τοιαύτη τις αἰσχροκέρδεια. Ἐπίσης τοιαύτη αἰσχροκέρδεια εἶναι τὸ νὰ λαμβάνῃ τις πλείοτερον κέρδος τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τοῦ πράγματος, ὅπερ δίδει, μεταχειριζόμενος ψευδῆ μέτρα καὶ σταθμά. 3ον Τὸ μὴ ἀποτίνειν τὰ χρέη. Τὰ δανεισθέντα χρήματα ὀφείλομεν εὐσυνειδήτως νὰ ἀποδίδωμεν κατὰ τὴν συμφωνημένην προθεσίαν, διότι ἄλλως κλέπτομεν ξένην παρουσίαν. 4ον Τὸ *μὴ ἐργάζεσθαι* καὶ ζῆν εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Ὁ μὴ ἐργαζόμενος, ἐνῶ δύναται, καὶ ζητῶν νὰ τρέφηται ὑπὸ τῶν ἄλλων, ζημιοῖ ἄδικως τὴν παρουσίαν τῶν ἄλλων καὶ ἀφαιρεῖ τὰ αὐτῶν διδόμενα ἀπὸ τῶν ἀληθῶς ἐνδεῶν, τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἐργάζονται, εἰς οὓς ὀφείλεται ἡ ἐλεημοσύνη. Λίαν δικαίως περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Παῦλος : «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλον. γ' 10). 5ον Τέλος ἀντίκειται τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ *λαθραία αὐτομισθαποδοσία*. Τοιαύτην διαπράττει ὁ λαθραίως μισθῶν ἑαυτὸν ἢ λαθραίως λαμβάνων ὅ,τι ἔδικαιοῦτο μὲν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ ἄλλου, δὲν λαμβάνει δέ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο εἶδος κλοπῆς, διότι πᾶν ὅ,τι λαμβάνει τις ἀπὸ τοῦ ἄλλου

παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ του εἶναι κλοπὴ.
 Ὅστις δὲ νομίζει ὅτι ἀδικεῖται, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ
 καταφύγῃ εἰς τὴν νόμιμον ἀρχὴν καὶ δι' αὐτῆς νὰ λάβῃ
 ὅ,τι δικαιοῦται. ✓

§ 37. *εὐεργ*

Ἄρκει νὰ σεβώμεθα τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου
 ἢ τί εἶναι εὐποιία καὶ εὐεργεσία ;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαιτεῖ οὐ μόνον νὰ μὴ
 ἀφαιρῶμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ βλάπτωμεν καὶ
 ἀδικῶμεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶμεν καὶ εὐ ποιῶμεν
 αὐτόν. *Εὐεργεσία* εἶναι τὸ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας. Τότε
 ἡ ἀγάπη εἶναι πλήρης. Ἡ ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ δὲν πρέπει
 νὰ εἶναι μόνον ἀρνητικὴ, ἀλλὰ καὶ θετικὴ. Ἐν τοῖς Εὐαγ-
 γελίοις πολλάκις ὁ Κύριος συνιστᾷ τὸ καθῆκον τοῦτο τῆς
 πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίας. Ἡ παραβολὴ τοῦ Σαμαρεί-
 του καὶ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔχει (Λουκ. ι' 30—37). Ἐν δὲ
 τῇ μελλούσῃ κρίσει, κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Κυρίου,
 δὲν θέλομεν ἐξετασθῆναι περὶ τοῦ ἂν ἠδικήσαμεν, ἀλλὰ περὶ
 τοῦ ἂν εὐηργετήσαμεν τοὺς πάσχοντας (Ματθ. κε'. 31).
 Καὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ αὐτὰ διδάσκουσι. «Θρησκεία καθαρὰ
 καὶ ἀμίαντος», λέγει ὁ Ἰάκωβος (β'. 15), «παρὰ τῷ Θεῷ
 καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανους καὶ χήρας
 ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κό-
 σμου» (Προβλ. καὶ Α' Ἰωάννου γ' 17). *Εὐκαιρίαι* εἰς τὸ
 νὰ φανῶμεν εὐεργετικοὶ παρέχονται ἡμῖν καθ' ἑκάστην.
 Διότι πᾶσα δυστυχία τοῦ πλησίον, ἡμῖν γνωστὴ γενομένη,
 εἶναι τοιαύτη εὐκαιρία πρὸς ἀγαθοεργίαν. Ἰδίως δὲ ὀφεί-
 λομεν νὰ συντρέχωμεν τοὺς πάσχοντας, ὅταν ἐκτακτὰ δυστυ-
 χήματα ἐπέρχονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἷον πυρκαϊαί,
 πλήμμυραι, ναύαγια, σεισμοί, λιμοί, ἐπιδημικαὶ νόσοι, ἐπι-
 δρομαὶ ληστῶν, πειρατῶν καὶ τὰ ὅμοια. Ὡς πρὸς τὴν εὐεργ-
 γεσίαν πρέπει νὰ τηρῶνται οἱ ἑξῆς κανόνες : 1ον Μέτρον τῆς

εὐποιίας πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐεργετουμένων προσώπων. Πρέπει νὰ βοηθῆ τις πρῶτον τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλύτεραν ἀνάγκην καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, τοὺς γονεῖς καὶ οἰκείους πρῶτον καὶ εἶτα τοὺς ξένους, τοὺς ὠφελίμους εἰς τὴν κοινωνίαν ἢ ὁπωσδήποτε εὐεργετήσαντας αὐτὴν καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς. 2ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ προβαίνει ἐν ἀνάγκῃ μέχρι *μεγάλων θυσιῶν* καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. Οὕτως, ὅταν ὁ πλησίον εὐρίσκηται ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ καὶ διατρέχῃ προφανῶς ἢ κατὰ τὴν ζωὴν του ἢ κατὰ τὴν τιμὴν του τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ὀφείλομεν, πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ἀπομακρύνοντες, νὰ σπεύδωμεν, ἀνυπερθέτως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. «Μερίζονα ταύτης ἀγάπην», διδάσκει ὁ Κύριος, «οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆῃ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε', 13). Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ γίνηται *μετὰ συνέσεως*, διότι δὲν πρέπει νὰ βοηθῆ τις ἀναξίους. 4ον Τέλος παρατηροῦμεν, ὅτι μόνῃ ἐκείνῃ ἡ εὐεργεσία ἔχει ἀξίαν, ἣτις γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ πρὸς ἄλλον σκοπόν. Ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἰσχύῃ, εἶναι τὸ «Μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου» (Ματθ. Ἠ' 2).

§ 38.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΝ ΖΩΗΝ ΤΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ

1. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον ;

Πρὸς τῇ ζωῇ καὶ τῇ ιδιοκτησίᾳ *πολιτιμότατον ἀγαθόν* τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τιμὴ ἢ τὸ καλὸν ὄνομα. Αἱ παροιμίαι λέγουσιν: «Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς» (κβ', 1). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἄνευ τιμῆς οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει, ἄνευ δὲ αὐτῆς καὶ πᾶσα πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι

ἀδύνατος, διότι ὁποιονδήποτε ἐπάγγελμα καὶ ἂν ἐπαγγέλ-
 ληταί τις, ἤθελε πάθει ἀνεπανόρθωτον ζημίαν ἐν τῇ ἑξᾶ-
 σκήσει αὐτοῦ, ἐὰν ἤθελεν ἀπολέσει τὴν ὑπόληψίν του. Τί-
 εἶναι π. χ. ὁ δυσσημισμένος ἰατρός ἢ δικηγόρος ἢ ἔμπο-
 ρος ; Διὰ ταῦτα ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς σπου-
 δαιότατον καθῆκον νὰ σεβώμεθα τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλη-
 σίον οὐ μόνον μὴ προσβάλλοντες αὐτό, ἀλλὰ καὶ προφυλά-
 ττοντες καὶ ὑπερασπίζοντες κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς.
Τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον προσβάλλει τις 1ον) ὅταν
 διαδίδῃ ὑπονοίας κακὰς περὶ αὐτοῦ· 2ον) ὅταν ἀδίκως κατη-
 γορῇ αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ὑβρίζῃ· 3ον) ὅταν *συκοφαντῇ*
 αὐτὸν πλάττων ψευδεῖς κατηγορίας ἢ ἐξογκῶνων τὰ ἐλά-
 χιστα ἐλαττώματα ἢ σφάλματα αὐτοῦ· καὶ 4ον) ὅταν ἀδί-
 κως περιφρονῇ αὐτὸν ἐνώπιον ἄλλων. Ἡ τοιαύτη καταλα-
 λιὰ κατὰ τοῦ πλησίον δύναται νὰ ἔχῃ ὡς αἰτίαν ἢ ἔχθραν
 ἢ τὸ συμφέρον ἢ ἀπλῆν κουφότητα καὶ κλίσιν πρὸς τὸ σπερ-
 μολογεῖν. Ἡ χειρίστη καταλαλιὰ εἶναι ἢ ἐξ ἔχθρας, ἔπειτα
 ἔρχεται ἢ ἐκ συμφέροντος καὶ τελευταία εἶναι ἢ ἐκ κουφό-
 τητος. Τὰ ἀποτελέσματα ὁμως δύνανται πάντοτε νὰ εἶναι
 μεγάλα καὶ ἐπιβλαβέστατα εἰς τὸν κατηγορούμενον καὶ διὰ
 τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν εἶδος καταλαλιᾶς. Ἡ
 Γραφή καταδικάζει τὴν προσβολὴν τῆς ὑπολήψεως τοῦ πλη-
 σίον διὰ τῆς ἐνάτης ἐντολῆς, ἣτις λέγει· «Οὐ ψευδομαρτυ-
 ρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ». Ποτὲ
 λοιπὸν μὴ λέγε τι, τὸ ὁποῖον ἤθελε παραβλάψει τὴν ὑπόλη-
 ψιν τοῦ ἄλλου· τοῦναντίον, λέγε πάντοτε προθύμως ὅ,τι
 δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ εἶναι
 τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εὐγενοῦς
 ἀνθρώπου. Διότι ὁ μὲν ἀγαθὸς συνήθως φαίνεται ἐκ τοῦ
 ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖ τινα, ἂν καὶ ἤκουσε καὶ γνωρίζῃ
 πολλὰ ἐναντίον αὐτοῦ, δεικνύει δὲ σιωπῶν ὅτι φείδεται τῆς
 ὑπολήψεως τοῦ πλησίον. Τοῦναντίον δὲ ὁ μοχθηρὸς καὶ
 φαῦλος ἄνθρωπος δεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ροπῆς
 εἰς τὸ κατηγορεῖν, ἣτις ἐλέγχει κακίαν ψυχῆς. Μόνον τῶν
 κακῶν ἐκείνων καὶ φαύλων, οἵτινες ἀσυστόλως καὶ ἀναι-

δῶς καταπατοῦσι καὶ περιυβρίζουσι καὶ θείους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, καὶ γίνονται διὰ τῶν πράξεών των ἐπιζήμιοι εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, τὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμόν αὐτῶν καὶ ἵνα καταστήσωμεν τὴν κοινωνίαν προσεκτικὴν πρὸς αὐτούς. «Νομοθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Α΄ Θεσσαλ. ε΄ 14).

§ 39.

2. Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελῶμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ;

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἣτις ὑπαγορεύει ἡμῖν τὸν σεβασμὸν τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθῆκον νὰ συντελῶμεν εἰς τὸ νὰ ἐκκληροῦ ὁ πλησίον ἡμῶν καλῶς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, δηλ. τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ τελειοποίησιν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀποπλανήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ κακὸν καὶ νὰ διαφθείρῃ αὐτόν, νὰ πράττωμεν δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν νὰ μορφώσῃ. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλονται ἡμῖν τὰ ἐξῆς καθήκοντα : 1ον **Νὰ μὴ διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακόν τι** ἢ ἐσφαλμένον, δι' οὗ ἡδύνατο καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ νὰ διαστραφῇ καὶ ἡ καρδία του νὰ διαφθαρῇ. 2ον **Νὰ μὴ δίδωμεν** αὐτῷ διὰ τοῦ βίου ἡμῶν **αἰσχρὸν** παράδειγμα· διότι καὶ διὰ τούτου φθείρονται οἱ ἄλλοι πλείοτερον μάλιστα ἢ διὰ τοῦ λόγου· διότι οἱ ἄνθρωποι πλείοτερον ἀκολουθοῦσι τὰ παραδείγματα ἢ τοὺς λόγους. 3ον **Νὰ μὴ συντελῶμεν** διὰ τῆς συμπράξεως ἡμῶν εἰς τὸ νὰ ἀποπλανηθῇ ἢ πράξῃ τι κακόν. Διὰ τῆς συμπράξεως ἐνθαρρύνομεν τοὺς ἄλλους ἐν τῇ ἐκτέλεσει τῶν κακῶν. Οὐ μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀποπλανῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ κακὸν καθ' οἷονδήποτε τρόπον

ἀλλ' ἔχομεν καθῆκον καὶ διαφθαρέντος αὐτοῦ καὶ περιπεσόντος εἰς τὸ κακὸν τὰ ζητῶμεν, καθ' ὅσον ἡμῖν ἀπόκειται, τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ. Τὸ καθῆκον τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ χάριν αὐτῶν τῶν ἀποπεπλανημένων ἢ κακῶν ἀνθρώπων καὶ χάριν τῶν ἄλλων, διότι τὸ παράδειγμα αὐτῶν ὡς λύμη δύναται νὰ διαδοθῇ καὶ διαφθείρη ἐντελῶς τὴν κοινωνίαν. Εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶν συντελοῦμεν α) Διδάσκοντες αὐτοὺς καὶ νουθετοῦντες. Ἡ νουθεσία πρέπει νὰ γίνηται *μετὰ πραότητος*. Διότι, ὅταν μετ' ὀργῆς νουθετῇ τις καὶ ἄνευ φειδοῦς, δεικνύει, ὅτι δὲν κινεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καθαρὰ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, οὐδὲ ἔχει διὰ τοῦτο ἢ τοιαύτη νουθεσία δύναμιν· διότι μόνον τὰς ἀπὸ καλῆς διαθέσεως νουθεσίας δέχονται οἱ ἄνθρωποι. Ἐπίσης ἡ νουθεσία πρέπει νὰ γίνεται *μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς*. Τοῦτο ἰδίως ἰσχύει ὅταν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ διδάσκωμεν εἰς ἀνωτέρους ἡμῶν ἢτοι εἰς τοὺς γονεῖς ἡμῶν, διδασκάλους καὶ ἐν γένει εἰς πρεσβυτέρους, τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ παραίνεσις πρέπει νὰ εὐρίσκειται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὸν πρὸς αὐτοὺς ὀφειλόμενον σεβασμὸν. Εἰς ὠρισμένας μόνον περιστάσεις εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι τοῦ καθήκοντος τούτου, ἢ ὅταν ἡ βελτίωσις τοῦ πλησίον θεωρῆται βεβαία διότι ἄλλοι, ὡς οἱ οἰκεῖοι αὐτοῦ καὶ οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν διόρθωσιν ταύτην, ἔλαβον τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα μέτρα· ἢ ὅταν εἴμεθα ἐκ τῶν προτέρων βέβαιοι περὶ τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐπεμβάσεως ἡμῶν. (Ἴδε περὶ τούτου Ματθ. ζ'. 6 «Μὴ δότε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί»). β) Διορθοῦμεν τοὺς ἄλλους *διὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν παραδείγματος*. Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὀδηγοῦνται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων ἢ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐν γένει τὸ παράδειγμα ἐλκύει. Ὅταν λοιπὸν οἱ κακοὶ βλέπωσιν ἡμᾶς καλὰ πράττοντας, κινοῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν δύνανται νὰ πράττωσι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἀπλὴν ἀπομίμησιν, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν δύναται νὰ ἐγερθῇ ἐν αὐτοῖς καὶ καθαρὰ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Εἰς τὸ δεικνύειν καλὸν

παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν προτρεπέμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος: «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε'. 19). Ἄς μὴ νομίση δέ τις, ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ πράττη τι τὸ ἔκτακτόν. Τὰ συνήθη ἡμῶν καθήκοντα εὐσυνειδήτως ἐκπληροῦντες δίδομεν τοῖς πᾶσιν ἄριστον παράδειγμα. Δὲν πρέπει μάλιστα ἡ ἀγαθὴ προᾶξις νὰ γίνηται ἐπίτηδες ἀπλῶς καὶ μόνον, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα· διότι τότε δὲν θὰ εἶχεν ἠθικὴν ἀξίαν, ὡς γινομένη πρὸς ἐπίδειξιν ἀπλῶς. Μόνον ὅταν κακὴ τις συνήθεια ἀπειλῇ νὰ ἐπικρατήσῃ ἔν τινι κοινωνίᾳ δύναται νὰ γίνη ἐπιδεικτικὴ τις διαμαρτύρησις κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ παραδείγματος ἡμῶν, ἔὰν πολλοὶ συμφωνήσωσιν εἰς τοῦτο. Εἰς τὸ χρησιμεύειν διὰ τοῦ ἑαυτῶν βίου ὡς καλὰ παραδείγματα ὑποχρεοῦνται πρὸ πάντων ἐκεῖνοι, οἵτινες εὐρισκόμενοι ἐν ὑψηλῇ κοινωνικῇ περιοπῇ παρατηροῦνται ὑπὸ πάντων καὶ θεωροῦνται ὡς ὄδηγοὶ τῆς κοινωνίας, οἷον οἱ κληρικοί, οἱ διδάσκαλοι, οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, οἱ πλούσιοι καὶ ἐν γένει οἱ προέχοντες πολῖται.

§ 40.

3. Τί εἶναι καθήκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον εἰλικρινείας καὶ φιλαληθείας;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ μὴ διαστρέφωμεν τὴν διάνοιαν τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ νὰ προσφερόμεθα πρὸς πάντας εἰλικρινῶς καὶ *φιλαλήθως*, ἀνυποκρίτως καὶ ἀδόλως μεταδίδοντες καὶ ἐκφράζοντες τοῖς ἄλλοις τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν σκέψεις καὶ διαθέσεις. Ἡ ἄδολος διάθεσις, ὅταν μὲν δεικνύηται διὰ λόγων, λέγεται *φιλαλήθεια*, ὅταν δὲ διὰ πράξεων, *εἰλικρίνεια*. Ἡ ἀνελικρίνεια καὶ τὸ ψεῦδος δεικνύουσι περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ κακίαν καὶ ἐχθρικὴν διάθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους.

διότι ὁ μὴ σκοπῶν κακόν τι διατί νὰ ψευσθῆ ἢ νὰ κρύψῃ τὸ διανόημά του ; Διαφθείρουσι δὲ πρῶτον μὲν τὸν ψευδόμνον, διότι ἐξευτελίζουσι αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του, ἔπειτα δὲ ζημιούσι καὶ τοὺς ἄλλους, οἵτινες πειθόμενοι δι' αὐτῶν δύνανται νὰ προβῶσιν εἰς λόγους ἢ πράξεις, οἵτινες ἤθελον ἐπιφέρει βλάβην αὐτοῖς. Πρὸς τούτοις ἀφαιροῦσι καθόλου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶσα σχέσις τῶν ἀνθρώπων μετ' ἀλλήλων. Ὁ Κύριος κατακρίνει δητῶς τὸ ψεῦδος λέγων· «Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν *ναὶ ναὶ* καὶ *οὐ οὐ*» (Ματθ. ε'. 37). Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος ὅτι «οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α' Πέτρ. β'. 22). Τὸ ψεῦδος ἀπαγορεύει καὶ ἡ ἐνάτη ἐντολή, λέγουσα· «Οὐ ψευδομαρτυρήσεις». Ποτὲ λοιπὸν δὲν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ προσφέρῃται ἀνελικρινῶς ἢ νὰ ψεύδῃται· ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις του καὶ οἱ λόγοι του πρέπει νὰ εἶναι ἄδολος ἔκφρασις τῶν διαθέσεων καὶ διανοημάτων αὐτοῦ. Ἡ προσποίησις καὶ ἡ ἀπάτη πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὴν εἰλικρινεῖαν καὶ φιλαλήθειαν *ἀντίθετα* εἶναι, ἐκτὸς τοῦ ψεύδους καὶ τῆς *ἀνελικρινείας*, καὶ ἡ κολακεία καὶ ἡ κρυψίνοια. Κολακεία εἶναι λόγος ἀπατηλὸς πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ πρὸς ὃν *λαλεῖ τις*. Ἡ κολακεία εἶναι κακὴ, διότι οὐ μόνον ἐξευτελίζει τὸν κόλακα, εἰς τοιαῦτα ποταπὰ μέσα χάριν συμφέροντος καταφεύγοντα, ἀλλὰ ζημιοῖ καὶ τὸν κολοκευόμενον, ἀπατῶσα αὐτόν, ἐὰν εἶναι κοῦφος, καὶ πείθουσα αὐτόν, ὅτι ἔχει ἀξίαν, ἧς στερεῖται, καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἐλαττώματα ἅτινα πράγματι κέκτηται, καὶ καθιστῶσα αὐτόν οὕτως ἀδιόρθωτον. Καὶ ἡ κρυψίνοια, τὸ ἀποκρύπτειν τὰ πάντα καὶ πάντοτε ἀπὸ τῶν ἄλλων, δεικνύει ἐχθρικὴν πρὸς τὸν πλησίον διάθεσιν. Τῆς κρυψινοίας ταύτης διάφορον εἶναι τὸ λέγειν τι ἢ τὸ κρύπτειν τι πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον ἢ ἐν γένει μετ' ἀθώου σκοποῦ, παιδιᾶς χάριν π. χ. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀθώου τούτου ψεύδους μόνον ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ πρέπει νὰ γίνῃται χρῆσις, διότι ἄλλως συνηθίζει τις εἰς τὸ ψεύδεσθαι.

§ 41.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πλησίον ;

Εἰς τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ, ἣν πρέπει νὰ σεβώμεθα. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς δούλους, ὡς κτήματα δηλ. ἡμῶν. Ὁ χριστιανισμὸς δὲν δέχεται διάκρισιν δούλου καὶ ἐλευθέρου (Γαλ. γ'. 28). Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει ὁ εἷς λαὸς νὰ ὑποδουλοῖ τὸν ἄλλον, ἀφαιρῶν τὴν ἐλευθερίαν του. Οἱ λαοὶ δὲν πρέπει νὰ ἀνέχωνται τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας των, ἀλλὰ δέον νὰ ἀγωνίζωνται διὰ πάσης θυσίας καὶ χρήματος καὶ αἵματος πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς. Ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας θάνατος εἶναι ὁ ἐνδοξότατος τῶν θανάτων ἄνευ ἐλευθερίας οὐδεμία ζωὴ, ἀνάπτυξις καὶ πρόοδος εἶναι δυνατὴ εἰς τοὺς λαοὺς.

B'.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

§ 42

Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος ;

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθήκοντα εἶναι καθήκοντα γενικὰ ἢ καθολικὰ παντὸς ἀνθρώπου πρὸς πάντα ἄνθρωπον. Ἐκτὸς αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα εἰδικώτερα καθήκοντα, ἅτινα γεννῶνται ἐξ εἰδικῶν τινων σχέσεων, ἃς ἡμεῖς ἐκουσίως συνάπτομεν καὶ τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεραι εἶναι αἱ πηγάζουσαι ἐκ τοῦ γάμου, ἐκ τῆς πολιτείας καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ πρῶτον ποιούμεθα λόγον περὶ τῶν ἐκ τοῦ γά-

μου καὶ τῆς οἰκογενείας γεννωμένων καθηκόντων. Γάμος εἶναι ἢ ἐλευθέρα καὶ ἀδιάλυτος ἔνωσις τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς πρὸς ἀμοιβαίαν συμπλήρωσιν καὶ βοήθειαν ἐν τῇ ἀρμονικῇ συμβιώσει αὐτῶν καὶ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς τεκνογονίας. Ὁ πρῶτος σκοπὸς δηλοῦται ἐν τῇ Γραφῇ διὰ τῶν λέξεων· «Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον. Ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτὸν» (Γεν. β' 18)· ὁ δὲ δεύτερος διὰ τῶν λέξεων· «Ἀὔξανεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν» (Γεν. α' 28). Μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ εἶναι δυνατὸς ὁ τέλειος γάμος, καὶ διότι μόνον μεταξὺ δύο προσώπων ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δύναται νὰ συνδεθῇ στενωτάτος καὶ ἰσόβιος σύνδεσμος καὶ διότι καταστρέφεται ἢ εἰρήνη καὶ ἀρμονία τοῦ οἰκιακοῦ βίου διὰ τῆς συνυπάρξεως πολλῶν γυναικῶν καὶ πολλῶν κεχωρισμένων οἰκογενειῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἄνδρα, ὡς συμβαίνει τοῦτο ἐν ταῖς μωαμεθανικαῖς οἰκογενείαις. Ἡ Γραφή μόνον τὴν μονογαμίαν θεωρεῖ ὡς τὸν νόμιμον καὶ κατὰ Θεὸν γάμον (Γεν. α'). Ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ γάμου ἀπαιτεῖ *ἐλευθέραν συγκατάθεσιν* παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ τὸ ἰσόβιον αὐτοῦ. Ὁ συναπτόμενος εἰς γάμου κοινωνίαν ἐννοεῖ καὶ σκοπεῖ βεβαίως νὰ συνδεθῇ ἰσοβίως μετὰ τοῦ ἄλλου προσώπου, οὐχὶ δὲ νὰ συνάψῃ μετ' αὐτοῦ πρόσκαιρόν τινα σύνδεσμον. Διὰ τοῦτο χωρισμὸς γάμου δὲν πρέπει νὰ γίνηται εἰμὴ διὰ σπουδαιοτάτην αἰτίαν, δι' ἣν ἢ συμβίωσις εἶναι πλέον ἀδύνατος. Τοιαύτη αἰτία εἶναι κυρίως ἢ ἀπιστία τοῦ ἑνὸς μέρους. Ἄλλως «οὓς ὁ Θεὸς συνέξευξεν ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (Ματθ. ιθ' 6).

Σημ. 1. Ἐπειδὴ μόνον ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ ἐκτελεῖται ὁ σκοπὸς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο πᾶσα σχέσις τοιαύτης φύσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐκτὸς τοῦ γάμου εἶναι παράνομος καὶ ἀνήθικος, ἀπαγορευομένη ὑπὸ τῆς Ζ' ἐντολῆς. Ἡ γυνὴ πρὸ πάντων καταστρέφεται ἐκ τοιούτων σχέσεων. Τιμιότης διὰ τοῦτο, σωφροσύνη καὶ σεμνότης πρέπει νὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανόν, ἰδίως δὲ τὴν γυναῖκα. Ἡ σεμνότης δεικνύεται καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ ἐν τῷ γέλωτι καὶ ἐν τῷ βήματι καὶ ἐν ταῖς κινήσεσι

Σημ.

τοῦ σώματος. Περὶ πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ἐπικρατῇ τὸ ἀπλοῦν, σεμνὸν καὶ κόσμιον.

Σημ. 2. Τοῦ καθήκοντος τοῦ συνάψαι γάμον ἀπαλλάσσεται τις, ὅταν δὲν ἔχη ἐπαρκῆ μέσα πρὸς συντήρησιν οἴκου ἢ ὅταν θέλῃ νὰ ἀφιερωθῇ ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἀμερίστως εἰς ὑψηλὸν τινα σκοπόν. Ὅφειλε ὁμοῦς ὁ τοιοῦτος τελείαν ἀγνότητα νὰ τηρῇ καθ' ἅπαντα τὸν βίον του.

§ 43

1. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης εἰς τὸν πλησίον συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ γάμου ἐπιβάλλει πρὸς τοὺς συζύγους καὶ τὰ μέλη ἐν γένει τῆς οἰκογενείας ὠρισμένα τινα καθήκοντα. Καὶ δὴ ἐν πρώτοις εἰς τοὺς συζύγους ἐπιβάλλονται τὰ ἑξῆς καθήκοντα. α') Ἀμοιβαία πίστις. Τὴν διάσρηξιν καὶ παραβάσιν τῆς πίστεως ταύτης ἀπαγορεύει ῥητῶς ἡ *ἐβδόμη ἐντολὴ* τοῦ δεκαλόγου. Καὶ ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἀμοιβαίας πίστεως εἶναι χαλάρωσις τοῦ δεσμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ συνδέῃ τοὺς δύο συζύγους. Καθῆκον λοιπὸν ἱερώτατον ἔχουσιν οἱ σύζυγοι οὐ μόνον πράγματι νὰ μὴ παραβαίνωσι τὴν πίστιν ταύτην, ἀλλὰ νὰ ἀποφεύγωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόνοιαν τῆς παραβάσεως αὐτῆς. β') Δεύτερον ἀμοιβαῖον καθῆκον εἶναι ἡ *ἀμοιβαία ἀγάπη*. Ἄνευ αὐτῆς ὁ γάμος δὲν εἶναι ὅ,τι πρέπει νὰ εἶναι, ἔνωσις ἐγκάρδιος δύο προσώπων πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν. Οἱ διχονοοῦντες σύζυγοι οὐ μόνον δὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις ἀδελφικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ μᾶλλον εἶνε ὁ μὲν τῷ δὲ ἀφορμὴ δυσχερειῶν καὶ λύπης. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους στερεοῦται διὰ τῆς ἠπιότητος, φιλοφροσύνης, ὑπομονῆς, εὐλικρινείας καὶ χρηστότητος, διαλύεται δὲ τοῦναντίον διὰ τῆς σκαιότητος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κρυψινοίας. Ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη φαίνεται ἰδίως ἐν ταῖς *δυστιυχίαις*. Ἡ ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν ἀμοιβαία ἐγκατάλειψις εἶναι προδοσία ἱερω-

τάτου καθήκοντος. γ') Τρίτον ἀμοιβαῖον καθήκον τῶν συζύγων εἶναι νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν ταῖς φροντίσι περὶ τῶν κοινῶν τοῦ οἴκου ἀναγκῶν καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφώσει τῶν τέκνων..

Τοῦ ἀνδρὸς δὲ εἰδικώτερα καθήκοντα εἶναι. 1) Νὰ διευθύνῃ, ὡς κεφαλὴ τοῦ οἴκου, τοῦτον ὡς δεῖ, νὰ προασπίζῃ αὐτόν, προφυλάττων ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ βλάβης τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ νὰ διατηρῇ αὐτὸν φιλοπόνως, φροντίζων διὰ τῆς ἐργασίας του νὰ παρέχῃ τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ προαγάγῃ ἐν γένει τὴν οἰκιακὴν εὐημερίαν. Πρὸς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐν τῷ οἴκῳ ἐπροικίσθη ὁ ἀνὴρ ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ μεγαλυτέρας ἰσχύος. Ἄνῃρ, ὅστις ἔνεκεν ὀκνηρίας καὶ ἀχρεϊότητος δὲν δύναται νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν οἶκόν του ἢ δὲν διευθύνει αὐτόν, ἀλλὰ διευθύνεται ἢ τρέφεται ὑπὸ τῆς γυναικὸς του ἢ τῶν τέκνων του, ἀποβάλλει τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἀξίωμα, τὴν αὐτῷ ἐμπρέπουσαν πρώτην θέσιν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Δεδικαιολογημένη εἶναι ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὸ διευδύνειν, ὑπερασπίζειν καὶ συντηρεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, μόνον ὅταν προέλθῃ ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀπροόπτου καὶ ἀναποφεύκτου αἰτίας. 2) Πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα πρέπει ὁ ἀνὴρ νὰ προσφέρεται ὡς πρὸς σύντροφον καὶ βοηθὸν τοῦ βίου του, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς δούλην. Δὲν πρέπει, καταχρώμενος τὴν μεγαλυτέραν ἰσχὴν καὶ ἐξουσίαν του, διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ φόβου νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ τὴν θέλησίν του. ἀλλὰ μετὰ πραότητος καὶ φιλοφροσύνης δέον νὰ σπουδάζῃ νὰ πείσῃ αὐτὴν ὡς φυσικὸν σύμβουλόν του. «Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ὑμῶν», λέγει ἡ Γραφή (Κολοσσ. γ'. 19). Καὶ ἄλλαχού. «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναιξὶ κατὰ γνῶσιν ὡς ἀσθενεστέρῳ σκευεῖ, τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρο. γ'. 7). Ἡ παρὰ τοῦ ἀνδρὸς καταπίεσις καὶ περιφρόνησις τῆς γυναικὸς εἶναι ἐνδειξις βαρβαρότητος ἀντιβαινούσης εἰς τὰς περὶ γυναικὸς καὶ γάμου ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἔθνη (καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νῦν), ἔκτος σπανίων ἐξαιρέσεων, θέτουσι

τὴν γυναῖκα ἐν λίαν ταπεινῇ θέσει· παρ' αὐτοῖς εἶναι σχεδὸν ἢ πρώτη δούλη. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τοῦναντίον ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς βοηθὸν καὶ σύντροφον τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐθεώρησεν ὡς ὅμοιον πλάσμα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἴσον κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν (Γαλ. γ'. 28). Ἐντεῦθεν ἡ τιμὴ ἢ ἀποδιδομένη αὐτῇ παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς καὶ ἡ φροντίς ἢ παρ' αὐτῶν λαμβανομένη περὶ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Μόνον παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς εὐρίσκομεν διὰ τοῦτο παρθεναγωγεῖα ἄξια τοῦ ὀνόματος τούτου.

Τῆς δὲ *γυναικὸς* τὰ ἰδιαιτέρα καθήκοντα εἶναι πρῶτον νὰ σέβηται τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου, μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμόμως ἐναντιουμένη αὐτῷ. Ἄλλως αἴρεται ἡ μεταξὺ τῶν συζύγων ἁρμονία. Εἰς τὴν γυναῖκα οὐ μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα ἀνήκει νὰ συμμετέχη τῆς διευθύνσεως τῶν τοῦ οἴκου συμφερόντων. Ἄλλ' ἡ συμμετοχὴ αὕτη πρέπει νὰ γίνηται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ προσβάλληται τὸ ἀνδρικὸν ἀξίωμα. Ὁ ἀνὴρ πάντοτε μένει ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας, εἰς ὃν ὀφείλεται ὑπακοή. Διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ ὀφείλει πάντοτε ἐνδίδουσα καὶ μειλιχίως προσφερομένη νὰ παρέχη τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὴν συνδρομὴν τῆς ἐν πᾶσι, χωρὶς νὰ φανῇ ποτέ, καὶ μακρόθεν, ὅτι θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ τὴν θέλησίν τῆς. Δεύτερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα, τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσα αὐτῷ, φροντίζουσα νὰ μὴ παρέχη αὐτῷ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν δυσαρσεκείας, τοῦναντίον δὲ καθιστῶσα τὸν βίον αὐτοῦ τερπνόν. Ἡ γυνὴ διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης, πρὸς ἣν ἐκ φύσεως εἶναι μᾶλλον τοῦ ἀνδρὸς πεπλασμένη ὡς ὑπερέχουσα αὐτοῦ κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ αἰσθήματος ἢ τὴν εὐαισθησίαν τῆς καρδίας δύναται (καὶ ὀφείλει νὰ πράττῃ τοῦτο) νὰ ἠδύνη τὰς δυσαρσεκείας αὐτοῦ, ἅς γεννῶσιν αὐτῷ αἱ καθημεριναὶ φροντίδες ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ οἴκου, γινόμενη ἀληθῶς σύντροφος καὶ βοηθὸς τοῦ ἀνδρὸς. Τρίτον ὀφείλει ἡ γυνή, καθὼς ὁ ἀνὴρ ἔχει ἰδίως τὴν φροντίδα τῶν ἔξω τῆς οἰκίας ὑποθέσεων, νὰ φροντίζῃ αὐτὴ περὶ τῶν ἔσω

τῆς οἰκίας, πρὸ πάντων δὲ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Οὐδέποτε πρέπει ἡ γυνὴ νὰ λησμονῇ, ὅτι ὁ κύριος κύκλος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶναι ὁ οἶκός της καὶ ἡ σπουδαιότητὴ ἐνασχόλησις τὰ ἐν αὐτῷ καὶ μάλιστα ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων. Ἐκεῖνη ἡ γυνὴ παραγνωρίζει τὸν κύριον προορισμὸν της, ἥτις παραμελοῦσα τὰ τοῦ οἴκου ἀσχολεῖται εἰς πράγματα ξένα αὐτῇ ἢ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τοῦ ἀνδρὸς καθήκοντα ἢ εἶναι παραδεδομένη εἰς τὰς διασκεδάσεις της. Ἐὰν ἀναγκασθῇ ἡ γυνὴ νὰ ἐργασθῇ πρὸς συντήρησίν της, πρέπει νὰ μὴ ζητήσῃ νὰ ἐπαγγελθῇ ἔργα ἀνδρικά, ἀλλὰ σύμφωνα πρὸς τὴν γυναικείαν ἰδιοφυΐαν, μὴ ὄντα ἀνώτερα τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτῆς δυνάμεων, μὴ ἀπομακρύνοντα αὐτὴν τοῦ οἴκου, τῆς προστασίας τοῦ ὁποίου ἔχει ἀνάγκην, μὴ καταβιβάζοντα αὐτὴν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ μὴ ἐκθέτοντα αὐτὴν εἰς ἠθικοὺς κινδύνους. Ἔργα κατάλληλα διὰ μὲν γυναῖκας εὐπαιδεύτους εἶναι τὰ τῆς διδασκαλίας, τῆς καλλιτέχνιδος, τῆς οἰκονόμου, τῆς παιδαγωγοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα, διὰ δὲ τὰς ἀπαιδεύτους τὰ τῆς ὑπηρετίας, τροφοῦ, ῥαπτρίας, νοσοκόμου, ἐργάτιδος ἐν ἐργοστασίοις, ὅπου γυναῖκες ἄλλαι ἐργάζονται καὶ τὰ ὅμοια.

§ 44.

**Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων
πρὸς τὰ τέκνα ;**

Τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καθήκον εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν φροντίς. Δώσαντες αὐτοῖς τὴν ὑπαρξιν ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀληθινὴ εὐεργεσίαν, καλῶς ἀνατρέφοντες αὐτά. «Ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου», λέγει ἡ Γραφή (Ἐφεσ. ζ'. 4). Εἰς τὴν περὶ τῶν τέκνων φροντίδα ὀδηγοῦμεθα καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ἡ στοργὴ πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἔμφυτος. Πρὸ πάντων ἐν τῇ μικρᾷ ἡλικίᾳ, ὅταν

τὰ τέκνα ἔχωσι μεγίστην ἀνάγκην τῆς τῶν γονέων περιποιήσεως, ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ μεριμνῶσι περὶ αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀνατροφή δὲν πρέπει νὰ σκοπῆ μόνον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίως ὀφείλουσιν οἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας εἰς τὰ τέκνα τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἠθικὴν, τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν πόθον ἐν γένει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν, εὐγενές, ὑψηλὸν καὶ γενναῖον. Ὅταν ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης ἡλικίας, ὅτε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐπλαστος, ὀδηγηθῆ τις εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγαπήσῃ ταύτην, εὐκολώτερον ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ του θὰ βαδίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτης. Ἡ μήτηρ πρὸ πάντων, παρ' ἧς μένει ὁ παῖς τὸν πλείοτερον χρόνον, ἔχει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότερον μέρος ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ τῶν τέκνων.

§ 45.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς;

Τὰ τέκνα ὀφείλουσι πρῶτον νὰ σέβωνται τοὺς γονεῖς των, μὴδὲν λέγοντα ἢ πράττοντα, τὸ ὁποῖον ἤθελε δείξει ἔλλειψιν τοῦ σεβασμοῦ τούτου, διότι οὗτοι εἶναι οἱ γεννήτορες αὐτῶν καὶ ἐν γένει ἀνώτεροι ἢ κατὰ τὰ φῶτα, τὴν πῆραν καὶ τὴν ἀξίαν. Μὴ τιμῶντες αὐτοὺς δεικνύομεν ὅτι δὲν τιμῶμεν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν, παραβαίνομεν δὲ προσέτι τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ (τὴν πέμπτην τοῦ δεκαλόγου), λέγουσαν, «τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου». Παρὰ πᾶσι δὲ τοῖς λαοῖς ἐθεωρήθη μεγίστη μὲν ἀρετὴ ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια, μέγιστον δὲ ἔγκλημα ἢ πρὸς αὐτοὺς ἀσέβεια. Δεύτερον ὀφείλουσι τὰ τέκνα τοῖς ἑαυτῶν γονεῦσιν ὑπακοήν. Ἡ ὑπακοὴ αὕτη γίνεται, ἐκτὸς τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένου σεβασμοῦ, χάριν αὐτοῦ τοῦ συμ-

φέροντος τῶν τέκνων, διότι οἱ γονεῖς, ἀγαπῶντες τρυφερώως αὐτά, γνωρίζουσι καλύτερον καὶ αὐτῶν καὶ παντὸς ἄλλου τὸ ἀληθές συμφέρον τῶν τέκνων των. Ἡ πεποιθήσις αὕτη πρέπει νὰ ἐμπνέη εἰς αὐτὰ τὴν τελείαν πρὸς αὐτοὺς ὑπακοήν. Ἡ δὲ ἅγια Γραφή ἐξαίρουσα τὴν σημασίαν τῆς ὑπακοῆς ὡς ἱεροῦ καθήκοντος λέγει· «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολοσσ. γ' 20). Τρίτον ὀφείλουσι τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς *ἀγάπην*. Ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη ἐκείνων πρέπει νὰ ἐγείρῃ καὶ ἐν ἡμῖν ἀγάπην πρὸς ἐκείνους. Καὶ τίς ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τῶν γονέων ἡμῶν; Δεικνύομεν δὲ τὴν ἀγάπην ταύτην, ἐὰν μὴ πράττωμεν ὅ,τι ἤθελε δυσαρεστήσει αὐτούς, ἐκτελῶμεν δὲ ὅ,τι γνωρίζομεν ὅτι ἤθελεν ἀρέσει αὐτοῖς. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθῆς υἱικὴ ἀγάπη. Τέταρτον τέλος καθήκον τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἡ *εὐγνωμοσύνη* πρὸς αὐτούς. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ μέγιστοι ἡμῶν μετὰ Θεὸν εὐεργέται. Αἱ φροντίδες, οἱ κόποι καὶ μόχθοι, αἱ λύπαι καὶ πάντα ἐν γένει ὅσα ὑποφέρουσιν, ἵνα ἀναθρέψωσιν ἡμᾶς ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, δὲν δύνανται νὰ ἀριθμηθῶσιν. Αἱ εὐεργεσίαι των καθόλου εἶναι ἄπειροι. Τὰς εὐεργεσίας δὲ ταύτας οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν, πάντοτε δὲ ὀφείλομεν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτοῖς δι' αὐτάς. Τὴν εὐγνωμοσύνην δὲ ταύτην ὀφείλομεν νὰ δεικνύομεν τοῖς γονεῦσιν ἡμῶν πάντοτε μὲν, ἰδίως δέ, ὅταν ἐκ τοῦ γήρατος πάσχουσιν ἢ ἔχωσιν καθόλου ἀνάγκην ἡμῶν. Τὸ γηροκομεῖν τοὺς γονεῖς ἱερώτατον ἐλογίσθη πάντοτε καθήκον ὑπὸ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Σημ. 1. Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουσι καθήκοντα πρὸς ἀλλήλους, νὰ ἀγαπῶσι δηλ. ἀλλήλους, νὰ συγχωρῶσι τὰ σφάλματα ἀλλήλων καὶ νὰ ὑποστηρίξωσιν ἀλλήλους, ὡς τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων καὶ τοῦ αὐτοῦ αἵματος, ὡς μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ὡς φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ ἀνατραφέντες καὶ ζήσαντες ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ. Οἱ ἀδελφοὶ ἰδίως πρέπει νὰ μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν καὶ ἐν

περιπτώσει θανάτου τοῦ πατρὸς νὰ λαμβάνωσιν αὐτὰς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἀντ' αὐτοῦ.

Σημ. 2. Σεβασμὸς καὶ τιμὴ ὀφείλεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες, ὡς καὶ οἱ γονεῖς ἡμῶν, φροντίζουνσι περὶ τῆς μορφώσεως ἡμῶν, οἷοι εἶναι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ κηδεμόνες ἡμῶν, καὶ πρὸς τοὺς γέροντας ἐν γένει, οἵτινες ὑπηρετήσαν τὴν κοινωνίαν καὶ ἀπέκτησαν πείραν καὶ σύνεσιν.

Σημ. 3. Οἱ κύριοι πρέπει νὰ προσφέρωνται καλῶς πρὸς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ οἴκου, οἵτινες δὲν εἶναι δοῦλοι, ἀλλ' ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ὑπηρετοῦντες ἐπὶ μισθῷ, καὶ νὰ μὴ στερεῶσιν αὐτοὺς ποτὲ τοῦ μισθοῦ τῶν· οἱ δὲ ὑπηρέται ὀφείλουσι σεβασμὸν, πίστιν καὶ χρησιότητα.

§ 46.

Παραδείγματα.

Παραδείγματα τελείας ἀγάπης πρὸς τοὺς οἰκείους ὀλίγοι λαοὶ δύνανται νὰ παρουσιάσωσιν ὅσα ὁ ἑλληνικὸς λαός, παρ' ᾧ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας εἶναι μετ' ἀλλήλων στενώτατα συνδεδεμένα καὶ ἀλλήλοις ἀφωσιωμένα. Οἱ Ἕλληνες γονεῖς θυσιάζονται ὑπὲρ τῶν τέκνων τῶν. Ἡ συζυγικὴ ἀγάπη εἶναι παραδειγματικὴ. Ὁ πρὸς τοὺς γονεῖς σεβασμὸς τῶν τέκνων καὶ ἡ πρὸς αὐτοὺς στοργὴ μεγίστη. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ ὑπερασπίζουσι καὶ ὑποστηρίζουσι ἀλλήλους δι' ὄλου τοῦ βίου. Πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν μένουσι πολλάκις ἄγαμοι δι' ὄλου τοῦ βίου τῶν χάριν τῶν ἀδελφῶν τῶν ἐργαζόμενοι, ἵνα δυνηθῶσι νὰ ἀποκαταστήσωσιν αὐτάς. Ἐν γένει ἔχομεν πνεῦμα οἰκογενειακὸν οἷον παρ' ὀλίγοις ἄλλοις λαοῖς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀπαντήσῃ. Ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια εἶναι πρότυπον οἰκογενείας. Εἴθε οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ νὰ μένωσι παρ' ἡμῶν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τόσον στενοὶ καὶ νὰ μὴ χαλαρωθῶσι διὰ τῆς ἐπιρροῆς ξενικῶν ἰδεῶν καὶ ἠθῶν.

§ 47.

1. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία ;

Καθὼς ἐκ τῆς οἰκογενείας, οὕτω γεννῶνται καὶ ἐκ τῆς πολιτείας ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα. Πολιτεία ἢ κράτος εἶναι ἡ ὑπὸ κοινούς νόμους ἔνωσις τῶν ἀνθρώπων, ἡ σκοποῦσα α') τὴν *ἐξασφάλισιν* τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν καὶ β') *τὴν διὰ κοινῆς συμπράξεως προαγωγὴν ἐν γένει τῶν πνευματικῶν τε καὶ ὑλικῶν τε συμφερόντων*. Ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος· εἰς αὐτὴν ὀδηγοῦμεθα ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἵνα ζῆ ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ του κατάστασις, οὐχὶ δὲ ἡ ἐν τῇ ἀγριότητι, ὅπως τινὲς ἐσφαλμένως ἐδόξασαν (*). Ἄν ἦτο ἡ ἀγρία ἢ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις, τότε ἐν αὐτῇ θὰ ἐτελειοποιεῖτο οὗτος, ἐνῶ τοῦναντίον συμβαίνει, διότι ὁ ἐν τῇ πολιτείᾳ βίος τελειοποιεῖ καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς ταύτην λοιπὸν προωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάστου οὗτος. Ἡ ἐξουσία κατὰ ταῦτα, ἡ ἐν ὀνόματι τῶν νόμων ἐνεργοῦσα, δὲν εἶναι αὐθαίρετός τις ἐπινόησις ἢ σφετερισμός, ἀλλὰ πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς πολιτείας. Οἱ νόμοι ἀπαιτοῦσι τὴν ἐξουσίαν. Οἱ νόμοι εἶναι οἱ συγκρατοῦντες τὴν πολιτείαν δεσμοί. Πρὸς ὀρισμόν, τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τούτων, ἡ πολιτεία ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν, τῆς *νομοθετικῆς*, ἣτις ὀρίζει αὐτούς, τῆς *δικαστικῆς*, ἣτις κρίνει κατ' αὐτούς, καὶ τῆς *ἐκτελεστικῆς*, ἣτις ἐφαρμόζει αὐτούς. Κατὰ ταῦτα οἱ ἀρχοντες οἱ ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγόμενοι καὶ ὀριζόμενοι πρὸς διαχείρισιν τῶν ἐξουσιῶν ἢ ἀρχῶν τούτων δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς νομοθέτας, εἰς δικαστὰς καὶ εἰς ἐκτελεστὰς τῶν νόμων. Ὑπεράνω δὲ πάντων τούτων ἵσταται ὁ ἀνώτατος ἀρχων (ὁ

(*) Ὁ Ρουσσώ.

βασιλεὺς ἐν ταῖς βασιλευομέναις πολιτείαις, ὁ πρόεδρος δέ, ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις) ὅστις ἐπαγρυπνεῖ ἐπὶ τῆς καθόλου λειτουργίας πάντων τῶν νόμων τῆς πολιτείας. Τὰ λοιπὰ δὲ μέλη ταύτης εἶναι οἱ ἅπλοῖ πολῖται. Ἡ πολιτεία, εἰς ἣν ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες καὶ προπάτορες ἡμῶν καλεῖται **πατρίς**.

§ 48.

2. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης ἐπιβάλλει, συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας, εἰς τοὺς ἄρχοντας, δηλ. τοὺς νομοθέτας, τοὺς δικαστὰς καὶ ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ὠρισμένα καθήκοντα. Τὰ καθήκοντα τῶν νομοθετῶν εἶναι: 1) **Νὰ νομοθετῶσι νόμους δικαίους.** Ὅταν οἱ νόμοι ἀποβλέπωσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν μιᾶς μόνον τάξεως **ἀνθρώπων** ἢ ἐν γένει ἤθελον μόνον τοὺς μὲν ὠφελήσει τοὺς δὲ τῶν πολιτῶν βλάψει, δὲν εἶναι ἀληθεῖς **νόμοι**. Διότι σκοπὸς τῶν νόμων ἔν τινι πολιτείᾳ εἶναι αὐτὸ δὴ τοῦτο, ἢ προάσπισις καὶ ἐξασφάλισις τῶν δικαιωμάτων πάντων τῶν πολιτῶν. 2) **Νὰ μὴ νομοθετῶσι νόμους ἐναντίον τῆς ἠθικῆς.** Ἀφοῦ ἡ πολιτεία σκοπεῖ τὴν προαγωγὴν καὶ τῶν πνευματικῶν τῶν ἀνθρώπων συμφερόντων, τὴν πνευματικὴν δηλ. καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἤθελον ἀντιβαίνει εἰς τὸν προορισμὸν τῆς τοῦτον, τὸ νὰ διευθύνηται κατὰ νόμους ἀνηθικούς. Οὐδέποτε διὰ τοῦτο ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ τι ἀνήθικον. Ὁ **ἀνήθικος νόμος**, ὅστις ἐπιβάλλει ἢ ἐπιτρέπει τι ἐναντίον τῆς συνειδήσεως ἢ ἀντίκειται πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς δὲν δύναται νὰ εἶναι σεβαστός. Διότι ὁ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων γενόμενος νόμος πρέπει πάντοτε νὰ στηρίζεται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, τὸν μαρτυρούμενον ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ὅστις εἶναι πάντοτε ἀνώτερος παντὸς ἀνθρωπίνου νόμου. 3) **Νὰ μὴ δρι-**

ζωσι ποινάς, εἰμὴ μόνον δικαίας, καὶ τοιαύτας αἰτινες νὰ τείνωσιν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Διότι ἡ ποινὴ δὲν ἔχει ἀπλῶς καὶ μόνον σκοπὸν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Ἄλλως τε ἐν τῷ ὅρισμῳ τῶν ποινῶν καὶ ἐν γένει ἐν τῇ μεταχειρίσει τῶν καταδίκων καὶ ὑποδίκων δὲν πρέπει νὰ ταρορῶνται αἱ ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας, ἣτις οὐδέποτε πρέπει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης νὰ χωρίζηται. Τὴν φιλανθρωπίαν πρὸς τοὺς ἐν φυλακαῖς συνιστᾷ ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. κε'. 31—46).

Τῶν δὲ ἐκτελεστῶν τῶν νόμων καὶ δικαστῶν τὰ καθήκοντα εἶναι 1) Νὰ μελετῶσι καλῶς καὶ νὰ γινώσκωσι τοὺς νόμους, καθ' οὓς θὰ κρίνωσιν ἢ οὓς θὰ ἐφαρμόσωσι. 2) Νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς τῶν δοξασίας, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσι τὸν νόμον κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. 3) Ὅταν οἱ νόμοι εἶναι ἀσαφεῖς ἢ σιγῶσιν ἐντελῶς περὶ τινος ὥρισμένης περιστάσεως, τότε μόνον δύναται ἡ συνείδησις τῶν ἐκτελεστῶν τῶν νόμων καὶ τῶν δικαστῶν νὰ συμπληροῖ αὐτοὺς. Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶνε ἔγκλημα ἐκ μέρους αὐτῶν.

Τῶν δὲ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν πρῶτον καθῆκον εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἀρχοντας καὶ ἰδίως πρὸς τὸν βασιλέα ἢ τὸν προϊστάμενον τῆς πολιτείας. Σεβόμενοι τοὺς ἀρχοντας, σεβόμεθα τὸν νόμον ἢ τὴν δικαιοσύνην, ἣν οὗτοι διαχειρίζονται, καὶ τὴν πατρίδα, ἣν διοικοῦσιν. «Τὸν βασιλέα τιμᾶτε», λέγει ῥητῶς ἡ Γραφή (Α' Πέτρο. β' 17). Δεύτερον καθῆκον τῶν πολιτῶν εἶναι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, ἐκπληροῦντες πάντα τὰ ὑπὸ τούτων αὐτοῖς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, καταβάλλοντες ἰδίως προθύμως τοὺς νομίμους φόρους, ἄνευ τῶν ὁποίων αἱ κοιναὶ τῆς πολιτείας ἀνάγκαι δὲν δύνανται νὰ πληρωθῶσιν. «Ἀπόδοτε», λέγει ὁ Παῦλος, «πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν» (Ρωμ. γι' 6-8). Καὶ ὁ Κύριος εἶπεν. «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» (Ματθ. κβ' 1).

Ἡ ἀρχὴ ἀπόλλυσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ ὑπακοὴν μόνον: 1ον Ὅταν ἀντιτίθεται αὐτὴ εἰς τοὺς νόμους· διότι ἡ βᾶσις τοῦ κύρους τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ νόμος. Τὸ ἔργον αὐτῆς εἶναι νὰ ἐκτελέσῃ τὸν νόμον. Ὅταν λοιπὸν δὲν διατάσσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου, τότε ἡ διαταγὴ αὐτῆς γίνεται μόνον ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀρχοντος θελήσεως ἢ τῆς ἀνθαιρεσίας του. Τότε παύει νὰ διατάσσῃ ὡς ἀρχή. 2ον Ὅταν διατάσσῃ ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθικών, ἀντικειμένων εἰς τὸ φυσικὸν αἰώνιον δίκαιον ἢ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· διότι ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων ἴστανται ὁ θεὸς ἠθικὸς νόμος. Τότε ἰσχύει τὸ ἀξίωμα: «Πειθαρχεῖν δεῖ τῷ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε' 29). Κοινὸν δὲ καθῆκον ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων εἶναι ἡ πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὴν πατρίδα ἀγάπη ἢ ἡ φιλοπατρία. Πάντες δηλαδὴ ὀφείλουσι· 1ον νὰ ἀποφεύγωσιν αὐτοὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προξενήσῃ ζημίαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν πρόδον τῆς πατρίδος καὶ ἐν γένει εἰς τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας συμφέρον, μὴ λησμονοῦντες ὅτι μόνον ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι δύναται νὰ εὐρεθῇ καὶ τὸ ἀτομικόν· τοῦναντίον δέ, ὅταν τὰ κοινὰ κακῶς βαίνωσι, καὶ τὰ ἰδιαιτέρα συμφέροντα ἐκάστου τῶν πολιτῶν πάσχωσι· 2ον ὀφείλουσιν οἱ πολῖται νὰ ἀγωνίζωνται κατὰ πάσης ὑφ' οἰουδήποτε ἐπιχειρουμένης πράξεως ἐπιζημίου εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν πρόδον καὶ ἐν γένει εἰς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος, ὑπερασπίζοντες αὐτὴν κατὰ παντὸς ἔξωτερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ καὶ δι' αὐτῆς τῆς θυσίας τοῦ αἵματός των· καὶ 3ον νὰ συντελῶσι τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς πατρίδος πράττοντες προθύμως πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὑψώσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτῆς. Τοιαύτη φιλοπατρία ἐμεγάλυνε καὶ ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις καὶ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἡ ἰδιοτέλεια τῶν πολιτῶν ἐπῆνεγκε τοῦναντίον πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὴν παρακμὴν τῶν Ἑθνῶν. Ὄφείλει μὲν ὁ χριστιανὸς ἀγάπην

πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς συμπολίτας του κατὰ πρῶτον λόγον.

§ 49

Παραδείγματα.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ καθήκοντα πρὸς τὴν πατρίδα. Παραδείγματα φιλοπατρίας παρέχει ἡμῖν ἄφθονα ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία. Ἡ φιλοπατρία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὑμνεῖται ὑπὸ πάντων τῶν ἱστορικῶν καὶ ποιητῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων χρόνων, οἱ δὲ ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐν Μαραθῶνι καὶ Θερμοπύλαις, ἐν Σαλαμῖνι καὶ Πλαταιαῖς, ἐν Μυκάλῃ καὶ Εὐρυμέδοντι ποταμῶ καὶ οἱ μεγάλοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἥρωες, ὁ Μιλτιάδης καὶ ὁ Λεωνίδας, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἄριστειδης καὶ ὁ Κίμων, θὰ μνημονεύονται εἰς αἰῶνας αἰῶνων ὡς τὰ ἐξοχώτερα παραδείγματα φιλοπατρίας. Ἄλλὰ καὶ ἡ νεώτερα Ἑλλάς δὲν ὑπολείπεται κατὰ τοῦτο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, διότι καὶ οἱ ἥρωες τοῦ 1821, ὁ Κανάρης καὶ ὁ Μιαούλης, ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Διάκος καὶ ὁ Μπότσαρης, ἡ ὀλοκαύτωσις τοῦ μοναστηρίου Σέκκου ἐν Ρουμανίᾳ, αἱ Σουλιώτισσαι τοῦ Ζαλόγγου, ὁ Καψάλης καὶ ἡ ἔνδοξος ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου, ἡ Μονὴ τοῦ Ἄρχαδίου καὶ τόσαι ἄλλαι ἡρωϊκαὶ σκηναὶ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως καὶ τὰ νεώτερα ἡρωϊκὰ κατορθώματα τοῦ 1912, 1913 καὶ 1918 ἐν Σαρανταπόρῳ καὶ Μπιζανίῳ, ἐν Κιλκίς καὶ ἐν Δαρδανελλίοις, ἐν Δοϊράνῃ καὶ ἀλλαχοῦ μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοπατρία εἶναι καὶ νῦν ἡ αὐτὴ, ἡ ὁποία ἦτο καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Εἴθε ἡ τοιαύτη φιλοπατρία νὰ φλέγη τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐν τῷ μέλλοντι πρὸς δόξαν τῆς Πατρίδος ἡμῶν.

§ 50

**Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα
καθήκοντα ;**

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ κράτος ἢ τὴν πολιτείαν· εἶναι μέλος καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἔχει ὡς τοιοῦτος ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκκλησίας. Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἔνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς σωτήρα των καὶ ἀρχηγὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν βίου, ἡ σκοποῦσα τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἢ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ ἐκκλησία, ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν, ὅπως διευθύνωσιν αὐτὴν καὶ ἐφαρμόζωσι τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς σκοπὸν (1).

Οὗτοι εἶναι οἱ λειτουργοὶ ἢ κληρικοί, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καλοῦνται *πιστοὶ* ἢ *λαϊκοί*. Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τῆς ἐκκλησίας πηγάζουσιν ἀναγκαίως τὰ ἑξῆς καθήκοντα. Τὸ καθήκον τῶν *κληρικῶν* εἶναι νὰ ἐκπληρῶσιν εὐσυνειδήτως καὶ προθύμως τὰ ἔργα τῆς λειτουργίας των, 1ον διδάσκοντες τὸν λαὸν τὰς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου, 2ον ἐκτελοῦντες τὰς ὀρισμένας τελετὰς τῆς λατρείας καὶ 3ον διοικοῦντες τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Ὅπως δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐπιτύχη ὀφείλουσι πρῶτον νὰ εἶναι κάτοχοι τῆς ἀναγκαίας παιδείας. Τὸ ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως ἔργον διδασκάλου τοῦ λαοῦ. Πῶς λοιπὸν δύνανται νὰ διδάξωσιν οἱ κληρικοί, εἰὰν δὲν εἶναι αὐτοὶ δεδιδαγμένοι ; Ὁ Παῦλος

1) Ἡ πολιτεία συμφώνως πρὸς τὸν κύριον αὐτῆς σκοπὸν, ὅστις εἶναι νὰ προασπίξῃ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ κωλύῃ πᾶσαν κατ' αὐτὸν βλάβην, δικαιούται νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς βίας. Ἡ ἐκκλησία, τὸνναντιόν, ἡ σκοπὸν ἐπιδιώκουσα τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τὸν λαόν, οὐδέποτε δύναται νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς βίας, μόνον ὄπλον ἔχουσα τὸν λόγον καὶ τὴν πειθὸν.

ἀπαιτεῖ ῥητῶς ἵνα ὁ ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος εἶναι «διδακτικὸς» (Α΄ Τιμοθ. γ' 3) καὶ «ἀντέχηται τοῦ κατὰ τὴν διδασχὴν λόγου, ἵνα δυνατὸς ἦ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν» (Τίτ. α'. 7). Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴν Γραφὴν τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ λειτουργοῦ. Πῶς δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο ἀμαθὴς ὢν ; Διὰ τοῦτο καὶ ἐκκλησία καὶ πολιτεία πρέπει νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν περὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου. Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ μὴ ἐνδιαφέρεται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν δὲν εἶναι τι ξένον αὐτῇ (προβλ. § 44). Δεύτερον ὀφείλει ὁ κληρικὸς νὰ παρέχῃ τὸν βίον του τύπον καὶ ὑπογραμμὸν εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Πρέπει, κατὰ τὸν αὐτὸν Παῦλον, νὰ εἶναι «ἀνέγκλητος καὶ ἀνεπίληπτος (αὐτόθι) καὶ τύπος τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀνατροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνείᾳ» (Τιμοθ. δ'. 12). Ἄλλως τίνα δύναμιν θὰ ἔχωσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὅταν διδάσκῃ μὲν, μὴ πράττῃ δέ ; Τὸ προσὸν μάλιστα τοῦτο τῆς ἀρετῆς εἶναι τῷ κληρικῷ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Εἶναι πολλῶ προτιμότερος ὁ ἀμαθὴς μὲν ἀλλὰ χρηστὸς κληρικὸς τοῦ σοφοῦ μὲν ἀλλὰ φαύλου. Ὁ τελευταῖος ἕνεκα τῆς διαφθορᾶς αὐτοῦ εἶναι ἄχρηστος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Τῶν δὲ λαϊκῶν καθήκοντα εἶναι : α') νὰ σέβωνται τοὺς νόμους καὶ κανόνας τοὺς διευθύνοντας τὴν ἐκκλησίαν (Φιλιπ. β' 12, Β' Θεσσαλ. γ'. 14), διότι ἄνευ τοῦ σεβασμοῦ τούτου ἀπειλεῖται αὐτὴ ἡ συντήρησις τῆς ἐκκλησίας· β') νὰ ἀκροῶνται προθύμως τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐὐαγγελίου καὶ μετέχωσι τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν· πρὸς δὲ γ') νὰ τιμῶσι τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας. Κοινὰ δὲ ἀμφοτέρων, καὶ τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν, καθήκοντα εἶναι νὰ δεικνύωσι 1) Πίστιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· οὐδέποτε ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς χάριν συμφέροντος νὰ ἐγκαταλείπῃ τις τὴν ἐκκλησίαν (Ἐβρ. α' 23. Ἐφ. δ'. 14). Ἡ ἀποστασία ἐθεωρήθη πάντοτε ἔγκλημα κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀγνωμοσύνη πρὸς

αὐτὴν τὴν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψασαν τὸν ἀποστατοῦντα. 2) Ζῆλον ὑπὲρ τῆς τιμῆς, διασώσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν βλέπων τις προσβαλλομένην ἢ κινδυνεύουσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀδιαφορῇ ἢ μηδόλως μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξαπλώσεώς της δὲν ἔχει πρὸς αὐτὴν ἀληθῆ ἀγάπην. 3) Τρίτον καθήκον πάντων τῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ σπουδάζωσι τὸ κατ' αὐτοὺς πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας πρὸς ἐπιτυχεστέραν ἐπίτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν ὀφείλει πᾶς ἀληθῆς χριστιανὸς νὰ ἀσπάζεταιται προθύμως καὶ νὰ ἐνισχύῃ, ἐργαζόμενος ὑπὲρ αὐτῆς καὶ δαπανῶν προθύμως ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, ἰδίως ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως εὐπρεπῶν ναῶν καὶ τῆς καλῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κλήρου.

Τέλος ὡς πρὸς τὴν σχέσιν πολιτείας καὶ ἐκκλησίας παρατηροῦμεν ὅτι πρέπει νὰ κρατῇ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθέρως ἐκκλησίας ἐν τῷ ἐλευθέρῳ κράτει. Ἡ σχέσις αὐτῶν πρέπει νὰ εἶναι σχέσις φιλίας. Οὔτε ἡ ἐκκλησία πρέπει νὰ πιέζῃ τὴν πολιτείαν, οὔτε ἡ πολιτεία τὴν ἐκκλησίαν. Τοῦναντίον ἡ πολιτεία δέον νὰ προστατεύῃ ἐν παντὶ τὴν ἐκκλησίαν, τὴν μορφοῦσαν ἠθικῶς τοὺς πολίτας, ἡ δὲ ἐκκλησία δέον νὰ σέβεται τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ἐν ᾗ ὑπάρχει ὡς σωματεῖον σκοποῦν νὰ ἐκπαιδεύῃ θρησκευτικῶς τοὺς πολίτας.

§ 51

Παραδείγματα.

Παραδείγματα ἐξόχου ἀγάπης πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἔχομεν τοὺς ἀρχαίους πατέρας τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες ἐξ ἀγάπης πρὸς αὐτὴν ἀφιέρωσαν ὀλόκληρον τὸν βίον των πρὸς ὑπηρεσίαν αὐτῆς, ὑπερήσπισαν αὐτὴν κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς, τῶν τε κεκηρυγμένων ἐχθρῶν καὶ διωκτῶν τοῦ χριστιανισμοῦ αὐτοκρατόρων καὶ πολλῶν ψευδοφιλοσόφων γραψάντων κατ' αὐτῆς, ἀπέκρουσαν τοὺς ἀπειραριθμοὺς αἰρε-

τικούς τούς διαστρέφοντας τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς, ἤρμη-
νευσαν τὰς Ἁγίας Γραφάς, ἀνέπτυξαν τὰ δόγματα καὶ τὴν
ἠθικὴν αὐτῆς καὶ ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες ἐλάμπρυναν
τὸν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀνενέωσαν τὴν ῥητορικὴν
τέχνην τῶν ἀρχαίων κλασσικῶν ῥητόρων, διὰ δὲ τοῦ ἀγιω-
τάτου βίου των κατέλιπον ἄριστον παράδειγμα ἀρετῆς τοῖς
ἐπιγενομένοις. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος
καὶ μάρτυς, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Κλήμης, ὁ Κυπριανός, ὁ
Ἀμβρόσιος, ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Ἀθηνάσιος, ὁ Νύσσης Γρη-
γόριος, καὶ πρὸ πάντων οἱ τρεῖς μεγάλοι ἱεράρχαι Βασιλεί-
ος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός καὶ Ἰωάννης ὁ
Χρυσόστομος, οἵτινες συνδυάσαντες ἄριστα τὴν ἑλληνικὴν
σοφίαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνέπτυξαν ἐπιστημονικῶς
τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἐδόξασαν τὴν ἐκκλησίαν. Τοῦ
μεγάλου Βασιλείου ποτὲ δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τὸ
θάρος, μεθ' οὗ ἀπήντησε πρὸς τὸν Μόδεστον τὸν ἐπί-
τροπον τοῦ Ἀρειανίζοντος αυτοκράτορος Οὐάλεντος, τὸν
ἀπειλήσαντα αὐτὸν δι' ἐξορίας, δημεύσεως περιουσίας, βα-
σάνων καὶ θανάτου, ὅτι οὐδὲν τούτων ποεῖ αὐτόν. «Δή-
μευσιν περιουσίας, εἶπε, δὲν φοβοῦμαι, διότι δὲν ἔχω εἰμὴ
ὀλίγα βιβλία καὶ τινα παλαιὰ ἐνδύματα· οὔτε ἐξορίαν, διότι
πανταχοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πρόσκαιρος καὶ παρεπίδημος·
οὔτε βασάνους, διότι τὸ ἀσθενές μου σῶμα δὲν θὰ ἀνθέξῃ
πολὺ εἰς αὐτάς· οὔτε θάνατον, ὁ θάνατος θὰ μὲ ἐνώσῃ τὸ
ταχύτερον μετὰ τοῦ Θεοῦ»· τοῦ δὲ Γρηγορίου τοὺς ἀγῶνας
κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει,
τῇ τότε ἐστία τοῦ Ἀρειανισμοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Οὐά-
λεντος καὶ τοῦ Χρυσοστόμου τὴν τόλμην, ὅστις ὡς ἄλ-
λος προφήτης Ἡλίας ἤλεγξε τὴν παντοδύναμον αυτοκράτει-
ραν Εὐδοξίαν διὰ τὴν ἐν τῇ αὐτῇ αὐτῆς ἐπικρατοῦσαν ἀκο-
λασίαν καὶ διὰ τοῦτο ἐξωρίσθη καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ.
Τοιοῦτον ζῆλον πρέπει νὰ δεικνύωμεν καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ τῆς
ἐκκλησίας, πεποιθότες ὅτι δὲν ἔχει τις ἀληθῶς πατέρα τὸν
Θεόν, ἐὰν δὲν ἀγαπᾷ τὴν ἐκκλησίαν ὡς πνευματικὴν αὐτοῦ
μητέρα, ὡς εἶπεν ὁ Κυπριανός.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

- § 1. Τί είναι χριστιανική ἠθική;
- § 2. Τίς ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς;
- § 3. Πῶς διαιροῦμεν τὴν ἠθικὴν;

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

Γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς.

- § 4. Τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος κατὰ τῆς ἁγίας Γραφῆν; Τίς εἶναι ἡ σχέσηις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον;
- § 5. Τίς ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος, ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων;
- § 6. Πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἔμφυτος ὁ ἠθικὸς νόμος τῷ ἀνθρώπῳ;
- § 7. Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρῶται ὁ ἠθικὸς νόμος;
- § 8. Τί εἶναι συνείδησις;
- § 9. Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ καθήκοντα;
- § 10. Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα;
- § 11. Τί δίκαιον καὶ τί ἄδικον; Τί δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία; Τί ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης;
- § 12. Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσηις τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων;
- § 13. Τί εἶναι ἐλευθέρω θέλησις;

- § 14. Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων ;
 § 15. Τί εἶναι ἀρετή ;
 § 16. Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν ;

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

Περὶ τῶν καθήκοντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν
 Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν.

Α΄.

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

- § 17. Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία ;
 § 18. α΄. Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν ;
 § 19. β΄. Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ;
 § 20. Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής ;
 § 21. γ΄. Τί εἶναι ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν ;
 § 22. α΄. Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία ;
 § 23. β΄. Τί εἶναι προσευχὴ καὶ τί ἑορτή ;
 § 24. γ΄. Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ
 Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὁ ὄρκος ;

Β΄.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

- § 25. Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, καὶ πῶς δι-
 αιροῦμεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς καθήκοντα ;
 § 26. α΄. Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν
 ἡμῶν ;
 § 27. β΄. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ
 σώματος ἡμῶν ;
 § 28. γ΄. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ
 πνεύματος ἡμῶν ;

- § 29. δ'. Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος ;
- § 30. ε'. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν ; Πῶς διασώζομεν τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ,

Γ'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

- § 31. Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθῆκον ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ;
- § 32. Ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ;
- § 33. Παραδείγματα χριστιανικῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

Α'.

Ἀτομικὰ καθήκοντα.

- § 34. α'. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον ;
- § 35. β'. Τί εἶναι τὸ καθῆκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί εἶνε ἰδιοκτησία ;
- § 36. Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῷ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον ;
- § 37. Ἄρχεῖ νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποιΐα καὶ εὐεργεσία ;
- § 38. 1. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον ;
- § 39. 2. Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ;
- § 40. 3. Τί εἶναι καθῆκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον εὐκρινείας καὶ φιλαληθείας ;
- § 41. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πλησίον ;

B.

Κοινωνικά καθήκοντα.

- § 42. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος ;
- § 43. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων ;
- § 44. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ;
- § 45. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ;
- § 46. Παραδείγματα.
- § 47. 1. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία ;
- § 48. 2. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν ;
- § 49. Παραδείγματα.
- § 50. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα ;
- § 51. Παραδείγματα.

Κ.

Κοινωνικά καθήκοντα.

- § 42. Τίνα είναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον γι εἶναι γάμος ;
- § 43. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων ;
- § 44. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ;
- § 45. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ;
- § 46. Παραδείγματα.
- § 47. 1. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία ;
- § 48. 2. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν ;
- § 49. Παραδείγματα.
- § 50. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα ;
- § 51. Παραδείγματα.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Ἀθήναι τῆ 27 Μαΐου 1932

Ἀριθ. Πρωτ. 25099

Πρὸς

τὸν κ. Ἰωάννην Ν. Σιδέρην

Βιβλιοκδότην

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 25099 τῆς 28 Ἀπριλίου 1930 ἡμέτερον ἔγγραφον, γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι τὸ ἐν τῷ ἔγγραφῳ τούτῳ μνημονευόμενον ἔγκριθὲν ὡς διδακτικὸν βιβλίον θὰ ἰσχύσῃ ὡς τοιοῦτον μόνον διὰ τοὺς μαθητὰς οἰτινες κατὰ τὸν νόμον 4373 θὰ ἐξακολουθήσωσι διδασκόμενοι συμφώνως πρὸς τὸ παλαιὸν πρόγραμμα, ὡς τοῦτο σαφῶς ἐδηλώθη ἐν τῇ ὑπ' ἀριθμ. 43492 τῆς 31 Αὐγούστου 1929 ὑμετέρᾳ ἀποφάσει δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 99 τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1929 φύλλῳ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Κατὰ ταῦτα τὸ βιβλίον Α. Διομήδους Κυριακοῦ «Χριστιανικὴ Ἠθικὴ» διὰ τὴν Ε' τάξιν τοῦ ἑξατάξιου γυμνασίου θέλει ἰσχύσει διὰ τέσσαρα ἔτη ἤτοι ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἐτους 1930 31 ἕως ἐξέως τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1933 34.

Ἡ παροῦσα πρέπει νὰ τυπωθῇ μετὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 25099 ἑ. ἔτ. ἔγκριτικῆς διαταγῆς ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ ἐξωφύλλου.—

Ὁ Ὑπουργὸς

Γ. ΚΑΠΑΝΑΡΕΟΥ

Ἀρθρον 9 τοῦ ἀπὸ 26 Ἰουλίου 1929 Προεδρικοῦ Διατάγματος

Τὰ διδακτικὰ βιβλία τὰ πωλούμενα μακροῦν τοῦ τόπου τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιτρέπεται νὰ πωλῶνται ἐπὶ τιμῇ ἀνετώτερά κατὰ 15 ο/ο τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παρόντος Διατάγματος κανονισθείσης ἀνευ βιβλιοσῆμον τιμῆς πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δαπάνης συσκευῆς καὶ τῶν ταχυδρομικῶν τελῶν, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅπως ἐπὶ τῆς τελευταίας σελίδος τοῦ ἐξωφύλλου ἐπισημασθῶσιν οὗται τὸ παρὸν ἄρθρον.